

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
KAMU HUKUKU ANABİLİM DALI
İNSAN HAKLARI HUKUKU TEZLİ YÜKSEK LİSANS PROGRAMI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

İNSAN ONURU BAĞLAMINDA BİR İNSAN HAKKI OLARAK ÖTANAZİ

Gonca ŞAHİN

DANIŞMAN
Dr. Öğretim Üyesi Engin TOPUZKANAMIŞ

İZMİR – 2024

TEZ ONAY SAYFASI

YEMİN METNİ

Yüksek Lisans Tezi olarak sunduğum “İnsan Onuru Bağlamında Bir İnsan Hakkı Olarak Ötanazi” adlı çalışmanın, tarafımdan, akademik kurallara ve etik değerlere uygun olarak yazıldığını ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

09/01/2024

Gonca ŞAHİN

ÖZET

Yüksek Lisans Tezi

İnsan Onuru Bağlamında Bir İnsan Hakkı Olarak Ötanazi

Gonca ŞAHİN

Dokuz Eylül Üniversitesi

Sosyal Bilimler Enstitüsü

Kamu Hukuku Anabilim Dalı

İnsan Hakları Hukuku Tezli Yüksek Lisans Programı

İnsan haklarının negatif haklar olarak yorumlanması anlayışının zaman içinde yerini insan haklarının devlete pozitif yükümlülükler yüklemesi anlayışına bırakması karşısında insan hakları bu yönde evrilmeye başlamıştır. Devlete yükümlülükler yüklenmesi noktasında tartışmalara konu olan haklardan biri de ölme hakkıdır. Ötanazi olarak adlandırılan ölme hakkının devletler tarafından tanınması sağlama yönündeki görüşlerde sıklıkla insan onuruna dayanılmakta, hatta ötanazi sıklıkla onurlu ölüm olarak adlandırılmaktadır. İnsan hakları çoğu zaman insan onurunun korunması ile temellendirilmekte ve insan hakları belgeleri ve devletlerin iç düzenlemelerinde insan onuru kavramına yer verilmektedir. Fakat insan hakları metinlerinde ve diğer yasal düzenlemelerde insan onurunun genel itibariyle tanımına yer verilmemiş olması, özellikle ötanazi tartışmasında da sıklıkla öne sürülen insan onuru ile aynı kavram olup olmadığı konusunda belirsizlik yaratmaktadır. Bu bağlamda çalışmamızda öncelikle insan onurunun ötanazi tartışmasından bağımsız olarak anlamı araştırılarak tarihte insan onuru ve insan değeri tartışmalarına yer verilmiş, ardından modern bağlamda insan onuru görüşleri incelenmiş ve ilişkili kavramlar tanımlanmıştır. Daha sonra ötanazi hakkında genel bilgilere yer verilmiş, tanımı ve türleri incelenmiş, ötanaziye yasal mevzuatlarına dahil eden ülkelerin yaptıkları düzenlemeler ile Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin konuyla ilgili görüşlerinin yanı sıra konuya ilişkin bireysel bakış açısı incelenmiştir. Son olarak da tüm bu açıklamalar ışığında gerek insan hakları belgeleri gerek ülkelerin iç

düzenlemeleri gerekse doktrinde insan haklarının temel yapıtaşı olarak nitelenen insan onuru ile onurlu ölüm tartışmalarında öne sürülen insan onuru kavramlarının ilişkisi ve farkları irdelenmeye çalışılmıştır.

Anahtar Kelimeler: Ötanazi, Ölme Hakkı, Onurlu Ölüm, İnsan Onuru.

ABSTRACT
Master's Thesis
Euthanasia as a Human Right in the Context of Human Dignity
Gonca ŞAHİN

Dokuz Eylül University
Graduate School of Social Sciences
Department of Public Law
Human Rights Law Master's Degree Program

Over time, the understanding of human rights as negative rights has been replaced by the understanding of human rights as imposing positive obligations to the state, which led to human rights starting to evolve in this direction. One of the rights that are subject to debates in terms of imposing obligations on the state is the right to die. The arguments in favour of state recognition of the right to die or euthanasia, are often based on human dignity, and euthanasia is even often called death with dignity. Human rights are often based on the protection of human dignity and the concept of human dignity is included in human rights instruments and internal regulations of states. However, the lack of a general definition of human dignity in human rights documents and other legal regulations creates uncertainty as to whether it is the same concept as human dignity that is frequently revoked in the euthanasia debate. In this context, firstly, the meaning of human dignity independent of the euthanasia debate was analysed and the historical discussions on human dignity and human value were included in our study, then the views on human dignity in the modern context are examined and related concepts were defined. Afterwards, general information about euthanasia was included, its definition and different types were analysed, the regulations made by the countries that include euthanasia in their legal legislation and the opinions of the European Court of Human Rights on the subject as well as the individual perspective on the subject were examined. Lastly, in the light of all these explanations, the relationship and differences between

human dignity, which is described as the basic building block of human rights in both human rights documents, domestic regulations of countries and doctrine, and the concepts of human dignity that is revoked in the debate on death with dignity have been examined.

Keywords: Euthanasia, Right to Die, Death with Dignity, Human Dignity.

İNSAN ONURU BAĞLAMINDA BİR İNSAN HAKKI OLARAK ÖTANAZİ

İÇİNDEKİLER

TEZ ONAY SAYFASI	ii
YEMİN METNİ	iii
ÖZET	iv
ABSTRACT	vi
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	xii

GİRİŞ	1
-------	---

BİRİNCİ BÖLÜM İNSAN ONURU

I. İNSAN ONURU KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ	3
A. İnsan Onurunun Avrupa Tarihindeki Temelleri	4
1. Antik Çağ	4
2. Orta Çağ	7
3. Rönesans Dönemi	8
4. Aydınlanma (Reform) Dönemi	9
a. Jean-Jacques Rousseau	9
b. Immanuel Kant	11
B. İnsan Onurunun Avrupa Dışındaki Temelleri	12
1. Amerika Yerli Toplamları	13
2. İslam Dünyası	13
3. Yahudi Geleneği	14
4. Hinduizm	15
5. Budizm	17
6. Konfüçyüsçülük	18
II. BAZI GÜNÜMÜZ DEVLETLERİNİN ANAYASAL DÜZENLEMELERİNDE İNSAN ONURU	19

A. Almanya Federal Cumhuriyeti	19
B. Fransa Cumhuriyeti	20
C. Finlandiya Cumhuriyeti	22
D. İspanya Krallığı	23
E. Amerika Birleşik Devletleri	23
F. Brezilya Federal Cumhuriyeti	24
G. Japonya	26
H. Çin Halk Cumhuriyeti	27
III. İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA İNSAN ONURU KAVRAMI	28
A. İnsan Onurunun Tanımlanması	28
B. İnsan Onuru ile İlişkili Kavramlar	30
1. Özgürlük	30
2. Otonomi	32
C. Kültürel Farklılıklar Sorunsalı	33

İKİNCİ BÖLÜM

ÖTANAZİ

I. GENEL BİLGİLER	36
A. Ötanazinin Tarihi Gelişimi	37
B. Ötanazi Türleri ve İlişkili Kavramlar	38
1. Pasif Ötanazi (Passive Euthanasia)	39
2. Dolaylı Ötanazi (Palliative Treatment)	40
3. Aktif Ötanazi (Active Euthanasia)	41
4. Tıp Yardımı ile İntihar (Medically Assisted Suicide)	42
II. ÖTANAZİYE FARKLI YAKLAŞIMLAR	43
A. Bireysel Yaklaşım	43
B. Devletlerin Tutumu	44
1. Ölme Hakkını Tanımayan Devletlerin Yaklaşımı	44
2. Ölme Hakkını Tanıyan Devletlerin Düzenlemeleri	46
a. Hollanda	47
b. Kolombiya Cumhuriyeti	48

c. Belçika Krallığı	49
d Lüksemburg Büyük Dukalığı	50
e. Kanada	51
f. İspanya Krallığı	52
g. Yeni Zelanda	52
h. Diğer Ülkelerdeki Farklı Durumlar	53
(1) Avustralya Milletler Topluluğu	53
(2) Almanya Federal Cumhuriyeti	54
C. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin Görüşü	55
1. Yaşam Hakkı	56
2. Kendi Kaderini Tayin/Otonomi	58
3. Kötü Muamele	59
4. İnsan Hayatının Kutsallığı/İnanç Özgürlüğü	60

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ONURLU ÖLÜM TARTIŞMALARI

I. ÖTANAZİYİ DESTEKLEYEN ANA ARGÜMANLAR	64
A. Yaşam ve Ölüm Arasındaki Çizgi	64
B. Yaşamak veya Hayatta Kalmak Arasındaki Fark	65
C. Özgürlük, Otonomi ve Kendi Kaderini Tayin	66
D. İnsan Onuruna Saygı	67
II. ÖTANAZİYE KARŞI ÇIKAN ANA ARGÜMANLAR	68
A. Yaşam Hakkının Korunması ve İnsan Hayatının Kutsallığı	68
B. Kaygan Zemin	69
C. Suistimal Tehlikesi	71
D. Haklar Çatışması Sorunu	72
E. Engelliler ve Diğer Savunmasız Kişiler Açısından Yaratılan Problemler	73
III. TARTIŞMANIN İNSAN ONURU BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ	74
A. Ölümde Onura Bireysel Bakış	74
B. Onurlu Ölüm ile İnsan Onuru Arasındaki İlişki	75

SONUÇ

79

KAYNAKÇA

81

KISALTMALAR

Bkz.	Bakınız
Çev.	Çeviren
Düz.	Düzenleyen
ECHR	European Convention of Human Rights (Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi)
Ed.	Editör
s.	Sayfa No
ss.	Sayfadan Sayfaya

GİRİŞ

Günümüzde çoğunlukla kabul edilmiş olan doğal haklar doktrinine göre herhangi bir hukuk sistemi içinde yazılı olsun ya da olmasın her birey insan haklarına sahiptir. Fakat teorik düzeyde sahip olunduğu kabul edilen doğal haklar pozitif hukuka yansıtılmadıkça kullanılmaları mümkün olmamakta, pozitif hukuk doğal hukukun önüne adeta bir set çekmektedir. Tam olarak bu nedenle devletlerin insan haklarına ilişkin olarak dört temel görevi bulunmaktadır: tanıma, ihlal etmeme, koruma ve temin etme. Bu dört görevin ilki olan tanıma, doğal hukukun pozitif hukuka yansıtılmasını ifade etmektedir.

Hakların pozitif hukuka yansıtılması noktasında devletlerin iç hukukları ve uluslararası insan hakları belgeleri önem kazanmaktadır. Gerek uluslararası insan hakları belgeleri gerekse anayasalar ve diğer hukuk metinleri incelendiğinde insan hakları ile temel hakların kaynağına sıklıkla insan onuru kavramının yerleştirildiği görülmektedir. Öyle ki haklar, genel itibarıyla, varoluştan gelen insan onuruna dayandırılmakta ve insan haklarının amaçlarından belki de en önemlisi olarak bu onurun korunması kabul edilmektedir.

En basit haliyle ölümcül bir hastalığı bulunup acı içinde yaşayan kişilerin acılarının dindirilmesi amacıyla ölümüne yardım edilmesi taleplerini karşılayan ötanazi ise öyle bir hak talebidir ki yalnızca devletlerin neredeyse tümünün iç hukukunda değil, doğal hakları pozitif alana yansıtmak ve korumak amacını taşıyan uluslararası sözleşmelerde dahi tanınmamış olup içtihatlarla geliştirme prensibi kapsamında da haklar arasına dahil edilmemektedir. Dolayısıyla ötanazi, pozitif hukuka yansıtılmaması nedeniyle kullanılması pek çok ülkede mümkün olmayan hakların başında gelmektedir. Bu durumda, tedavisi mümkün olmayan bir hastalığı bulunan bireyler, kendi yaşamlarına yönelik olarak yaşadıkları acı ve hayattan bekleyebilecekleri zevki değerlendirerek, yalnızca kendilerini ilgilendiren bir karar verme yönündeki özgürlüklerine saygı duyulmasını istemektedir. Buna karşılık devletler, taşımakta oldukları paternalist yaklaşım nedeniyle insanların iyiliklerine ilişkin kendi yargılarını, insanların iradelerinden üstün tutmakta ve bu nedenle bireylerin kendi hayatlarına ilişkin kararları verme özgürlüklerine saygı duymamaktadır. İnsan haklarının tanınması ve korunması konusunda önemli bir rol

sahibi olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi de ötanaziye tanıma noktasında olumsuz bir tutum sergilemektedir.

Ötanazinin tanındığı ülkelerin buna ilişkin yasal düzenlemelerinde veya ötanazinin tanınmasına yönelik çalışmalarda ise sıklıkla ölme hakkı olarak ifade edilen ötanazi için *onurlu ölüm* teriminin kullanıldığı ve ötanazi tartışmasında sık sık insan onuruna uygun olan bir ölümden bahsedildiği görülmektedir. Bu bağlamda insan onurunun, hem insan haklarının merkezinde yer alması ve hakların temel taşı olarak görülmesi, hem de belirli durumlarda kişilerin, devletlerden ölmelerine yardım etmeleri taleplerinin temeline yerleştirilmesi durumu ile karşılaşılmaktadır. Her iki durumda da sıklıkla kullanılan insan onuru argümanının ise tanımının net bir şekilde yapılmamış olması nedeniyle bunların aynı kavram mı yoksa birbirinden farklı kavramlar mı olduğu konusunda çelişki bulunmaktadır.

Dolayısıyla ötanazi kapsamında tartışılması ve çözümlenmesi gereken pek çok sorun bulunmakla birlikte, çalışmamızda yalnızca onurlu ölüm tartışmalarındaki *onur* kavramı ile *insan onuru* arasındaki ilişki üzerine odaklanılmıştır. Bu kapsamda ilk olarak insan onuru kavramı irdelenmiş, tarih boyunca bu konuya ilişkin olarak geliştirilen teoriler ile günümüz kurumlarının insan onuru anlayışları araştırılmıştır. Ardından ötanaziye ilişkin genel bilgilere yer verilmiş, literatürde karmaşaya neden olan farklı türleri netleştirilmeye çalışılmış, ardından devletler ve diğer kurumların ötanaziye ilişkin değerlendirmeleri incelenmiştir. Son olarak da tüm bu açıklamalar ışığında insan onuru ile onurlu ölüm tartışmalarında sıklıkla dayanan onur kavramının ilişkisi üzerinde durulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

İNSAN ONURU

“Pratik aklın öznesi olan bir *kişi* olarak bakıldığında insan, herhangi bir pahadan üstündür; zira kişi (*homo noumenon*) başkalarının, hatta kendisinin amaçlarına ulaşmak için bir araç olarak değerlendirilemez, kişinin kendisi bir amaçtır; yani bir *onur* (mutlak iç değer) sahibidir ve bunu kullanarak dünyadaki tüm diğer rasyonel varlıklardan *saygı* alır.”¹

I. İNSAN ONURU KAVRAMININ TARİHSEL GELİŞİMİ

Her ne kadar insan haklarının somut kurallar olarak ortaya konulması ve bu kuralların temeline insan onurunun yerleştirilmesi modern bir gelişme ise de insan onuru kavramının kendisi, insanların yalnızca varoluşları nedeniyle bir değerinin olduğu ve buna saygı duyulması gerekliliği görüşünün temelleri eski çağlara dayanmaktadır. Antik zamanlardan beri farklı anlamları ihtiva etmek ve zaman zaman farklı kişiler için geçerli olmak üzere insan onuru ve insanın değeri gibi kavramlardan bahsedilerek bunlara ilişkin görüşler öne sürülmüştür. Farklı toplumlarda, yüzyıllar içinde çok farklı düşünürlerce öne sürülen bu görüşler zaman içinde gelişerek ve birbirlerine eklenerek evrilmiştir.

Günümüzde var olan insan hakları ve insan onuru kavramının anlaşılabilmesi için bu tarihsel gelişimin incelenmesi gerekmektedir, zira şu anda temel olarak alınan ve belirli şekillerde yorumlanan kavramlar, yüzyıllar süren birikimin sonuçlarıdır. Bu nedenle bu bölümde eski çağlardan itibaren olan insanın onuru ve değerine ilişkin kavramlar değerlendirilmiş, bu bağlamda öncelikle Avrupa’da farklı çağlardaki görüşler, daha sonra Avrupa dışındaki görüşler incelenmiştir.

¹ Immanuel Kant, **The Metaphysics of Morals**, çev. Mary Gregor, (Ed. Raymond Geuss), Cambridge University Press, Cambridge, 1991, s. 230.

A. İnsan Onurunun Avrupa Tarihindeki Temelleri

Yukarıda da söz edildiği gibi insan onuru anlayışının temelleri çok eski tarihlere dayanmaktadır. Burada özellikle insan hakları hukukunda merkezi bir yere sahip Avrupa tarihinde insan onurunun gelişimi incelenerek yeri geldiğinde günümüzdeki insan onuru anlayışıyla benzerlikleri ve farklılıklarına işaret edilmiştir. Tahmin edilebileceği üzere bu bağlamda eski çağlara bakıldığında sosyal statüyle bağlantılı bir insan onuru anlayışı görülmekle birlikte genel itibarıyla modern zamanlara yaklaştıkça insan onuru anlayışı da gelişmekte ve günümüzdeki eşitlikçi bağlamına yakınlaşmaktadır.

1. Antik Çağ

Günümüzdeki insan hakları ve bunun temelindeki insan onuru tartışmalarını incelediğimizde bunların antik çağda özellikle Roma ve Yunan öğretilerinde yer alan görüşlerle benzer bir temele sahip olduğunu görürüz. Fakat elbette ki dönemin anlayışında insan onurunun tüm insanlara değil belirli kişilere özgü olarak değerlendirilmiş olması gibi büyük farklar da bulunmaktadır. Her ne kadar eşitlik ve özgürlük açısından günümüz anlayışlarıyla bağdaşmıyor olsa da o dönemde bugünün anlayışlarının temellerinin atıldığıнын söylenebilmesi mümkündür.

Antik Roma ve Yunan öğretilerinde insan onuru, genel olarak insanın kendi hayatı üzerinde bir nebze de olsa kontrol sahibi olması, alınacak kararlarda söz hakkı olması ve tercihleri üzerinde sorumluluk sahibi olması gibi kavramları; aynı zamanda da aşağılanmama ve çocuklaştırılmamayı ifade etmekteydi². Bu en temel insan onuru yaklaşımından görülebileceği üzere antik dönemde de insan onuru ile otonomi arasında sıkı bir bağ kurulmuş, insanın kendi hayatını kontrol edememesi, hayatını ilgilendiren kararlarda söz sahibi olmaması; yani özetle bireysel otonomiye sahip olmaması insan onurunun ihlal edilmesi olarak yorumlanmıştır. Öte yandan insan onurunun otonomiyle olan ilişkisinin yanı sıra negatif unsurları da vurgulanmıştır. Buna göre bireyin herhangi bir şekilde aşağılanması veya kendi adına vermesi gereken

² Josiah Ober, “Meritocratic and Civic Dignity in Greco-Roman Antiquity”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s. 53.

kararlara karışılarak çocuklaştırılması da insan onuruna aykırı olarak görülmüştür. Dolayısıyla burada bahsedilen insan onurunun da ikili bir anlamından bahsedilebilmesi mümkündür. Bir yandan kişilerin kendi adına karar verebilmeleri ve hayatları üzerinde kontrol sahibi olmaları otonomiyle bağlantılı bir insan onuru anlayışı oluşturmaktadır. Negatif unsur şeklinde ifade etmiş olduğumuz aşağılanmama ve küçük düşürülmeme ise insanların saygınlığını ihlal edebilecek hususlar olduğundan bu şekilde çift anlamlı bir insan onuru anlayışının oluşmuş olduğu; ya da farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse insan onuruna ikili bir anlam yüklendiği görülmektedir.

Bununla birlikte zaten çift anlamlı olarak düşünülebilecek insan onuru farklı şekillerde de ayrıma tabi tutulmuştur. İlk olarak liyakate bağlı onur anlayışında insan onuru ve sosyal konum, yani insanların hiyerarşideki yeri arasında ilişki kurularak buna ilişkin bir farklılık yaratılmıştır³. Sosyal konuma bağlı insan onuru anlayışında bir kişinin sahip olduğu onur, kişinin hiyerarşideki yerine ve diğer insanların buna ilişkin kabulüne dayanır ve bu anlayışta eşitlik yalnızca hiyerarşik olarak aynı konumda yer alan kişiler arasında söz konusu olur⁴. Yani onur, özel bir konum ya da ayrıcalığı hak edenlerin sahip olduğu bir erdemdir ve diğer kişilerce bu erdeme sahip olan kişilerin üstün görülmesini içerir⁵. Bu haliyle antik dönemde daha somut ve kırılgan bir insan onuru anlayışının benimsenmiş olduğu görülmektedir. Zira buradan anlaşıldığı üzere insanın sahip olduğu onur belirli koşullara bağlanmıştır ve başkalarının kabulüne dayanmaktadır. Dolayısıyla şartlı kabullere bağlanmış olan insan onurunun saldırıya uğraması ve kaybı gibi durumlarla karşılaşılması mümkün olması nedeniyle yüzeysel bir kavram olduğunun kabulü gerekmektedir. Kaldı ki bu anlamıyla insan onurunun doğuştan gelerek tüm insanlar için eşit bir şekilde geçerli olması gibi bir durum da haliyle söz konusu değildir.

Öte yandan antik dönemdeki günümüz insan onuru anlayışına daha yakın olan bir diğer yaklaşım medeni onurdur. Burada vatandaşlık ile insan onuru arasında bir ilişki kurularak sosyal konum ve hiyerarşiye bağlı olmayan bir onur anlayışı geliştirilmiştir. Medeni onur, birlikte kamuyu koruma görevini üstlenmiş vatandaşlar

³ Miriam Griffin, “Dignity in Roman and Stoic Thought”, **Dignity: A History**, (Ed. Remy Debes), Oxford University Press, New York, 2017, s. 50.

⁴ Ober, s. 54.

⁵ Jack Donnelly, **Universal Human Rights in Theory and Practice**, 3. Baskı, Cornell University Press, New York, 2013, s. 122.

arasındaki politik eşitliği, bu vatandaşların sosyal olarak aynı konumda olmasalar dahi politik karar alma sürecinde eşit bir şekilde söz hakkı sahibi olmalarını ifade etmektedir⁶. Burada görülebileceği üzere medeni onur ile başlangıçta söz edilen kendi hayatını etkileyecek hususların karar alma sürecinde söz sahibi olmak açısından insan onuru arasında bir bağlantı kurulmuştur. Bu bağlamda insan onurunun, dönemin genel anlayışıyla uyumlu olmak üzere politik bir kavram olduğu görülmektedir. Medeni onur anlayışı liyakate bağlı anlayıştan çok daha geniş ve eşitliğe çok daha yakın olması nedeniyle günümüzdeki evrensel insan onuru anlayışından çok uzak olmadığı görülmektedir. Fakat elbette ki günümüz anlayışıyla ciddi farklar da bulunmakta olup bu noktada özellikle medeni onurun ön şartının vatandaşlık olduğuna vurgu yapılması gerekmektedir. Her ne kadar medeni onur anlayışında hiyerarşi ve sosyal konumdan kaynaklı farklar ortadan kaldırılmış ve daha eşitlikçi bir insan onuru anlayışı benimsenmişse de o dönemin geleneğine uygun olarak bu insan onurunun tüm insanlar için geçerli olması gibi bir durum söz konusu olamamıştır⁷. Dolayısıyla her ne kadar eşitlikten bahsedilse de bunun, belirli bir grubun kendi arasındaki eşitliği olduğunun altının çizilmesi gerekmektedir. Gerek liyakate bağlı gerek medeni onurdan söz edilsin Antik Roma ve Yunan anlayışında insan onuru anlayışının bireysel olmaktan çok sosyal ve politik olarak anlaşıldığı görülmektedir.

Her ne kadar bu dönemde insan onuru öncelikle hiyerarşik konum, ardından vatandaşlık açısından düşünülmüşse de o dönemde de hiç değilse teorik olarak tüm insanlara atfedilen bir onur anlayışının temelleri atılmaya başlanmıştır. Bu dönemde Atina'da vatandaş olmayanların insan onuruna değinilerek çocuk, kadın ya da erkek, özgür ya da köle fark etmeksizin tüm kişilerin aşağılanmaya ve yasadışı muameleye karşı korunması gerektiği görüşleri öne sürülmüştür⁸. Bu görüşlerin antik çağ için fazlasıyla gelişmiş olduğuna şüphe yoktur. Elbette ki o dönemde insan hakları ya da evrensel olarak tüm insanların sahip olduğu insan onuru ve bunun neticesi olarak tüm insanlığın eşitliği ya da doğuştan gelen haklarının bulunduğu gibi savlar öne sürülmemiştir. Fakat sosyal hiyerarşideki yeri ne olursa olsun tüm kişilerin, vatandaş olsun ya da olmasın, hatta kadın veya köle dahi olsa hiçbir kişinin kasten aşağılanmaması gerektiği gibi görüşler nedeniyle hiç değilse teoride tüm insanların,

⁶ Ober, s. 55.

⁷ Donnelly, s.123.

⁸ Ober, s.61.

başka hiçbir kavrama bağlı olmayan ve doğuştan sahip olduğu insan onuru anlayışının temellerinin atılmaya başlandığının söylenebilmesi mümkündür.

2. Orta Çağ

Orta Çağ'da insan onuru kavramının gelişimine baktığımızda çağın genel özellikleri doğrultusunda insanın ve değerinin de tanrı ile ilişkili olarak ele alındığını görürüz. Bu dönemde insanın, tanrının bir emsali olduğu görüşü önem kazanmış, insanın rasyonel olması düşüncesi bu görüşle birleşerek kişinin, ahlaki bir birey olarak onurlu olduğu anlayışı hakimiyet kazanmıştır⁹. Bu ilahi anlayışa göre insan başka bir amaca hizmet etmek amacıyla değil yalnızca var olmak için yaratılmış olup bu nedenle varoluştan gelen bir değere sahiptir ve bu değer temeline insanın yaratılışının yanı sıra insanın rasyonelliği ve kasti bir otonomisinin bulunması yerleştirilmiştir¹⁰.

Buna göre insanlar tanrı tarafından tanrının emsalinde fakat kendi adına var olmak için yaratılmıştır. Tanrı tarafından insanlara rasyonel düşünme yeteneği ve bunun doğal sonucu olarak kendi kararlarını kendi verebilme yeteneği verilmiş; bu ise insanlar için bir ahlak anlayışı ve bununla bağlantılı olarak bir insan onuru anlayışı geliştirmiştir.

Öte yandan milattan önceki dönemde antik Romalılar ve Yunanlar tarafından özgür veya köle, kadın veya erkek ayrımı yapılmaksızın tüm insanların onurundan bahsedilmeye başlanmışken bu dönemde anılan eşitlikçi rüzgarlar durulmuştur. Zira insanlar üzerine ve özellikle insanın onuruna ve değerine ilişkin olarak kurulan her türlü teoride hareket noktası olarak erkekler alınarak kadınlar göz ardı edilmiş; ayrıca ölüm cezası ve köleliğin meşrulaştırılması için çabalanmıştır¹¹. Dolayısıyla bu dönemde eşitlik, insan onuru ve insan haklarının gelişimi için geliştirilen fikirlerin çelişkili olduğundan söz edilebilmesi mümkündür. Zira bir yandan insanların tanrının

⁹ Richard C. Dales, "A Medieval View of Human Dignity", **Journal of the History of Ideas**, Cilt: 38, Sayı: 4, 1977, s. 557.

¹⁰ Dietmar Mieth, "Human Dignity in Late-Medieval Spiritual and Political Conflicts", **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s. 75.

¹¹ Ruedi Imbach, "Human Dignity in the Middle Ages (Twelfth to Fourteenth Century)", **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s. 70-71.

emsali olduğu ve yalnızca bundan kaynaklı bir değerinin varlığı yönündeki görüşler öne sürülürken diğer yandan bu insan onuru anlayışına ters düşen savlar geliştirilmiştir. Bu bağlamda Orta Çağ'da yüzeysel bir şekilde ve dinle bağlantılı bir şekilde insan onurundan bahsedilmişse de daha çok ayrımcılık ve hiyerarşik düzen üzerinde durulmuş, eşitlik ve varoluşsal bir şekilde tüm insanların sahip oldukları insan onuru düşünceleri kendilerine bu dönemin baskın görüşleri arasında yer bulamamıştır¹².

3. Rönesans Dönemi

Bu dönemde de insanın değeri ve insan onuru tartışmalarında hareket noktası yine Orta Çağ'da olduğu gibi temelde insanların tanrının suretinde yaratılmış olması olmuş olup Orta Çağ'daki görüşler reddedilmemiş fakat geliştirilmiştir. Rönesans hümanistleri klasik Roma düşüncesi ile Kilise doktrini arasında önemli bir köprü kurarak tanrının insana verdiği armağanların en önemlilerinden birinin akıl armağanı olduğunu savunmuş ve akıl ile insan onurunu ilişkilendirmişlerdir¹³. Bu dönemde aynı zamanda insan onuru özellikle kendi kaderini tayin ve otonomi ile ilişkilendirilmiş, bu noktadan hareketle özgür irade vurgulanmıştır¹⁴. Yani bu dönemde de rasyonellik ile özgür irade vurgusu yapılmış ve insan onuru bu kavramlar ile bağlantılı olarak ele alınmıştır.

Ayrıca Rönesans hümanizmi, insani değerler ve başarılar üzerinde durarak insan onurunu tüm insanlarca paylaşılan bir özellik olarak değerlendirdikleri bir insan onuru kavramı geliştirmiştir¹⁵. Fakat insan onurunu tüm insanlar tarafından paylaşılan bir özellik olarak algılamakla birlikte tam olarak bu noktada günümüz anlayışından farklı bir yönde ilerleyerek insan onurunun bir ödev olduğu, bunu yerine getiremeyenlerin ise insan adını taşımaya dahi layık olmadıkları sonucuna vararak bu

¹² Donnelly, s. 84.

¹³ Christopher McCrudden, "Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights", **European Journal of International Law**, Cilt: 19, Sayı: 4, 2008, s. 659.

¹⁴ Antonio Pele, "Human Dignity in the Renaissance? *Dignitas Hominis* and 'Spiritual Counter-Subjectivity': A Foucauldian Approach", **Philosophy & Social Criticism**, Cilt: 45, Sayı: 6, 2019, s. 764.

¹⁵ Piet Steenbakkens, "Human Dignity in Renaissance Humanism" **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s. 92.

kişileri insanlıktan dışlama noktasına kadar gelmişlerdir¹⁶. Dolayısıyla bu dönemde aslında insan onurunun bir ödev olarak yüklenmesi noktasında tüm insanlarca paylaşıldığı, fakat varoluşsal değer olarak tüm insanlara atfedilmediği görülmektedir. Bu bakımdan Rönesans hümanizminin bugün genel olarak anlaşıldığı şekliyle eşitlikçi ve doğuştan gelen insan onuru anlayışından çok uzak kaldığının söylenmesi gerekmektedir.

4. Aydınlanma (Reform) Dönemi

Aydınlanma dönemi, özellikle insan hakları teorisi yönünden özel bir yere sahiptir. Yukarıda da bahsettiğimiz üzere daha önceki dönemlerde de günümüzdeki insan hakları tartışmalarında kullanılacak teorilerin temelleri antik çağlarda atılmaya başlanmışsa da bunlar yalnızca bir fısıltı düzeyinde kalabilmiştir. Öte yandan Aydınlanma Dönemi'nde geliştirilen düşünceler ile günümüzdeki insan hakları teorisi arasında bariz ve somut bağlar bulunmaktadır. Öyle ki daha önceki çağların aksine insan hakları hukukunun geldiği noktanın, başta hümanizm akımı olmak üzere Aydınlanma Dönemi'nde ortaya atılan düşüncelerin ve o dönemin düşünürlerinin yazdıklarının doğrudan sonucu olduğunun dahi öne sürülebilmesi mümkündür. Bu dönemde insan onuruna ilişkin felsefi tartışmalarda zaman zaman birbirinden ayrılan farklı görüşler ortaya atılmıştır. Çalışmamızda özellikle dönemin gelişmelerini temsil etmek üzere belirli düşünürlerin insan onuru yaklaşımlarına odaklanılmış, zaman zaman özellikle farklılıklar noktasında diğer düşünürlerin de görüşlerine yer verilmiştir.

a. Jean-Jacques Rousseau

Rousseau'nun şimdiye kadar incelenenlerden daha farklı bir insan onuru yaklaşımı bulunmaktadır ve bu bağlamdaki görüşlerinin anlaşılabilmesi için öncelikle ilkel insan hakkındaki görüşlerine değinilmesi gerekmektedir. Tam anlamıyla bağımsız olan Rousseau'nun ilkel insanı bu otonomiye kendi doğası gereği, başka hiçbir insana ihtiyaç duymaksızın tamamen özerk olması nedeniyle sahiptir ve bunu

¹⁶ Steenbakkers, s. 92.

elde etmek için kendi içgüdüleri ya da toplumsal baskılara karşı gelmesi gerekmemiştir¹⁷. Bu tariftten anlaşılabilceğı üzere ilkel insanın otonomisi tamamen kendi doğasından kaynaklanmaktadır ve hatta başka insanlarla ilişkide olmamak ve toplum içinde yaşamamanın doğal sonucudur. Otonomi ve insan değeri arasındaki ilişki göz önünde tutularak Rousseau'nun ilkel insanının başkaca hiçbir dışsal etkene bağılı olmayan ve tamamen kendinden kaynaklanan onurundan bahsedilebilmesi mümkündür. Ayrıca insan onuru ve otonomi kavramları ile bağımsızlık arasında da sıkı bir ilişki kurulmuş olduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

İlkel insan anlayışından devam edilecek olursa Rousseau'nun görüşüne göre günümüz insanlığı artık ilkel şartlarda yaşanmaması nedeniyle ilkel insanın bahsedilen özelliklerini kaybetmiştir. Hem içgüdüler hem de ekonomik ve sosyal kaygılar ile bir araya gelen insanlar toplumda yaşamaya başlamışlar ve bunun sonucunda da bireysel yönleri ve toplumsal yönleri bir ayırmaya uğramış, dolayısıyla insanlar doğal yaşamda sahip oldukları nitelikleri kaybetmişlerdir. Bu durumun düzeltilmesi için yapılması gereken ise doğal olmayan koşullar altında olunmasına rağmen doğal koşullar altındayken sahip olunan öz onuru tanımlayan özelliklerin geri kazanılmasına çalışılmasıdır¹⁸.

Görölebileceğı üzere Rousseau, insan onuru ile otonomi ve özerklik ya da bağımsızlık arasında sıkı bir bağ kurarak ilkel insanın doğası gereğı insan onuruna sahip olduğunu ancak toplumda yaşamayı seçerek bunu kaybettiğini öne sürmektedir. Dolayısıyla insan onuru sonradan kazanılmayan, tamamen doğuştan gelen bir özellik olmakla birlikte Rousseau'ya göre kaybı mümkündür ve hatta gerçekleşmiştir. Bununla birlikte insanların bu onuru yeniden kazanabilmesi mümkündür ve hatta tüm insanlar bunu gerçekleştirmeye çabalamalıdır.

Görölmektedir ki Rousseau, insan otonomisini, yani kendi adına kendi kararlar verebilmesini insanlığın en üstün değeri olarak almakla birlikte otonomiye tam ve katıksız bir özerklik olarak yorumlamıştır. Bu otonomi anlayışı toplum içinde varlığını sürdüren ve hatta toplumsal bağlamda insan onurunun korunması talepleri bulunan günümüz otonomi anlayışından uzak kalmaktadır. Öte yandan Rousseau'nun günümüz

¹⁷ Theo Verbeek, "Rousseau and Human Dignity", **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 119.

¹⁸ Verbeek, s. 120.

ideallerine ve anlayışlarına yaklaştığı nokta ise eşitlik anlayışıdır. İlkel insan teorisini tüm insanların eşit bir şekilde doğdukları kabulüne bağlayan Rousseau, önceki dönemlerin sosyal statüye bağlı insan değeri anlayışından uzaklaşmış ve günümüz anlayışına yaklaşan görüşlerin temellerini atmıştır.

b. Immanuel Kant

Kant'ın tüm insanların kayıtsız şartsız sahip olduğu insan onuru anlayışının günümüzdeki insan onuru tartışmalarını en çok etkileyen felsefi görüş olduğu ifade edilmektedir¹⁹. Kant'ın ahlaki öğretilerinde insanın doğuştan gelen, sonradan kazanılmamış olması nedeniyle kaybedilmesi de mümkün olmayan olan varoluşsal onurundan bahsedilir. Dolayısıyla Kant, Rousseau'nun tüm kişilerin eşitliği anlayışını genişleterek bu anlayışı ortak ilkelerle birleştirmiş ve tüm insanlığın ahlaki ideali savını geliştirmiştir²⁰. Öte yandan Kant, insan onuru ile erdemli bir insanın kendisine olan ödevleri arasında bağlantı kurarak örneğin yalan söyleyerek bu ödevleri ihlal eden kişinin kendi bireyindeki insanlık onurunu ihlal edeceğinden bahsetmiştir²¹. Bununla birlikte insan kendi onuruna ve ahlakına aykırı davranarak bunu ihlal edebilecek ise de hareketleri doğrultusunda insan onurunu kaybetmesi gibi bir durum söz konusu değildir. Örneğin suç işlenmesi ile bazı hakların ve özgürlüğün kaybedilmesi söz konusu olabilirse de eyleminin sonucu olarak birey, yalnızca belirli haklarını kaybeder; doğuştan sahip olduğu insan onuru ise ne şekilde hareket ederse etsin veya hareketleri sonucunda hangi hakları elinden alınırsa alınsın kendi bütünlüğünün bir parçasıdır ve kişinin benliğinin bir parçası olan onurunu kaybetmesi kesinlikle mümkün değildir.

Kant'ın ahlak yasası anlayışında iyi ya da kötü, ahlaklı ya da ahlaksız tüm insanların rasyonel otonomi kapasitesine sahip olduğu varsayılmaktadır ki zaten insan onurunun temeli de bu rasyonelliktir²². Buna göre tüm bireyler kayıtsız ve şartsız bir

¹⁹ Samuel J. Kerstein, "Kantian Dignity: A Critique", **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 222.

²⁰ Thomas E. Hill Jr., "Kantian Perspectives on the Rational Basis of Human Dignity", **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s. 216.

²¹ Kant, *Metaphysics*, s. 225.

²² Hill Jr., s. 215.

şekilde ahlaki olarak eşittir ve insan onuruna sahiptirler. Burada Kant, kendisinden yaklaşık olarak bir yüzyıl önce insan onurunu değerlendirmiş olan Thomas Hobbes'un ahlak anlayışından ayrılmaktadır. Zira Hobbes'a göre insan onuru olarak ifade edilen değerden, gücü elde etmesi için kendisine verilenler anlaşılmaktadır. Yani insanın değeri mutlak bir değer değildir ve örneğin savaş zamanında bir generalin değeri yüksekken barış zamanında değerinin düşmesi gibi başkalarının kanılarına bağlıdır²³. Dolayısıyla Hobbes'a göre insanın değeri varoluşsal olmayıp toplumsaldır ve bu değer, diğer insanlara ne ifade ettiğine bağlıdır.

Kant'ın insan onuru teorisine günümüz bağlamında sıklıkla referansta bulunulmak ve onun görüşleri temel alınmakla birlikte tam anlamıyla modern insan onuru kavramını o dönemde oluşturduğunu söylemek mümkün olmamaktadır. Zira insan onuru Kant tarafından otonomi ile sıkı bir şekilde ilişkilendirilmiş olup otonominin veya rasyonel düşünme yeteneğinin herhangi bir sebeple kaybedilmesinin, örneğin eylemlerinin tamamen kendi dışındaki güçler tarafından dikte edilen kişilerin, insan onurlarının da bu durumdan etkilenebilecek olması açısından açıklamasının eksik olduğu ifade edilmektedir²⁴. Yine de nasıl eleştirilerle karşılaşır karşılaşıp günümüz insan hakları anlayışının temelinde yer alan insan onuru kavramının gelişiminde Kant'ın öğretilerinin merkezi bir yer tuttuğunun reddedilmesi mümkün değildir.

B. İnsan Onurunun Avrupa Dışındaki Temelleri

Genellikle insan hakları ve benzeri konularda Avrupa insan haklarını koruma sistemleri ve insan hakları belgelerine odaklanılmaktaysa da özellikle hukuk dışındaki diğer disiplinlerin de kapsamına giren insan onuru kavramının diğer toplumlar açısından da incelenmesi faydalı olacaktır. Zira birbirleriyle etkileşime girmeyen toplumlarda dahi eski zamanlardan beri gelen bir insan onuru anlayışı bulunmaktadır ve bu durum, insan onurunun zamanı ve toplumlar aşan varoluşsal bir temeli olduğu savını desteklemektedir.

²³ Thomas Hobbes, **Leviathan or, The Matter, Form, And Power of A Commonwealth, Ecclesiastical and Civil**, (Ed. Sir William Molesworth), John Bohn, London, 1839, s. 76.

²⁴ Robert E. Goodin, "The Political Theories of Choice and Dignity", **American Philosophical Quarterly**, Cilt: 18, Sayı: 2, 1981, s. 96.

1. Amerika Yerli Toplamları

Amerika kıtaları her ne kadar ilerleyen dönemlerde Avrupa sömürgeciliğine maruz kalmışsa da kıtada bu kolonileşme hareketleri öncesinde yaşayan insanların da ahlak teorileri bulunduğu ve buralardaki kültürde de insanların eşitliğı, insan onuru ve değeri gibi fikirlerin ortaya atıldığı görölmektedir. Kuzey Amerika’da yerleşik olan İrokua (ya da Haudenosaunee) Birliğı’nin düzenlemiş olduğu ve esasen barış kurallarını düzenleyen “Büyük Bağlayıcı Barış Yasası (Great Binding Law of Peace)” belgesinde insanlar, cinsiyetler ve uluslar arasındaki eşitlikten bahsedilmiş; Azteklerin “huehuehtlahtolli” olarak bilinen ve büyüklerden nasihatler olarak nitelenebilecek metinlerde öz saygıdan bahsedildiğı ve diğeri insanlara karşı hoşgörü öğretileri yer aldığı görölmüşür²⁵.

Bu öğretiler incelendiğinde aslında insanlar arasında cinsiyet, ulus ve benzeri ayrımlar yapmaksızın tüm insanların eşitliğı gibi kavramlara değinilerek günümüz anlayışıyla evrensel insan onuruna yakın anlamıyla insanların tümünün eşit değere sahip olduğundan bahsedildiğı görölmektedir. Eski dönemlerde Amerika yerli toplumlarının da insanların değeri ve bu değerin eşitliğı gibi kavramlarla barış anlaşmalarında ya da ahlaki öğretilerde yer vermiş olmaları önem arz etmektedir. Nitekim Avrupa düşüncelerinin etkisi altında kalmayan toplumlardan yalnızca birkaçı olan Amerika yerli toplumları da kendi ahlaki öğretileri ya da toplumsal ilişkilerini düzenleyen belgelerde modern çağlarda ileri sürülenlere benzer fikirler üretmiş ve bunlara bağlı şekilde sosyal hayatlarına yön vermişlerdir.

2. İslam Dünyası

İslam dünyasında, ya da daha net bir şekilde ifade etmek gerekirse İslami kaynaklarda insan onuruna değinmeden önce insan onurunun İslam da dahil olmak üzere hiçbir dinin merkezinde yer almadığına değinmek gerekmektedir. Dini çerçeve içinde ve dini öğretiler üzerinden yorum yapılarak insanların eşitliğı ve insan onuru

²⁵ Lars Kirkhusmo Pharo, “The Concepts of Human Dignity in Moral Philosophies of Indigenous Peoples of the Americas”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 148-149.

gibi kavramlara ulaşılabiliyorsa da dinlerin veya dini metinlerin doğrudan bu felsefi tartışmayı yapması veya insanlara insan hakları tartışmasında anladığımız anlamıyla bir onur bahşetmesi söz konusu değildir. Yukarıda da değinildiği üzere nasıl ki Orta Çağ'da Avrupa'da Hristiyanlık üzerinden yola çıkılarak insanın yaratılış nedenleri sorgulanmış ve buradan ilahi bir insan onuruna ulaşılmışsa İşlam'da da benzer bir durum söz konusudur.

Bununla birlikte şeriat hukukuna bakıldığında Kuran'ın belirli surelerinde onurdan bahsedildiği, Allah'ın insanları onurlu yarattığından söz edilmekte ise de burada bahsedilen onurun yüksek bir konum, özel muamele ve bunun sonucu olarak rahat bir hayat sağlanması anlamına geldiği görölmektedir²⁶. Öte yandan İşlamiyet'te insanın Allah'ın ruhundan üflendiği ve bu nedenle insanın şeref ve haysiyetiyle oynanmasının insan ruhu olarak tabir edilen varlığına zarar verecek olduğundan büyük günahlar içinde sayıldığından da söz edilmektedir²⁷.

Görölebileceği üzere Hristiyanlıkta olduğu gibi İşlam'da da insanların bir şekilde yaratıcının suretinde yaratıldığı yaklaşımına benzer olarak yaratıcının ruhundan geldiği ve bu nedenle sahip olduğu haysiyetine olan saldırıların bu ruha zarar vereceği anlayışı bulunmaktadır. Bu şekilde tanrının dünyadaki bir emsali olarak insanlara verilen değerin, günümüz bağlamında insan onuru söylemiyle yakınlaştığının ifade edilebilmesi mümkündür. Fakat yine de aynı Orta Çağ felsefesinde olduğu gibi İşlam felsefesinde de tüm insanların eşitliğinden ve varoluşsal bir onurundan bahsedilmesi mümkün görünmemektedir.

3. Yahudi Geleneği

Klasik Yahudilikte insan onurunun büyük bir öneme sahip olduğunu söylemek mümkün değildir; zira Tevrat'ta zaman zaman her insanın varoluşsal değerini ifade eden bir terim kullanılsa da bunun genellikle sosyal veya politik sınıfa bağlı olarak

²⁶ Miklós Maróth, "Human Dignity in the Islamic World", **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 155-181.

²⁷ Diyanet İşleri Başkanlığı, **Hz. Peygamber ve İnsan Onuru**, 2. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013, s. 118.

ifade edildiği görülmektedir²⁸. Bu durum, daha önce de belirtildiği üzere dinlerin insan onurunu temel alan bir anlayışa sahip olamamaları genel kanısına uygundur. Bununla birlikte daha önce Hristiyanlık ve İslam kapsamında bahsedilen insanların tanrının emsali olarak yaratılması kavramı Yahudilik geleneğinde de mevcuttur ve tanrının bir emsali olarak insanın değerinden Yahudilikte de bahsedilmektedir²⁹. Bu anlamda Semavi dinlerde insanın tanrıdan kaynaklanan bir değerinden bahsedilme noktasında ortak bir anlayış olduğu görülmektedir.

4. Hinduizm

İnsan onuru bağlamında incelenebilecek belki de en ilginç örnek sınıfsal ayrımların en keskin olarak görüldüğü toplumlardan biri olan Hindistan'dır ve geçmiş dönemde buradaki sosyal kuralları düzenleyen Hinduizm'dir. Her ne kadar Antik Çağ'da Roma ve Yunan toplumlarında veya ilerleyen dönemde Avrupa toplumlarında da sosyal statüler mevcut olup insan onuruna ilişkin görüşlere bu ayrımlar yön vermişse de Hinduizm'de çok daha farklı bir sosyal sistem söz konusudur. Farklı dönemlerde farklı kaynaklar etkili olmuş olup bunlara göre insan onuru anlayışında ve genel olarak sosyal sistemde de ciddi farklar yaşandığı görülmektedir. Ayrıca Hinduizm'de farklı bir benlik anlayışı da söz konusudur ve tüm bunlar, insanın varoluşu ve bundan kaynaklanan değerine ilişkin anlayışları fazlasıyla etkilemiştir.

Hinduizm'in başlarında etkili olan sözlü gelenekte bilgeliğin aktarılmasını sağlayan ve milattan önce 500-700'lere tarihlendirilen Upanişad'lara göre Hinduizm'de insanlar, tüm diğer canlılar ve tanrıların özünün aynı olduğu inancı mevcuttur ve asıl olarak ulaşılmak istenen bilgeliktir; bilgelige ulaşan insanın benliğinin evrensel benlikle birleşeceği inancıyla birlikte insan onuru meselesi bağlamında insanın değerinin toplumsal kavramlardan ayırık tutulduğu ve tamamen bireysel olarak algılandığı anlaşılmaktadır³⁰. Upanişad'lardaki insanların ve tanrının

²⁸ Yair Lorberbaum, "Human Dignity in the Jewish Tradition", **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 135.

²⁹ Doron Shultziner, "A Jewish Conception of Human Dignity: Philosophy and Its Ethical Implications for Israeli Supreme Court Decisions", **Journal of Religious Ethics**, Cilt: 34, Sayı: 4, 2006, s. 673.

³⁰ Jens Braarvig, "Hinduism: The Universal Self in a Class Society", (Hinduism), **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 163-169.

özünün aynı olduğu anlayışı, semavi dinlerdeki insanın tanrının imajında yaratıldığı veya insana tanrının ruhunun üflendiği anlayışıyla yakınlaştığı görülmektedir. Hatta burada semavi dinlerden bir adım daha öteye gidilerek toplumsal sınıflar reddedilmiş ve bu sayede tüm insanlar açısından eşit bir insan onuru anlayışına daha fazla yaklaşımıştır.

Öte yandan Hinduizm'in kutsal metni olarak nitelenebilecek ve milattan sonra 100'lere tarihlendirilen Manu Kanunnamesinde durum daha farklıdır. Burada en üstte ruhban sınıf ve en altta köleler olmak üzere katı bir sınıf sistemi oluşturulduğu ve insan onurunun dereceli ve sınıfa bağlı olarak kabul edildiği görülür³¹. Dolayısıyla bu kanunnamenin katı sınıf sisteminin temeli olduğunun söylenmesi mümkündür ve bunun doğal sonucu olarak ve insan onuru da sosyal sınıfla bağdaştırılmıştır. Sınıf sistemine dahil olan kişiler arasında eşit bir onurdan değil fakat sınıflarına bağlı olarak değişkenlik gösteren bir insan onuru anlayışından bahsedilirken sınıf sisteminin dışında kalan kişilerin, özellikle *dokunulmaz* adı verilen en alt tabaka kişilerin insan onuru dahi bulunmadığı anlayışı mevcuttur³². Daha sonraki öğretisi metni olan Bhagavat Gita incelendiğinde ise bireylere, görevlerini kişisel hırstan arî olarak yerine getirdikleri sürece sınıftan bağımsız olarak dini kişilik ve onur bahşedildiği görülmektedir³³.

Özetlemek gerekirse insan onuru anlayışının Hinduizm'de zaman içinde değişikliklere uğradığı söylenmelidir. Öncelikle sosyal sınıftan bağımsız olarak evrensel benlik ile birleşmeye çalışan bireyin onurundan söz edilerek bu haliyle daha evrensel bir yaklaşım sergilenmiş; ardından keskin sosyal sınıfların ortaya koyularak günümüzde bilinen haliyle katı sosyal ayrımcılığın yaratılması üzerine insan onuru da bu sınıflarla sıkı sıkıya bağlı bir hale gelmiş ve herkes saygı görmeyi hak etse de kişinin sosyal sınıfı ne kadar yüksekse ahlaki değerinin de o kadar yüksek olduğu anlayışı getirilmiş; son olarak da insanın varoluşsal değeri yine sosyal sınıftan ayrıştırılarak daha eşitlikçi bir anlayış benimsenmiştir. Buradan da görülebileceği üzere çalışmamızda kısıtlı olarak incelenmiş az sayıdaki kaynakta dahi çok farklı yaklaşımlar sergilendiği görülmektedir. Öyle ki hem farklı kaynaklara göre ve farklı dönemlerde, hem de katı sınıf sistemi ile el ele bir şekilde olması nedeniyle

³¹ Braarvig, Hinduism, ss. 166-167.

³² Donnelly, s. 152.

³³ Braarvig, Hinduism, s. 168.

Hinduizm'in insan onuru anlayışının fazlasıyla karmaşık olduğu ifade edilmektedir³⁴. Fakat bu karmaşıklığa rağmen Hinduizm öğretilerinde de insanın varoluşsal değerinin yer aldığı açıktır.

5. Budizm

Budizm'de de Hinduizm'in ilk kaynaklarına benzer bir şekilde kişilerin toplumsal yerlerinden bağımsız olarak bireysel bir yolculuk ile kurtuluşa ulaşılması felsefesinden bahsedilmesi mümkündür. Dolayısıyla bir onur kavramı olduğundan söz edilebilirse de burada söz edilen onur, özellikle kişilerin bireysel hakları anlayışına yer verilmemiş olması nedeniyle sosyal veya ahlaki bir kavram olarak karşımıza çıkmaz³⁵. Budizm daha çok ruhsallığa odaklanmıştır ve dünyevi meselelerle kurtuluşa ulaşma çabasında çekilen acıdan öteye geçecek bir şekilde ilgilenmemektedir. Dolayısıyla manevi dünya üzerinden ilerleyen bu anlayış, hukuk veya politika gibi dünyevi alanlara etki etmemiştir. Fakat bu demek değildir ki Budist anlayışta insan onuru veya insanların varoluşsal değerine ilişkin bir öğreti yer almamaktadır.

Öncelikle Budist anlayışta benliğin bulunmadığından bahsedilmekte ise de burada bahsedilenin ruhsal anlamda bir benlik olduğu, yoksa bireylerin dünyevi alanda kişiliklerinin bulunduğu düşüncesinin reddedilmediği ifade edilmektedir³⁶. Dolayısıyla her ne kadar ruhani alana odaklanmış ve dünyevi alana sırt çevirmişse de Budizm'de dünyevi alanın tamamen reddi söz konusu değildir. Bu durum, her ne kadar odak noktası olmasa da insanların fiziksel dünyadaki fiziksel varlığının reddedilemeyecek olmasıyla uyumludur. Bu nedenle insanların özellikle aydınlanmaya ya da kurtuluşa ulaşabilme niteliğine sahip dünyevi kişiler olarak insan onurlarından bahsedilmesi mümkün olarak görülmektedir³⁷. Buna göre Budizm'de

³⁴ Timothy Lubin, "Dignity and Status in Ancient and Medieval India", **Human Dignity in Asia: Dialogue Between Law and Culture**, (Ed. Jimmy Chia-Shin Hsu), Cambridge University Press, Cambridge, 2022, s. 306.

³⁵ Jens Braarvig, "Buddhism: Inner Dignity and Absolute Altruism", **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 171.

³⁶ Damien Keown, "Human Rights", **The Oxford Handbook of Buddhist Ethics**, (Ed. Daniel Cozort ve James Mark Shields), Oxford University Press, Oxford, 2018, s. 537.

³⁷ Anton Sevilla-Liu, "Buddhist Philosophical Approaches to Human Dignity", **Human Dignity in Asia: Dialogue Between Law and Culture**, (Ed. Jimmy Chia-Shin Hsu), Cambridge University Press, Cambridge, 2022, s. 273.

insanların aydınlanmayı arayabilecek olmalarının temeli olarak sahip oldukları insan onurundan bahsedilmektedir.

6. Konfüçyüsçülük

Özü kişilikle ilgili olan Çin Konfüçyüsçülük'ünün temel ilkeleri olan yardımseverlik, doğruluk, törenler, bilgelik ve kişisel bütünlük insan onuru ile iç içe geçmiş olup insan onurunun, yaşam ve ölümle nasıl başa çıkılacağı başta olmak üzere Konfüçyüsçülük'ün temel sorularını yanıtlamakta kullanıldığı ifade edilmektedir³⁸. Dolayısıyla insan onuru, Konfüçyüsçülük'ün temeline yerleştirilmiş ve temel ilkeleriyle bağlantılandırılmıştır. İlkeler ile insan onurunun birleşimine örnek vermek gerekirse yardımseverlik uğruna kişiliğin feda edilmesi kişinin haysiyetini koruması anlamına gelmekte, ancak bu, yalnızca özgür iradeye sahip olunması durumunda geçerli olabileceğinden söz edilmektedir³⁹.

Bu bağlamda Konfüçyüsçülük'te de insan onurunun tüm insanların varoluşsal olarak sahip oldukları değerden çok ahlaklı insanların sahip olmaya çabaladıkları haysiyet olarak anlaşıldığı görülmektedir⁴⁰. Yani burada da insanların farklı koşullara bağlı ve kaybedilmesi söz konusu olabilen bir haysiyetlerinden bahsedilmektedir. Bununla birlikte özellikle özgür irade vurgusu yapılarak bir anlamda Konfüçyüsçülük'te de özgür irade ve otonomi ile bir bağlantı yapıldığının söylenebilmesi mümkündür. Buna göre özgür iradeye sahip olunması şartıyla Konfüçyüsçülük'ün temel ilkelerini yerine getirmeye çabalayan ve bu ilkeler doğrultusunda yaşayan insanların onurlu bir yaşam sürdüğü, bunlara aykırı davrananların ise hayatlarının varoluşsal bir ahlaki değeri bulunmadığı söylenebilir. Özellikle insanların diğer insanların onuruna saygı göstermesi gerekliliği gibi belirli noktalarda Batı geleneğiyle benzerlikler gösteren Konfüçyüsçülük anlayışındaki en önemli fark ise temel ilkelere aykırı şekilde davranan kişinin onurunu kaybedecek

³⁸ Luo An'xian, "Human Dignity in Traditional Chinese Confucianism", **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s. 177.

³⁹ An'xian, ss. 177-178.

⁴⁰ Sungmoon Kim, "Virtue, Dignity, and Constitutional Democracy: A Confucian Perspective", **Human Dignity in Asia: Dialogue Between Law and Culture**, (Ed. Jimmy Chia-Shin Hsu), Cambridge University Press, Cambridge, 2022, ss. 243-268.

olmalarıdır. Dolayısıyla insan onurunun Çin kültüründe, aslında diğer dini anlayışlardan çok da farklı olmayan bir şekilde şartlı olarak ortaya çıktığı görülmektedir.

II. BAZI GÜNÜMÜZ DEVLETLERİNİN ANAYASAL DÜZENLEMELERİNDE İNSAN ONURU

İnsan onuru kavramı her ne kadar II. Dünya Savaşı öncesinde insan hakları teorisinde kendine yer bulamamış olsa da⁴¹ II. Dünya Savaşı sonrasında büyük ve hızlı bir gelişim gösteren günümüzdeki insan hakları teorisinde önemli bir yere sahiptir. Öyle ki bu kavram Birleşmiş Milletler Antlaşması⁴², İnsan Hakları Evrensel Bildirisi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi gibi insan hakları açısından büyük öneme sahip pek çok uluslararası metinde görülmekte, insan hakları genel olarak insan onuruna dayandırılmaktadır.

Böylesine önemli bir konsept kendine ülkelerin hukuklarında da yer bulmuştur ve bu bakış açılarının incelenmesi gerekmektedir. Zira devletlerin insan onuruna nasıl yaklaştığını ve insan onurunu korumak adına hukuki düzenlemeleri ne şekilde yaptıklarını veya resmî kurumların insan onuru düzenlemelerini nasıl yorumladıklarını incelemek, insan onurunun anlaşılması noktasında önem arz etmektedir.

A. Almanya Federal Cumhuriyeti

İnsan onuru, Almanya'nın hukuk sistemindeki ilk yazılı ifadesini İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nden sonraki yıl yürürlüğe giren 1949 tarihli Alman Federal Anayasası'nın ilk maddesinde bulmuştur. Bu düzenlemeye göre insan onuru tüm temel hakların dahi üzerinde tutulduğu görülmektedir. Zira Almanya'nın yasal düzenlemelerine göre diğer temel hakların belirli şartlar altında kısıtlanması söz konusu olabilecekken insan onuruna yönelik olarak yapılabilecek her türlü kısıtlama,

⁴¹ Charles R. Beitz, "Human Dignity in the Theory of Human Rights: Nothing But a Phrase?", **Philosophy and Public Affairs**, Cilt: 41, Sayı: 3, 2013 s. 268.

⁴² Birleşmiş Milletler'i kuran Birleşmiş Milletler Antlaşmasının giriş bölümünde insan kişiliğinin onur ve değerine olan inanç ilan edilmektedir. Bkz. International Court of Justice, **Acts and Documents Concerning the Court No.7 Charter of the United Nations, Statute and Rules of Court and Other Documents**, United Nations, Netherlands, 2021, s. 20.

Anayasa'nın ihlali anlamına gelecektir; öyle ki insan onurunu bu raddede koruma altına alan bu maddenin değiştirilmesi de yasaklanarak insan onuruna daimî ve mutlak bir koruma sağlanmıştır⁴³.

Alman Federal Anayasası'nda ilk düzenlendiği haliyle insan onuru, insanlara karşı işlenen eziyetlere karşı çıkılması şeklinde yorumlanmışken zaman içinde bu kavram evrilerek bireylerin tüm insan haklarına kalkan olacak şekilde neredeyse her alanda geniş bir biçimde uygulama alanı bulan, hatta sosyal haklara dahi temel olan şemsiye bir kavrama dönüşmüştür⁴⁴. Alman mahkemelerinin yorumlarına bakıldığında insan onurunun hem varoluşsal olarak tüm insanların sahip olduğu ve kaybı mümkün olmayan bir değer, hem de bu değerden kaynaklanan onura uygun bir saygıyla davranılma taleplerini ifade edecek şekilde çift anlamlı olarak yorumlandığı görülmektedir⁴⁵.

Buradan anlaşıldığı üzere Alman hukukunda, insan hakları belgelerine benzer bir şekilde insan onuru kavramı tüm diğer kavramların üzerinde olarak görülmüş ve mutlak olarak korunması hedeflenmiştir. Ayrıca insan onurunu başlangıçta yalnızca negatif yükümlülük kapsamında yalnızca aşağılayıcı muamelelerden korunma olarak algılayan anlayış, zamanla genişletilerek yerini insan onurunun insanların temel varlıkları olduğu anlayışına bırakmıştır. Bu doğrultuda Alman yasal düzenlemesine göre temelinde insanların olduğu her türlü meselede insan onurunun gözetilmesi ve buna göre karar verilmesi gerekmektedir.

B. Fransa Cumhuriyeti

Fransız Devrimi sonrasındaki 1789 Fransız İnsan ve Yurttaş Hakları Bildirisi ile adeta hukuk devleti kavramının temellerini atan ve tüm dünyada haklar ile özgürlükler alanında fazlasıyla önemli bir gelişmeye imza atan Fransa'nın, insan onurunu hukuki bir temel olarak kabul etmek konusunda geride kaldığı görülmektedir. Zira II. Dünya Savaşı sonrasında özellikle Avrupa ülkelerinde insan onurunun mutlak

⁴³ Horst Dreier, "Human Dignity in German Law", **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 376-377.

⁴⁴ Dreier, s. 378.

⁴⁵ Michael Rosen, **Dignity: Its History and Meaning**, Harvard University Press, Cambridge, 2012, ss. 115-117.

olarak korunması ve insan haklarının somutlaştırılması alanında ciddi girişimler yapılarak başarılı sonuçlar elde edilirken bu dönemde Fransa’da insan onurunun anayasal bir ilke olarak benimsenmesi çalışmaları yapılmışsa da bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

İlk olarak uluslararası insan hakları belgelerinden de önceki bir tarihte, 1940 yılında insan onurunun insanın temel bir varlığı olduğu ve korunması gibi ibareleri içeren anayasa taslakları hazırlanmışsa da bu ibareleri içeren taslaklar kabul edilmemiş; ikinci kez 1946 yılında hazırlanan anayasanın ilk taslaklarında insan onuruna özellikle sosyal ve ekonomik haklara temel olması bağlamında yer verilmişse de kabul edilen taslakta bu düzenlemelere yer verilmemiş ve böylece insan onuru kavramı Fransız Anayasası’nda kendine yer bulamamıştır⁴⁶. Bundan sonraki süreçte insan onurunun bireysel hak ve özgürlüklerin temeline alan bir anayasal düzenleme yerine Fransa’da insan onuru kavramı ve insan onurunun korunması yükümlülüğüne çok daha küçük ve kısıtlı alanlarda yer verilmiştir. Bu insan onuru düzenlemelerine örnek olarak insan onuruna aykırı çalışma koşullarının yasaklanmasına ilişkin düzenlemeler ve basın ve yayında insan onurunu ihlal edici söylemlerde bulunulmaması gerekliliği verilebilir⁴⁷.

İnsan onurunun Fransa’da ilk kez anayasal bağlamda insan haklarının temeli olarak değerlendirilmesi ise 1994 yılında bir Anayasa Konseyi kararıyla olmuştur; bu kararda Konsey, Fransız Anayasası’nın önsözünde II. Dünya Savaşı’ndaki vahşete ilişkin bir atfı fazlasıyla geniş bir şekilde yorumlayarak insan onurunun anayasal bir ilke olarak kabul edilmesinin önünü açmış ve bu tarihten sonra özellikle sosyal ve ekonomik haklara ilişkin tartışmalarda insan onuru da dikkate alınmaya başlanmıştır⁴⁸. Dolayısıyla insan onuru, Fransız Anayasası’nda somut bir şekilde düzenlenmemişse de Anayasa Konseyi’nin 1994 tarihli çığır açan kararı doğrultusunda temel anayasal bir prensip olarak Fransız hukukunda kendine yer bulmuştur. İnsan onurunun temel bir kavram olarak Fransız anayasa hukukunda kendine yer bulmasını inceleyen kararın bağlamı incelendiğinde burada da insan hakları belgeleriyle aynı düzlemde tüm insanların varoluşsal bir şekilde sahip oldukları insan değerinden bahsedildiği

⁴⁶ Stéphanie Henne-Vaucher, “Human Dignity in French Law”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s. 370-371.

⁴⁷ Henne-Vaucher, s. 369.

⁴⁸ Henne-Vaucher, s. 371.

görülmektedir. Öte yandan Konsey'in yaptığı yorumda insan onuruna özel bir yer verilmediği, bir anayasal ilke olarak tüm diğer haklar ve ilkeler ile aynı düzlemde değerlendirildiği görülmektedir⁴⁹.

C. Finlandiya Cumhuriyeti

Modern insan hakları bağlamında insan onurunu yasal sistemine en iyi aktaran ülkelerden biri olduğu ifade edilen Finlandiya'nın 1999 tarihli Anayasasında dört farklı yerde insan onurundan söz edilmektedir: ilk olarak anayasanın insan onurunun dokunulmazlığını, bireyin özgürlük ve haklarını güvence altına alınmakta; ikinci olarak insan onurunu ihlal edecek muameleleri yasaklanmakta; üçüncü olarak yabancıların insan onuruna aykırı bir muameleyle karşılaşacaklar ise sınır dışı edilmeleri yasaklanmakta; son olarak da refah hakları bağlamında insan onuruna uygun bir yaşam tesis edemeyen kişilerin yardım ve bakımdan yararlanma hakları güvence altına alınmaktadır⁵⁰.

Bu düzenlemelerden de görülebileceği üzere insan onuru kavramı, Finlandiya Anayasası'nda farklı anlamlar ihtiva edecek şekilde kullanılmıştır. Finlandiya Yüksek Mahkemesi kararlarında da bu farklı kullanımlara dikkat çekilmiş olup insan onurunu otonominin ve kişisel özgürlüğün bir güvencesi olarak gören geleneksel anlamda, devlete negatif koruma yükümlülükleri yükleyen anlamda ya da devlete pozitif yükümlülükler yükleyen anlamda olmak üzere temel olarak üç farklı anlamda kullanıldığı belirtilmektedir⁵¹. Yani Finlandiya Anayasası'nda insan onuru yine günümüz anlayışıyla tüm insan haklarının temelindeki varoluşsal insan değeri olarak ele alınmış; buna dayanılarak insan onurunun korunması noktasında hem negatif hem de pozitif haklar bağlamında devlete yüklenen yükümlülüklerin temeline bu kavram oturtulmuştur. Dolayısıyla her ne kadar insan onuru kavramı Finlandiya Anayasası'na diğer devletlere kıyasla biraz daha geç girmişse de düzenlemelerin kapsamlı bir şekilde yapılması ve belki de daha önemli bir şekilde anayasanın yorumlanması ve

⁴⁹ Régis Lanneau, "Human Dignity in France", **Handbook of Human Dignity in Europe**, (Ed. Paolo Becchi ve Klaus Mathis), Springer, Cham, 2019, s. 269.

⁵⁰ Hanna-Maria Niemi, "The Use of Human Dignity in Legal Argumentation: An Analysis of the Case Law of the Supreme Court of Finland", **Nordic Journal of Human Rights**, Cilt: 39, 2021, s. 282.

⁵¹ Niemi, s. 282.

uygulanması görevini üstlenen Yüksek Mahkeme'nin geniş yorumları sayesinde Finlandiya hukuk sisteminde önemli bir yer elde etmiştir.

D. İspanya Krallığı

İnsan onurunu, dokunulmaz ve doğal haklar, kişiliğin özgür gelişimi, hukuka ve başkalarının haklarına saygı ile birlikte siyasi düzenin ve toplumsal barışın temeline açıkça oturtan 1978 İspanya Anayasası'ndaki insan onuru kavramının İspanya Yüksek Mahkemesi tarafından tüm hakların temelinde yer alan değer olarak yorumladığı görülmektedir⁵². Buna göre tüm temel hak ve özgürlüklerin insan onuru bağlamında yorumlanması gerekliliği sonucu doğmaktadır. Ayrıca Mahkeme'ye göre insan onuru, bireyin varlığının bir ön koşuludur ve diğer insan hakları nasıl bir kısıtlamaya tabii tutulursa tutulsun bu kısıtlamaların insan onuruna aykırı olabilmesi mümkün değildir⁵³. Dolayısıyla İspanya Anayasası'ndaki insan onuru kavramının diğer tüm değer ve haklardan üstün tutulan soyut bir konsept olduğu anlaşılmaktadır. Bu bağlamda İspanya Anayasası da insan hakları belgelerinin örneğini izleyerek insan onurunu tüm hakların temeli olarak görmüş ve Mahkemelerin yorumları ile birlikte insan onurunun korunması ile diğer haklara ilişkin düzenlemeler yapılırken daimi olarak gözetilmesini en temel görev olarak devlete yüklemiştir.

E. Amerika Birleşik Devletleri

II. Dünya Savaşı'nda yaşananlardan doğrudan etkilenen veya bu vahşete yakından tanık olan Avrupa ülkelerinin aksine Amerika Birleşik Devletleri bu dönemdeki insan onuru ve insan hakları düzenlemeleri akımından uzak kalmışsa da bu yaşananlardan etkilenmediğini söylemek doğru olmaz. 1940'lardan itibaren Amerika Birleşik Devleti organları insan onuru kavramına tüm insanlara borçlu olunan itibarı ifade edecek şekilde değinmeye başlamış, böylece insan onuru başta işkence yasağı ve ayrımcılık yasağı olmak üzere geniş bir uygulama alanı bularak mahkemeler ve diğer

⁵² Alberto Oehling, "Human Dignity in Spain", **Handbook of Human Dignity in Europe**, (Ed. Paolo Becchi ve Klaus Mathis), Springer, Cham, 2019, ss. 851-855.

⁵³ Verónica San Julián Puig, "Human Dignity as a Fundamental Principle in Biomedicine: A Spanish Perspective", **The Reality of Human Dignity in Law and Bioethics: Comparative Perspectives**, (Ed. Brigitte Feullet-Liger ve Kristina Orfali), Springer, Cham, 2018, s. 107.

kamu kurumları tarafından tüm insanların insan ailesinin üyeleri olarak kimlikleri nedeniyle sahip olduğu varoluşsal değer olarak nitelenmiştir⁵⁴.

Hal böyle olmakla birlikte insan onuru, Amerika'nın pozitif yasal düzenlemelerinde kendine yer bulamamış, dolayısıyla eşitlik ve özgürlük gibi doğrudan uygulanabilir ilkelerin aksine anayasal koruma altına alınmamış olması nedeniyle yalnızca dolaylı olarak başvurulabilen sınırlı bir etkiye sahip bir kavram olarak kalmıştır⁵⁵. Hatta Amerika Birleşik Devletleri kültürünün özellikle Avrupa ve Asya gibi kültürlerle kıyaslandığında toplum vurgusunu çok daha az yaparak bireysel özgürlüklere önem vermesi doğrultusunda insan onurunun Amerika'da ancak otonomi gibi kavramlarla birlikte değerlendirilmesinin de doğal olduğu ifade edilmektedir⁵⁶.

Ancak bu noktada Amerika Birleşik Devletleri'nin hukuk yapısının yukarıda bahsedilen ülkelerden genel itibarıyla farklı olduğuna dikkat çekmek gerekmektedir. Amerika'da geçerli olan Anglo-Sakson sisteminde yasal düzenlemeler çok daha sınırlı olup esasen hukuk kuralları yargı kararları ile şekillenmektedir. Yukarıda da belirtilmiş olduğu üzere mahkemeler diğer anayasal ilkeler ve temel özgürlükler üzerinden yorum ile insan onurunun korunması gerekliliğini ortaya koyuyor olduğundan, diğer özgürlüklerle eşit bir şekilde anayasal korumadan faydalanamıyor ve bu durum bir eksiklik olarak nitelenebilir olsa da insan onurunun uygulamada kendine yer bulmuş olduğunun belirtilmesi gerekmektedir.

F. Brezilya Federal Cumhuriyeti

Toplumdan geniş bir katkıyla oluşturulan 1988 Brezilya Federal Cumhuriyeti Anayasası'nın günümüz insan hakları ve insan onuru anlayışıyla uyumlu bir yaklaşım sergileyerek birincil amacının eşitlik, fiziksel ve ahlaki bütünlük, özgürlük ve dayanışma olmak üzere dört temel ilke kapsamında insan onurunu korumak ve

⁵⁴ Carter Snead, "Human Dignity in US Law", **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 388-390.

⁵⁵ Snead, s. 393.

⁵⁶ Kristina Orfali, "Putting the Principle of Human Dignity to the Test: A 'Useless' Concept from an American Perspective?", **The Reality of Human Dignity in Law and Bioethics: Comparative Perspectives**, (Ed. Brigitte Feuillet-Liger ve Kristina Orfali), Springer, Cham, 2018, s. 217.

geliştirmek olduğu belirtilmektedir⁵⁷. Bu bağlamda Brezilya Anayasası insan onurunu temel haklar arasında saymamış, cumhuriyetin ve tüm temel hakların temeline oturtarak belki de daha önemli bir anlam vermiştir. Hatta Anayasa insan onuruna bu denli merkezi bir yer sağlamakla kalmamış, farklı pek çok hakka ilişkin düzenlemelerinde de insan onuru vurgusu yapmıştır. Bu vurgu özellikle yaşamın korunması, sağlık hakkı, uygun barınma hakkı, özgürlük, eşitlik ve adalete erişimin garanti altına alınması ve sürdürülebilir bir çevre hakkının tanınması için yapılmasının yanı sıra devlet mevcut ve gelecekteki sosyal ihtiyaçları karşılayabilecek kapasitede olmasının temeli de insan onuruna bağlanmıştır⁵⁸.

Bu doğrultuda Brezilya mahkemeleri de verdikleri kararlarda hem Anayasa'da hem de İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nde yer aldığı haliyle insan onurunu gözetmektedir. Buna bir örnek vermek gerekirse faturanın ödenmemesi nedeniyle su servisinin kesilmesine ilişkin olarak yapılan bir yargılamada insan hakları ve insan onurunun gerçekleşmesi açısından zorunlu olan hizmetlerin kesilmesinin mümkün olmadığı belirtilmiştir⁵⁹. Görülebileceği üzere insan onurunu hem anayasanın hem de cumhuriyetin temel yapıtaşı olarak alan Brezilya'da bu kavram tüm insanların doğuştan sahip olduğu ve mutlak suretle korunması gereken bir değer olarak almakta ve bu bağlamda devlete pozitif yükümlülükler de yüklemektedir. Özellikle mahkemelerin kararlarında da birincil olarak gözetilmesi ve diğer haklara temel olması anlamında insan onurunun Brezilya hukuk sisteminde önemli bir yeri bulunduğu görülmektedir.

⁵⁷ Paulo André Stein Messetti ve Dalmo de Abreu Dallari, "Human dignity in the light of the Constitution, human rights and bioethics", **Journal of Human Growth and Development**, Cilt: 28, Sayı: 3, 2018, s. 286.

⁵⁸ Maria-Claudia Crespo-Brauner ve Anderson Orestes Cavalcante Lobato, "Human Dignity in Brazilian Law: A Founding Principle of Laws and Court Judgements", **The Reality of Human Dignity in Law and Bioethics: Comparative Perspectives**, (Ed. Brigitte Feuillet-Liger ve Kristina Orfali), Springer, Cham, 2018, ss. 181-190.

⁵⁹ Claudia Lima Marques ve Lucas Lixinski, "Human Dignity in South American Law", **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s. 395.

G. Japonya

İnsan onuruna saygı, Japon hukuk sisteminin temel taşlarından biri olup Japonya’da insan onurunun korunmasına yönelik anayasal düzenlemeler, insan haklarına saygının önemini ve kişisel otonomiye verilen önemin de altını çizmektedir. 1946 Japon Anayasası’na göre Anayasa tarafından korunan temel haklar, her insanın doğasında var olan, insan onurundan kaynaklanan ve Anayasa’nın yürürlüğe girmesinden önce bile korunmayı hak eden haklar olarak anlaşılmakta olup bu doğrultuda insan onurunu güvence altına almak için eşitlik ve özgürlüklerin yanı sıra sosyal haklara da koruma sağlamaktadır⁶⁰. Buna göre Japon Anayasasında belirtilen insan onuru yalnızca otonomi değil, aynı zamanda özgürlük vurgusu da yapmaktadır⁶¹. Dolayısıyla Japonya, açıkça insan haklarının temeline insan onurunu oturtturarak korunması gerekliliğinin altını çizmenin yanı sıra sosyal hakların, özellikle de refah haklarının korunmasını insan onurunun desteklenmesi adına bir gereklilik olarak görüp devlete bu yönde yükümlülükler yüklemek açısından da bir örnek teşkil etmektedir.

Japonya’da Anayasanın yanı sıra insan onuru kavramına medeni kanunda da yer verilerek özel hukukun bireylerin onuruna ve cinsiyetlerin eşitliğine saygı duyması gerektiği belirtilmiş⁶² ve böylece insan onuruna anayasal korumanın yanı sıra özel hukukta da yer verilmiştir. Görülebileceği üzere Japonya, insan haklarının temeli olarak insan onuruna ilişkin olarak en somut düzenlemeyi yapan ülkelerden biridir. Öyle ki sosyal hakları insan onuruna saygı duyulmasıyla bağdaştırmış, özel haklarda dahi insan onuru vurgusu yapmıştır.

⁶⁰ Shigenori Matsui, “Human Dignity in Japanese Law”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 422-423.

⁶¹ Keigo Obayashi, “The Development of Individual Dignity in Japan: Overcoming Constraints in Law, Family and Society”, **Human Dignity in Asia: Dialogue Between Law and Culture**, (Ed. Jimmy Chia-Shin Hsu), Cambridge University Press, Cambridge, 2022, s. 60.

⁶² Matsui, s. 427.

H. Çin Halk Cumhuriyeti

Her ne kadar Çin hükümetinin pratikte sınırsız güç kullanımı temel hak ve özgürlükler ve insan haklarının korunması hususlarının incelenmesini karmaşık hale getiriyor ve bu nedenle Çin Halk Cumhuriyeti söz konusu olduğunda hukuk teorisi ile pratikte kullanılabilen özgürlükler arasında bir ayırım yapılması gerekiyorsa da bu durum, insan onuru kavramının Çin kanunlarında önemli bir yere sahip olduğu ve günümüzdeki hakların yasal olarak korunması çabalarının da temeline koyulduğu gerçeğini değiştirmemektedir⁶³. Dolayısıyla hukuk devleti olduğu, hukuk kurallarının devlete karşı geniş bir uygulama alanı olduğu veya insan haklarının gerekli olduğu şekilde korunduğunun söylenebilmesi mümkün olmayan Çin Halk Cumhuriyeti'ne ilişkin olarak çalışmamızda pratikte yapılan uygulamalar değil genel itibariyle yasal düzenlemeler esas alınmıştır.

Pratikte uygulamaya koyulamıyor ve ihlalleri denetlenemiyor olsa da Çin Anayasası, Çin vatandaşlarının bireysel onurlarına ilişkin beyanlar içermekte, bununla bağlantılı olarak görünüşte vatandaşların özgürlüklerini devlete karşı güvence altına alan medeni ve siyasi haklar ile ekonomik ve sosyal haklara ilişkin önemli hükümler içermektedir⁶⁴. Öte yandan Çin Anayasasında yer alan bireysel onur kavramını insan onurundan farklı olarak yorumlayan görüşler bulunmaktaysa da yasal normlara bakıldığında her iki kavramın birbiriyle eş olarak yorumlandığı görülmektedir⁶⁵. Anayasanın yanı sıra kanunlarda da sık sık özellikle savunmasız sınıflara dahil olan kişilerin, örneğin akıl hastalığı olanların, insan onurlarının ve fiziksel ya da zihinsel bütünlüklerinin ihlal edilmemesi gerektiğine ilişkin hükümlere yer verilmiştir⁶⁶. Bu nedenle Çin yasal düzenlemelerinde insan onuru kavramının ve insan onurunun korunmasının önemli bir yeri bulunmaktadır.

Çin, vatandaşlarının insan haklarının devlet yetkilileri tarafından gerçekleştirilen keyfi ve aşırı eylemlerden korunması konusunda her ne kadar birtakım

⁶³ Perry Keller, "The Protection of Human Dignity Under Chinese Law", **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 414.

⁶⁴ Keller, s. 415.

⁶⁵ Xiaobo Zhai, "Personal Dignity Under Chinese Constitutional Law", **Human Dignity in Asia: Dialogue Between Law and Culture**, (Ed. Jimmy Chia-Shin Hsu), Cambridge University Press, Cambridge, 2022, ss. 220-221.

⁶⁶ Keller, s. 417.

gelişmeler göstermişse de bunlar fazlasıyla yetersiz kaldığı ifade edilmektedir; zira bireyleri bu tür zararlardan koruması gereken hukuk kuralları genellikle uygulama için gerekli kurumlardan yoksundur ve böylece uygulamaya koyulamamaktadır⁶⁷. Dolayısıyla Çin, insan haklarına ve insan onuruna ilişkin olarak ne kadar iyi yasal düzenlemeler yapılırsa yapılsın bu düzenlemelerin bir yasal bağlayıcılığı ve denetim mekanizması olmadıkça basit umutlar olmaktan öteye geçemeyeceğini göstermek açısından iyi bir örnek olmaktadır.

III. İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA İNSAN ONURU KAVRAMI

Tarih boyunca farklı bağlamlarda incelenmiş ve farklı anlamlar yüklenmiş olan insan onuru, günümüzde de farklı şekilde tanımlanmakta ve farklı kavramlarla ilişkilendirilmekte olduğundan fazlasıyla kapsamlı bir kavramdır. Bu bölümde, insan onurunun tanımına ilişkin hususlar, insan onuru tanımlanırken ya da uygulanırken birlikte ele alınan diğer kavramlar ve evrensel insan onuru veya insan haklarından bahsedilirken karşılaştırılması muhtemel sorunlardan bahsedilmiştir.

A. İnsan Onurunun Tanımlanması

İnsan onuru kavramı en önemli insan hakları metinlerinde yer almakla ve insan hakları hukukunun temeline konumlandırılmakla birlikte hiç değilse insan hakları metinlerinde bu kavramın tanımına yer verilmemiştir. Bu metinlerde genel olarak vurgulanan husus tüm insanların doğuştan gelen bir insan onuruna sahip olduğu ve buna yakışır bir şekilde muameleyi hak ettikleri savıdır. İnsan hakları metnlerinin insan onuru kavramının net bir tanımına yer verilmeyişi bir eksiklik olarak görülebilirse de bu yaklaşımın bir avantajı da bulunmaktadır ki bu da bir tanıma yer vererek aslında kavramın anlamını kısıtlamaktansa herhangi bir tanım yapmayarak bu kavramın ortak değerler zemininde farklı dünya görüşlerine göre farklı şekillerde yorumlanabilmesine imkân vermesidir⁶⁸.

⁶⁷ Zhai, ss. 241-242.

⁶⁸ Doron Shultziner, "Human Dignity: Functions and Meanings", **Global Jurist Topics**, Cilt: 3, Sayı: 3, 2003, s. 5.

Her ne kadar geniş yorumlanmasına imkân vermek amacıyla insan onuru tanımına yer verilmediğinden bahsedilebilecek olsa da genel olarak insan haklarının değil fakat ötanazi, klonlama ve benzeri belirli bir kavramın temellerinin insan onuruna dayandırılması durumunda insan onuru kavramının hiç değilse genel hatlarının çizilmesi gerekmektedir. Bu kapsamda insan onurunun ahlaki bir kavram olarak tanımlanması ve hukuki kavramın ahlaki temellere oturtulması yönünde çekinceler var ise de kavramın ahlaktan bağımsız olarak tanımlanması mümkün görünmemektedir⁶⁹.

Bu noktada insan onurunun, en geniş anlamıyla temel olarak her insanın ahlaki olarak değerli olduğu kabulü neticesinde oluşan vicdani kanı olduğu ifade edilmektedir⁷⁰. Yani esasen her insanın yalnızca insan olmaktan kaynaklanan bir değeri bulunmaktadır ve bu değer varlığı, tanınmasına veya korunmasına bağlı değildir. Dışarıdan nasıl bir müdahalede bulunulursa bulunulsun ve hatta somut bir müdahale insan onuruna uygun şekilde davranılmasının esaslarına aykırı düşse de insanların bu varoluşsal değerlerini kaybetmeleri mümkün değildir. Nasıl ki insanların biyolojik olarak memeli ise, etik olarak da onurludur ve bu durum, herhangi bir kimsenin insanın biyolojisini veya etiğini kabul etmesine bağlı değildir; kabul edilme veya tanınmasından bağımsız olarak tüm insanlar insan onuruna sahiptir⁷¹.

Bu haliyle farklı durumlarda farklı anlamlara gelebileceği, hatta yalnızca insan hakları konusunda dahi bağlamına göre çok farklı anlamlar ifade edebileceği belirtilen insan onurunun, evrensel insan haklarının temelindeki kavram olarak insanları sınıf, cinsiyet, milliyet gibi dar konseptlerden arındırarak insanlık ortak noktasında buluşturan ve eşit ahlaki öğeler konumuna getiren bir kavram olduğunun söylenmesi mümkündür⁷².

⁶⁹ Marcus Düwell, “Human Dignity: concepts, discussions, philosophical perspectives”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, s. 32.

⁷⁰ Shultziner, 2003, s. 16.

⁷¹ Christopher Kaczor, **Disputes in Bioethics: Abortion, Euthanasia, and Other Controversies**, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 2020, s. 23.

⁷² Pablo Gilabert, **Human Dignity & Human Rights**, Oxford University Press, Oxford, 2018, ss. 119-121.

B. İnsan Onuru ile İlişkili Kavramlar

Yukarıda tüm çağlar boyunca farklı insan onuru anlayışları incelendiği gibi devletlerin farklı insan onuru anlayışlarına da yer verilmiştir. Tüm bu farklı yaklaşımların birçoğunun insan onurunu tek başına değil, bireysel özgürlük ve otonomi kavramları ile birlikte değerlendirdiği görülmektedir. Öyle ki sıklıkla insan onurunun doğrudan otonomi ile ilişkilendirildiği ve tanımının dahi bu şekilde yapıldığı görülmektedir. Bu nedenle başlı başına anlamları olan bu ilişkili kavramların da ve bunlara ilişkin görüşlerin de detaylı bir şekilde incelenmesi, insan onurunun tam olarak anlaşılması ve tanımının yapılması noktasında önem kazanmaktadır.

1. Özgürlük

“Herhangi bir kişinin hareketlerinin, bu hareket için topluma karşı yükümlülüğü bulunan tek kısmı, başkalarını ilgilendiren kısımdır. Hareketlerinin yalnızca kendini ilgilendirdiği kısmında ise bağımsızlığı, hakkı olarak, mutlaklıdır. Kendinin, bedeninin ve zihninin, üzerinde birey egemendir.”⁷³

Özgürlük kavramının, devletler ve insan haklarını korumaya yönelik uluslararası örgütler tarafından kısıtlı şekilde yorumlanarak bir suça ilişkin olarak yapılan özgürlüğün kısıtlanması, bağlamında değerlendirildiği görülmektedir. Özgürlük kavramı söz konusu olduğunda sıklıkla kendisine başvurulanan Mill tarafından geliştirilen *zarar prensibi* ise farklı bir özgürlük anlayışı geliştirmiştir. Bu prensip doğrultusunda kişinin eylemlerinin kısıtlanması için tek haklı gerekçe, başkalarının haklarının korunması olup kişiler, zarar vereceği tek kişi kendisi ise kişi dilediği gibi hareket etmekte özgürdür; kişinin kendi iyiliği ya da mutluluğu, özgürlüğünün kısıtlanması için gerekçe oluşturamaz⁷⁴. Buna göre Mill’in, günümüzde sıklıkla karşılaşılan devletlerin kişileri kendilerinden koruyucu tüm düzenlemelerini reddettiği görülmektedir.

⁷³ John Stuart Mill, **On Liberty, Utilitarianism, and Other Essays**, (Ed. Mark Philp ve Frederick Rosen), 4. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2015, s. 13.

⁷⁴ Mill, ss. 12, 13, 55.

Literatürde özgürlük kavramı incelenirken negatif ve pozitif özgürlük ayrımı ile de karşılaşılmalıdır. *Negatif özgürlük* kavramı ile kişilerin eylemlerine müdahale edilmemesi ifade edilmektedir; yani negatif özgürlük, müdahalenin yokluğu nedeniyle kişinin dilediğini yapabilmesi anlamına gelir⁷⁵. Dolayısıyla kişiler veya devletler tarafından bir müdahalenin varlığı durumunda, örneğin bir eylemin yasaklanması halinde, negatif özgürlüğün kaybedilmesi söz konusu olmaktadır. *Pozitif özgürlük* ise kişinin hayatı ve kararlarının tamamen kendi kararlarına dayanması, dışardan gelen herhangi bir etkenden bağımsız olmasını ifade etmektedir⁷⁶. Bu anlamıyla pozitif özgürlüğün, otonomi veya kendi kaderini tayin etme kavramına fazlasıyla yaklaştığı görülmektedir. Hatta öyle ki bu ikili ayrım eleştirilerle karşı karşıya kalmakta ve pozitif özgürlük olarak ifade edilen kavramın doğrudan otonomi olarak da yorumlanmaktadır⁷⁷. Sonuç itibarıyla genel olarak özgürlükten bahsedildiğinde yukarıda negatif özgürlük olarak ifade edilen kişilerin hareket serbestisine müdahale edilmemesi kastedilmekte, otonomi ise ayrı bir başlık olarak incelenmektedir⁷⁸.

Görülebileceği üzere özgürlük kavramı insan onuru ile yakınlığının yanı sıra otonomi ile de yakın bir kavram olup hatta zaman zaman birbirleri yerine kullanılmaları ile dahi karşılaşılmalıdır. İki kavram arasındaki fark ise en iyi John Locke'un örneği ile anlaşılmaktadır. Bu örnekte bir kişi, uyuduğu esnada çok özlediği ve görmek istediği bir başkasının bulunduğu odaya taşınarak kapı kilitlenir, uyandığında o kadar mutludur ki ayrılmayı düşünmez bile, kendi isteğiyle odada kalır⁷⁹. Bu örnekte aslında bu kişinin özgürlüğü ihlal edilmiştir, zira çıkma imkânı olmaksızın bir odada kilitli durumdadır; ancak otonomisinin ihlal edildiğinden bahsedilemez, çünkü kendi kararı ile olmayı seçtiği yerdedir.

⁷⁵ Isaiah Berlin, "Two Concepts of Liberty", **Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty**, (Ed. Henry Hardy), Oxford University Press, Oxford, 2002, ss. 169.

⁷⁶ Berlin, s. 178.

⁷⁷ Kai Möller, "Two Conceptions of Positive Liberty: Towards an Autonomy-based Theory of Constitutional Rights", **Oxford Journal of Legal Studies**, Cilt: 29, Sayı: 4, 2009, s. 757.

⁷⁸ Stanley I. Benn, **A Theory of Freedom**, 2. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 1990, s. 170.

⁷⁹ John Locke, **An Essay Concerning Human Understanding**, (Ed. Roger Woolhouse), Penguin Books, London, 1997, s. 224.

2. Otonomi

Otonomi, genel itibariyle, ne yapacağını seçme kapasitesine sahip olmak ve kendi kararlarını verebilmek anlamını taşımaktadır⁸⁰. Rasyonel varlıklar olarak insanların belki de en önemli özellikleri düşünme ve mantıklı karar verebilmedir. Zira insanlar, kendileri için etik ve yasal kurallar koyma yetkisine sahiptirler. Bu özellik ötanazi gibi tartışmalarında olduğu gibi esasen tüm hakların kullanılmasında büyük önem taşımaktadır.

Otonomi de tıpkı insan onuru gibi tarih boyunca incelenen ve üzerine düşünülen bir kavram olup zaman içinde belirli değişimler göstermiştir. Ahlaki otonomi kavramının mucidi olarak görülen⁸¹ Kant'ın iradenin otonomisi kavramı olarak ifade ettiği otonomi, iradenin kendisi için bir yasa olmasını⁸²; yani farklı bir şekilde ifade etmek gerekirse kişinin tamamen kendi iradesiyle yönetilmesini, yalnızca kendi iradesi doğrultusunda hareket etmesini ifade etmektedir. Bu doğrultuda daha önce de söz edildiği üzere kendi yasalarını koyan bireyin bu nedenle bir onura, yani koşulsuz bir değere sahip olmalıdır ve zaten tam da bu nedenle otonomi, insan doğasından gelen onurun temelini oluşturmaktadır⁸³.

Otonominin bir unsuru da kişinin mantıklı bir karar verebilmesi için mevcut olan tüm bilgiye sahip olmasıdır. Bir karar ancak, tüm veriler rasyonel olarak değerlendirilerek verildiğinde otonomik olabilir. Bu durumu da Locke'un örneği üzerinden açıklamak gerekirse yine bir kişinin uykusunda bir odaya taşındığı ve kendisine kapı açık olduğu halde kilitli olduğunun ve çıkma imkanının bulunmadığının söylendiği varsayılabilir⁸⁴. Bu halde aslında kişinin özgürlüğü ihlal edilmemiştir, istediği zaman odadan çıkabilme imkânı bulunmaktadır; ancak otonomisinin ihlali söz konusudur, kişiye yanlış bilgi verilerek rasyonel olarak karar

⁸⁰ R. S. Downie ve Elizabeth Telfer, "Autonomy", *The Journal of the Royal Institute of Philosophy*, Cilt: 46, Sayı: 178, 1971, s. 293.

⁸¹ Jerome B. Schneewind, *The Invention of Autonomy: A History of Modern Moral Philosophy*, Cambridge University Press, New York, 1998, s. 3.

⁸² Immanuel Kant, *Groundwork of the Metaphysics of Morals*, çev. Mary Gregor, (Ed. Mary Gregor), 11. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2016, s. 47.

⁸³ Kant, 2016, s. 43.

⁸⁴ Gerald Dworkin, *The Theory and Practice of Autonomy*, 6. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2008, s. 14.

vermesine engel olunmuştur⁸⁵. Dolayısıyla kişilerin özgürce kendi kararlarını vermelerinin söz konusu olabilmesi için gerekli tüm bilgilere sahip olmaları, tüm seçeneklerin sonuçlarını tam olarak anlamış olmaları gerekmektedir. Ancak bu şekilde verilmiş bir karar tam anlamıyla otonomik olacaktır.

C. Kültürel Farklılıklar Sorunsalı

İnsan haklarının tüm insanların doğuştan sahip oldukları haklar olmasının belki de en önemli sonucu, aralarında hiçbir ayrım olmaksızın tüm insanların aynı değere sahip olmalarıdır. Nitekim insan onuru da yukarıda belirtmiş olduğumuz üzere bu varoluştan gelen değer bir sonucudur. Tüm insanlar eşit bir şekilde doğarak var oluşlarını insan onuruna uygun bir şekilde sürdürme hakkına sahiptirler. Fakat bu noktada özellikle insan onurunun tanımlanması bağlamında kültürel farklılıklar sorunu ile karşılaşilmektedir.

Her ne kadar evrensel olarak tüm insanlık için geçerliliğinden bahsedilse de insan hakları hukukunun batı perspektifinden hareket ettiğinin reddedilmesi mümkün değildir. Ayrıca her ne kadar nerede yaşıyor olursa olsun tüm insanların eşit olduğu ve eşit hakları hak ettiği fikrinin doğru olduğuna şüphe bulunmasa da insan onuru gibi daha soyut kavramlardan söz edilirken farklı kültürlerin farklı standartları bulunduğu da göz ardı edilmemelidir. Hatta bazı görüşler bu bağlamda evrensel insan hakları kavramını dahi reddederek tüm toplumların kendi kültürel prensipleri doğrultusunda ahlaki kurallarını koymaları gerekliliğini savunmaktadır⁸⁶.

İnsan hakları uygulamasında farklı kültürlere saygı duyulması bağlamında kültürel uygulamalar arasında bir ayrım yapma zorunluluğu doğmakta; bazı kültürel uygulamalara saygı duyulması gerekirken insan haklarını ihlal eden bazılarının ise kınanması gerekliliği ifade edilmektedir⁸⁷. Bu doğrultuda kadın sünneti, çocuk işçilik, onur cinayetleri gibi belirli uygulamalar söz konusu olduğunda her ne kadar gelenek olarak kültürün bir parçası haline gelmiş ve belirli bir toplum tarafından kabullenilmiş olsa da bu uygulamaların insan onuruna uygun olmadığı ve dolayısıyla insan

⁸⁵ Bu örnekte yanıltma nedeniyle kişinin özgürlüğünün de ihlal edildiğinin iddia edilebilmesi mümkündür, zaten tam da bu nedenle özgürlük ve otonomi bir arada düşünülmesi gereken kavramlardır.

⁸⁶ Donnelly, s. 213.

⁸⁷ Martyn Barrett, "Dignity, Respect, Human Rights, Cultural Diversity and Intercultural Relations", *Intercultura*, Sayı: 105, 2022, s. 24.

haklarının temel prensiplerine aykırı olduğu kabul edilmektedir⁸⁸. Zira farklı kültürlerle saygı gösterilmesi kaygısıyla insan hayatına veya sağlığına zararlı uygulamaların insan onuruna uygunluğundan söz edilebilmesi mümkün değildir.

Bu noktada insan hakları hukukunun batı kültürünün bir eseri olduğu noktasına geri dönmek gerekmektedir. Öncelikle zaten daha önce belirtilmiş olduğu üzere dünyanın farklı yerlerindeki çok farklı kültürlerde dahi tarih boyunca insan onuru anlayışları geliştirilmiş olduğundan bu kavramın kendisinin evrenselliği söz konusudur. Öte yandan her ne kadar günümüzde batı kültürü olarak aydın, özgürlükçü ve eşitlikçi bir bakış açısı düşünülüyorsa da batı toplumlarının tarihlerine göz atıldığında kölelik, sömürgecilik gibi uygulamaları da içeren vahşi bir geçmişlerinin olduğu ve günümüzdeki batı kültürünün yaratılmasının, insan onuru ve insan haklarına ilişkin fikirlerin yaygınlaşmasının bir sonucu olduğu unutulmamalıdır⁸⁹. Yani insan haklarının batının bir eseri olduğu kabul edilecek olsa dahi bundan kaynaklanan kültürel farklılıklara dayanılarak insan haklarının reddedilmesi veya farklı insan onuru anlayışlarından bahsedilmesi mümkün olmayacaktır. Zira insan haklarına ilişkin fikirler sonucunda batı ülkeleri vahşi uygulamalarından vazgeçerek günümüzdeki eşitlikçi ve özgürlükçü kültürlerini oluşturabilmişlerdir. İnsan onurunun tüm insanların eşit bir şekilde sahip oldukları ortak bir değer olduğu kabulünden hareketle korunması gereken asgari standartlar olarak insan haklarının kabulü ve zamanla geliştirilmesi, günümüzdeki batı kültürünün yaratılmasının temel nedenidir.

Dolayısıyla insan hakları hukukunun uygulamasında toplumların kültürel değerlerinin insan haklarına aykırı olmadıkları sürece göz önüne alınması gerekli olacaksa da her insanın asgari yaşam standartlarına sahip olması ve sağlığına zarar verilmemesi noktasında kültürel farklılıkların bir etkisi olmamaktadır. Nasıl ki batı toplumlarının (en ağır örneklerinden biri kölelik olan) uygulamaları insan onuruna ters düşmesi nedeniyle reddedilmiş ise, farklı toplumlardaki insan onuruna ters düşen uygulamalar da reddedilerek insan hakları ve insan onuru fikirlerine ters düşmeyen kültürel uygulamalar çerçevesinde şekillenerek modern fakat kültürel olarak batıdan farklı toplumlar ve kurallar yaratılması mümkündür.

⁸⁸ Robert Andorno, "Human Dignity and Human Rights", **Handbook of Global Bioethics**, (Ed. Henk A. M. J. Have ve Bert Gordjin), Springer, Dublin, 2014 ss. 54-55.

⁸⁹ Donnelly, ss. 106-107.

Dolayısıyla söz konusu insan haklarına aykırı olan kültürel uygulamalar söz konusu olduğunda gerçekten de evrensel insan onuru ve insan haklarının kültürle çatışması söz konusu olacaktır. Fakat bu çatışmada insan onuru ve insan haklarının üstün görülmesi ve aykırı uygulamaların bertaraf edilmesi gerekmektedir. Fakat insan hakları hukukunun temel prensiplerine ters düşmeyen kültürel uygulamalar söz konusu olduğunda insan hakları, kültürel farklılıkları göz ardı etmek bir yana kültürel çeşitliliği koruyucu bir niteliği bulunmaktadır. Eşitlikçi bir insan onurundan hareketle insan hakları hukuku, özellikle ayrımcılık yasağı noktasında tüm bireylerin kültürel uygulamalarını gerçekleştirme özgürlüklerini koruma altına almakta, böylece hem toplumlar arasındaki hem de bir toplumun alt kültürleri arasındaki çeşitliliği garanti altına almaktadır⁹⁰.

⁹⁰ Yvonne Donders, “Do Cultural Diversity and Human Rights Make a Good Match?”, **International Social Science Journal**, Cilt: 61, Sayı: 199, 2010, ss. 31-32.

İKİNCİ BÖLÜM

ÖTANAZİ

I. GENEL BİLGİLER

Bireylerin en temel isteği yaşamlarına devam etmek, devletlerin ise en temel yükümlülüklerinden biri bireylerin yaşam hakkını korumak olmasına rağmen öyle durumlar yaşanabilmektedir ki bu denge değişmektedir. Ötanazi olarak adlandırılan ölme hakkı söz konusu olduğunda birey yaşamını sonlandırmak istediği gibi, bu konuda devletten bir şekilde yardım ya da yardımı gerçekleştirecek kişinin yargılanmamasını talep etmekte; devletler ise çoğu zaman bu talebi karşılıksız bırakmaktadır.

Ötanazi, en temel anlamıyla, tedavisi mümkün olmayan bir hastalık tanısı koyulmuş kişinin yaşamına son verilmesi hakkını ifade eder. Çalışmamızda ötanazi terimi, bu tanım doğrultusunda ötanazinin farklı türlerinin tümünü kapsayacak şekilde geniş anlamda kullanılmıştır. Öte yandan literatürde zaman zaman herhangi bir ölümcül hastalık tanısı koyulmayan, örneğin akıl hastalığı gibi durumlarda da ötanaziden bahsedilmekte ise çalışmamız yalnızca ölümcül hastalık tanısı koyulmuş olan hastalar açısından ötanazi üzerinde durmaktadır.

Ötanazinin farklı türleri bulunmakta ve bu türler ötanazi tartışmasında farklılıklar yaratmaktadır. Hatta öyle ki literatürdeki bir kısım görüşe göre bu türlerin bazılarını ötanazi olarak değerlendirirken farklı görüşler ise bunları kendine has başlıklar altında incelemektedir ve bu durum bir kavram kargaşasına neden olmaktadır. Bu noktada tartışmasız olarak belirtilebilecek bir husus, genel itibarıyla aktif ötanazinin ötanazi başlığı altında incelendiği ve en çok tartışmaya konu olduğudur. Pasif ötanazi de genel itibarıyla ötanazi olarak değerlendirilmekte, fakat aktif ötanazi kadar ciddi tartışmalar doğurmamaktadır. Çalışmamızda dolaylı ötanazi olarak ifade edilen kavram ve tıp yardımı intihar ise aksi durumlar da söz konusu olabilmekle birlikte genel itibarıyla ötanazi olarak değerlendirilmemektedir. Aşağıda kavram kargaşasına neden olan ötanazi türleri veya ilişkili kavramları ayrıntılı olarak incelenmiştir.

A. Ötanazinin Tarihi Gelişimi

Ötanazi teriminin kelime kökenine göre anlamı *iyi ölüm* olup bu kavramın yazılı tarihte bilinen ilk kullanımı Yunanlı bir yazar tarafından gerçekleştirilerek “hızlı, nazik ve acısız” bir ölümü ifade edecek şekilde kullanılmıştır⁹¹. Fakat her ne kadar bu şekildeki bir tanım günümüzdeki ötanazi kavramının anlamına yakın görünse de durum tam olarak böyle değildir. Ötanazi kelimesi esasen o dönemde hasta kişilerin ölümünün bu şekilde, yani hızlı, nazik ve acısız gerçekleşmesi için yardım alınması anlamında değil; herhangi bir insanın genel itibariyle kolay ve acısız bir şekilde ölmesini ifade edecek şekilde kullanıldığı görülmektedir⁹². Fakat terimi geliştiren Yunanlılar, ilerleyen süreçte günümüzdeki anlayışa yakın bir şekliyle ötanaziye yakın uygulamalar yapmaya başlamıştır. Örneğin Atina vatandaşlarının resmi izin alarak temin edebilecekleri bir zehir ile ölümü seçebildikleri görülmektedir⁹³. Romalılar ise başlangıçta intiharı cezalandırmazken ancak Hristiyanlığın etkisiyle intiharın ahlak dışı bir eylem olduğu ve cezalandırılması gerekliliği anlayışı gelişmiştir⁹⁴.

Hristiyanlığın etkisi ise en fazla Orta Çağ’da görülmeye başlanmış olup bunun doğal sonucu olarak bu dönemde intihar ve ötanazi büyük bir günah olarak görülmeye başlanmıştır. Bu dönemde yaşamın kutsallığı anlayışı gelişmiş, Tanrının verdiğini insanın alamayacağı düşüncesiyle birlikte Tanrının emsalinde yaratılmış bireyin hayatına hangi nedenle olursa olsun son verilemeyeceğine inanılmıştır⁹⁵.

Rönesans döneminde kilisenin kendini öldürmenin en büyük günahlardan biri olduğu görüşü devam etmekle birlikte tıbbın ve bilimsel araştırmaların gelişmeye başlaması ile birlikte kilisenin bu görüşü sorgulanmaya başlanmış, pek çok düşünür tarafından intihar ve ötanazinin her zaman günah olmadığı ve hatta belirli durumlarda izin verilmesi gereken uygulamalar olduğu öne sürülmeye başlanmıştır⁹⁶. Bu durum, Rönesans’ın genel itibariyle dini dogmaların sorgulanmaya başlandığı dönem olması

⁹¹ Bert Broeckaert, “Euthanasia: History”, **Encyclopedia of Global Bioethics**, (Ed. Henk ten Have), Springer, Cham, 2016, s. 1188.

⁹² John M. Cooper, Greek Philosophers on Euthanasia and Suicide”, **Suicide and Euthanasia: Historical and Contemporary Themes**, (Ed. Baruch A. Brody), Springer, New York, 1989, ss. 13-14.

⁹³ Jennifer Fecio McDougall ve Martha Gorman, **Euthanasia: A Reference Handbook**, 2. Baskı, ABC Clio, California, 2008, s. 2.

⁹⁴ McDougall ve Gorman, s. 3.

⁹⁵ Broeckaert, s. 1189.

⁹⁶ Broeckaert, s. 1190.

özelliğiyle uyum göstermektedir. Bununla birlikte bu yönde görüşleri öne süren düşünürler de dogmatik görüşleri sorgularken dikkatli davrandıkları ve radikal değişiklikler öne sürmedikleri görülmektedir⁹⁷.

Aydınlanma döneminde tıbbi gelişmelerin daha da fazla hız kazanması ve insan bedeninin daha iyi anlaşılmasına başlanması ile birlikte ölümden bir seçeneğe sahip olunması kavramı yavaş yavaş kabullenilmeye ve intihara teşebbüs eden kişilerin cezalandırılmasına ilişkin yasal düzenlemeler kaldırılmaya başlanmıştır⁹⁸. Hatta bu dönemde doktorlar sürecin net bir parçası haline gelmiş ve bugün anladığımız anlamıyla ötanaziye yakın bir anlayış gelişmiştir⁹⁹. Fakat zaman içinde yavaş bir gelişim ile intihar ve ötanaziye olan gerek yasal gerek toplumsal yaklaşım değişme eğilimi göstermekteyse de bu dönemde ötanazi ve intiharın tam olarak kabullenildiğinin söylenmesi mümkün değildir ki o dönemde de kasten hayata son verilmesine karşı çıkan fazlasıyla görüş bulunmaktaydı¹⁰⁰.

Modern çağda yavaş yavaş ötanazi ile ilgili olumsuz yargılar kırılmaya devam edilmiş ve yasallaştırılması için destek giderek artmıştır. Öte yandan Nazi Almanyası'nda Hitler'in hedeflerine ulaşmak için ötanaziye suistimal edilerek masum insanları katletmek için kullanmasının ardından II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ötanaziyle ilgili olumsuz bir kanı oluşmaya başlamıştır ve bu dönemde yaşananlar ölme hakkının tanınması çabalarına uzun süre devam eden ciddi bir zarar vermiştir¹⁰¹.

B. Ötanazi Türleri ve İlişkili Kavramlar

Başlangıçta da söz edildiği gibi ötanazi söz konusu olduğunda sıklıkla bir kavram kargaşası yaşanabilmektedir. Ötanazi, farklı kişiler tarafından farklı tanımlar bulunmakta ve farklı şekilde türlere ayrılmaktadır. Bu bölümde ötanaziyle ilişkili olan tüm kavramlar ötanazi türleri başlığı altında incelenmiştir.

⁹⁷ Gary B. Ferngren, "The Ethics of Suicide in the Renaissance and Reformation", **Suicide and Euthanasia: Historical and Contemporary Themes**, (Ed. Baruch A. Brody), Springer, New York, 1989, s. 178.

⁹⁸ McDougall ve Gorman, s. 5.

⁹⁹ Broeckaert, s. 1191.

¹⁰⁰ Tom L. Beauchamp, "Suicide in the Age of Reason", **Suicide and Euthanasia: Historical and Contemporary Themes**, (Ed. Baruch A. Brody), Springer, New York, 1989, s. 215.

¹⁰¹ McDougall ve Gorman, s. 5.

1. Pasif Ötanazi (Passive Euthanasia)

Pasif ötanazi, bir kişi tarafından diğer bir kişinin menfaati doğrultusunda hayat kurtarıcı bir maddenin verilmemesi veya bir prosedürün uygulanmaması yoluyla kasten hayatına son verilmesini ifade etmektedir¹⁰². Burada üçüncü kişinin bir eylemi değil, eylemsizliği sonucunda ölüm gerçekleşmekte olup bu durumda iyileşmesi mümkün görülmeyen hastanın tedavisine başlanmayarak ya da başlanmış olan tedaviye devam edilmeyerek esasen hayatının daha fazla uzatılmaması söz konusudur. Bu durum kendini hastanın yaşamını bir süre daha devam ettirmesine olanak verecek ilaçların verilmemesi, ameliyatın gerçekleştirilmemesi ve benzeri uygulamalar şeklinde gösterebilir. Bu açıklamalardan da anlaşılabilirceği üzere pasif ötanazide ölüm hastalık nedeniyle gerçekleşmekte, dışarıdan gelen bir müdahalenin sonucunda gerçekleşmemektedir.

Günümüzde pasif ötanazi olarak adlandırılan bu kavram, esasen milattan önceki zamanlarda dahi var olmakla birlikte tıptaki ve teknolojiadaki gelişmeler sonucunda insan hayatının çok uzun süreler boyunca devam ettirilebilir hale geldiği günümüzde daha da önem kazanmıştır¹⁰³. Zira tıp öyle bir noktaya gelmiştir ki bilişsel yeteneğini tekrar kazanmamak üzere tamamen kaybetmiş hastaların bedenlerinin dahi onlarca yıl boyunca hayatta tutulmaya devam edilebilmesi mümkün olmaktadır. Bu ise tıbbi müdahalelerle kalbinin atmaya devam ettirilmesi dışında zihinsel ve fonksiyonel anlamda hayatını devam ettiremeyecek kişilerin veya kısıtlı süre boyunca hastalık nedeniyle hayatını kaybedeceği bilinen ve acı çeken hastaların uzun sürelerle hayatta kalmaya zorlanması sonucunu doğurabilmektedir.

Devletlerin hukuk sistemlerinde genel olarak hastaların tedaviyi reddetme hakkı kapsamında pasif ötanazi kabul edilme eğilimi göstermektedir¹⁰⁴. Çoğu hukuk sisteminde hastanın ayırt etme gücüne sahip olması, tedavi ve tedavinin reddedilmesinin sonuçları hakkında yeterli derecede bilgilendirilmiş olması durumunda tedaviyi reddederse zorla tedavi uygulanamayacağını kabul etmektedir. Bu ise esasen pasif ötanazinin tanınması anlamını taşımaktadır. Zira hastaların tedaviyi

¹⁰² Iain Brassington, "What Passive Euthanasia Is", **BMC Medical Ethics**, Cilt: 21, Sayı: 1, 2020, s. 3

¹⁰³ James Rachels, **The End of Life: Euthanasia and Morality**, Oxford University Press, Oxford, 1990, s. 106.

¹⁰⁴ Jessica W. Berg, Paul S. Appelbaum, Charles W. Lidz ve Lisa S. Parker, **Informed Consent: Legal Theory and Clinical Practice**, 2. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2001, s. 228.

reddetme hakkının tanınması ve korunması sonucunda sağlık personelinin tedaviyi reddeden hastaya zorla tedavi uygulaması mümkün olmadığından ölmesine izin vermek dışında bir seçeneği olmamaktadır.

2. Dolaylı Ötanazi (Palliative Treatment)

Dolaylı ötanazi, hastanın sağlığına olumsuz etki edecek ve ölümü hızlandıracak olsa da içinde bulunduğu acının azaltılması ya da dindirilmesine yönelik ilaçların verilmesi veya dozunun artırılmasını ifade etmektedir. Bu kavram Türk sisteminde genel olarak dolaylı ötanazi olarak adlandırılmakta ve ötanazinin bir türü olarak incelenmektedir¹⁰⁵. Uluslararası literatürde ise genel itibariyle bu uygulamanın ötanazi olarak dahi değerlendirilmediği ve ötanaziye alternatif olarak önerildiği görülmekle birlikte pasif ötanazi ile benzerliğini savunan görüşler de mevcuttur¹⁰⁶. Hatta sıklıkla ötanaziye karşı çıkan görüşleri savunanlar ölümcül hastalık tanısı koyulan ve acı çeken kişilerin palyatif bakıma alınması gerekliliğinden, palyatif bakım seçenek olarak sunulmaksızın ötanazi imkânı sağlanmasının insanları en kötü seçeneğe yönlendirmek olduğu ifade etmektedir. Fakat dolaylı ötanazi olarak nitelenen kavramın ötanazi kapsamına dahil olmadığını savunan yazarlar dahi bu durumda, yani hastanın acısının dindirilmesi ya da azaltılması amacıyla sağlığına olumsuz etki edebilecek tedavilerin kullanılmasının ardından ölümün esasen hastalık nedeniyle doğal bir şekilde mi yoksa doğrudan uygulanan tedavi nedeniyle mi olduğunun ayırt edilmesinin çoğu zaman mümkün olmadığından bahsetmektedir.

Ötanazi olarak değerlendirilsin veya değerlendirilmesin ölümcül bir hastalık tanısı konulmuş hastanın çektiği acının azaltılması adına sağlığına zararlı olabilecek veya ölümü hızlandıracak tedaviler uygulanması da pasif ötanazi gibi hukuk sistemlerinin genelinde kabul edilmektedir. Zira aksi durumda tedavisi mümkün olmayan ve ölümünün yaklaştığı bilinen bir hastanın yaşamını daha da uzatmak kaygısıyla daha da fazla acı çekmesine izin verilmesi söz konusu olacaktır.

¹⁰⁵ Mehmet Emin Artuk ve A. Caner Yenidünya, “Ötanazi”, **Prof. Dr. Turhan Tufan Yüce’ye Armağan**, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2001, s. 302.

¹⁰⁶ Hurst, Samia A. Ve Alex Mauron, “The ethics of palliative care and euthanasia: exploring common values”, **Palliative Medicine**, Cilt: 20, Sayı: 2, 2006, s. 107.

3. Aktif Ötanazi (Active Euthanasia)

Günümüzde pek çok devletin hukuk sisteminde pasif ve dolaylı aktif ötanaziye yaklaşım daha sıcak iken konuyla ilgili tartışmaların odak noktası ise hastanın yaşamına son verecek ilaçlar kullanılarak ölümün sağlanması anlamına gelen aktif ötanazi olmaktadır. Öyle ki yukarıda da bahsedildiği üzere literatürde ötanazi terimi ile yalnızca aktif ötanazinin kastedilmesi ve pasif ile dolaylı aktif ötanazinin tanım dışında bırakılması sıklıkla karşılaşılan bir durumdur.

Hukuk sistemlerindeki düzenlemeler her ne kadar bu şekilde olsa ve gerek hukuki gerekse ahlaki tartışmalar aktif ötanazi üzerinden yürütülüyor olsa da aktif ve pasif ötanazi arasında etik olarak bir fark olmadığını öne süren pek çok görüş mevcuttur¹⁰⁷. Zira aktif ve pasif ötanazi arasındaki tek fark üçüncü kişinin eyleminin icrai mi yoksa ihmali mi olduğudur. Yoksa her iki durumda da hasta acı içinde hayatını devam ettirmektense ölmeyi tercih etmekte ve sağlık çalışanlarınca hastanın bu isteğine saygı duyularak ölmesine izin verilmektedir. Bu görüşlerin haklılık payı, hukuk sistemlerinde icrai ve ihmali eylemlerin sonuçlarının düzenlenme şeklinde de görülebilmektedir. Özellikle kasten öldürme suçu ve tedavi sorumluluğu bulunan sağlık çalışanları söz konusu olduğunda pek çok hukuk sistemi hastanın ölümü sonucunu doğuran her iki durumu, yani doktorun eylemini ve eylemde bulunmayışını, veya başka bir deyişle icrai ya da ihmali eylemlerini kasten öldürme kapsamında değerlendirmekte ve her ikisini de cezalandırmaktadır.

Aktif ve pasif ötanazinin ahlaki olarak eşit olduğunu öne süren görüşlerin yanı sıra aktif ötanazinin pasif ötanaziden daha insani olduğunun da öne sürülebilmesi mümkündür. Buna göre ölümcül hastalığı olan bir hastayla karşı karşıya gelen bir doktorun üç seçeneği olduğundan bahsedilir; ilk olarak tedaviye devam ederek hastanın yaşamını bir miktar daha uzatabilir, ikinci olarak ölümcül bir doz ilaç vererek yaşamını hızlı ve acısız bir şekilde sonlandırabilir, son olarak ise tedaviyi keserek hastanın acı içinde geçireceği bir sürenin sonunda kendiliğinden ölmesine izin verebilir. Burada ikinci ve üçüncü seçeneklerin her ikisinin de hastanın ölümü ile sonuçlanması bakımından hiçbir fark olmadığı, aradaki farkın ise ikinci seçenek olan aktif ötanazide hastanın acı çekmesinin önüne geçilerek insani bir şekilde ölmesi

¹⁰⁷ Rachels, s. 108.

sağlanırken üçüncü seçenek olan pasif ötanazide hastanın gereksiz yere acı çekmesine izin verilmesi olduğu belirtilmektedir¹⁰⁸.

4. Tıp Yardımı ile İntihar (Medically Assisted Suicide)

Tıp yardımlı intihar, genel olarak ötanazinin bir türü olarak kabul edilmemekle birlikte ötanazi ile fazlasıyla ilişkili bir kavram olup genellikle bu kavramlar sıklıkla birlikte ele alınmaktadır. Tıp yardımı ile intiharda hastanın, ölümüne neden olan eylemi kendi gerçekleştirmesiyle birlikte buna yarayan aracın diğer bir kişi tarafından sağlanması nedeniyle dolaylı ötanazi ile aktif ötanazi arasında yer alan bir kavram olduğu belirtilmektedir¹⁰⁹. Genel itibariyle burada ölümcül bir hastalığı olan ve acı içinde olan hasta yaşamına acısız bir şekilde son vermeyi istemekte, bunu yapmasına yarayacak madde ise kendisine üçüncü bir kişi, genel olarak sağlık çalışanları tarafından sağlanmaktadır. Dolayısıyla buradaki üçüncü kişi tarafından gerçekleştirilen eylem araç sağlamak olup asıl eylem hastanın kendisi tarafından gerçekleştirilmektedir.

Aktif ötanaziden daha az tepki topluyor olsa da hukuk sistemlerinin tıp yardımlı intiharı da genel olarak yasaklama eğiliminde olduğu görülmektedir¹¹⁰. Zira bu kurum değerlendirilecek olursa genel itibariyle ölümün sağlanması açısından eylemi hastanın gerçekleştiriyor olması dışında üçüncü kişilerin aktif rol üstlendiği tartışmasızdır. Ancak hastanın kendi hayatına son vermesine bu şekilde yardım edilmesi söz konusu olduğunda hastaların fiziksel bir engelleri yok ise farklı yöntemlerle kendi hayatlarına son verebilecek olmaları, tıp yardımı ile intiharın aktif ötanaziden daha hafif olarak görülmesine yol açmaktadır. Fakat tıp yardımı ile intiharın yasallaştırılıp ötanazinin yasallaştırılmaması durumunda fiziksel engeller nedeniyle kendi yaşamına son verebilme imkânı bulunmayan kişilerin bu haktan yararlanma imkanları olmayacağı açıktır. Bu durum ise belki de durumu daha ağır olan kişilerin, durumu kendinden hafif olan kişilere tanınan bir haktan faydalanamamaları sonucunu doğuracaktır.

¹⁰⁸ Rachel, s.108-109.

¹⁰⁹ Yale Kamisar, "Physician-assisted suicide: the last bridge to active voluntary euthanasia", **Euthanasia Examined: Ethical, Clinical and Legal Perspectives**, (Ed. John Keown), Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s. 228-229.

¹¹⁰ Kamisar, 1999, s. 229.

II. ÖTANAZİYE FARKLI YAKLAŞIMLAR

Ötanazi söz konusu olduğunda bu kavrama farklı yaklaşımlar söz konusu olabilmektedir. Devletlerin ötanaziye yaklaşımı ve buna ilişkin yasal düzenlemeleri ile uluslararası insan hakları kurumlarının karar veya görüşleri elbette ki fazlasıyla önemlidir ve bu görüşler bu bölümde incelenmiştir. Fakat yaşama son verilmesinin tamamen soyut bir şekilde haklar ve hukuk kuralları açısından tartışılması bireysel yaklaşımı, acısız bir ölümü tercih edecek noktaya gelmiş bireyin yaşadıklarını dışlamak anlamına gelecektir ki ötanazi tartışmasının belki de en önemli bağlamı bireyin yaşadıklarıdır. Bu anlamda çalışmamızın bu bölümünde ötanaziye yönelik bu farklı yaklaşımlar incelenmiştir.

A. Bireysel Yaklaşım

Birtakım eleştirileri bulunmakla birlikte davranışsal psikoloji alanında insanların, hatta tüm canlıların, en temel içgüdülerinden birinin kendini koruma, yani hayatta kalma olduğu kabul edilmektedir. Esasen Hobbes'un devletin temellerini dayandırdığı temel istek de budur: Leviathan'da belirtmiş olduğu üzere insanların barışı istemelerinin, yani sosyal sözleşme ile devleti kurarak haklarını devretmelerinin temel nedeni, ölüm korkusudur¹¹¹. O halde ötanazi talebinin anlaşılabilmesi için öncelikle insanların temel içgüdüleri, istekleri ve korkularına rağmen ölmeyi seçmelerinin nedenleri üzerinde durulması gerekmektedir.

Hazcı teoriye göre insan davranışını yöneten iki unsur vardır: zevk ve acı; insanlar tüm hayatlarını zevk elde etmek ve acıdan kaçınmak üzere yaşarlar¹¹². Dolayısıyla normal şartlar altında insanların ölümden kaçınmaya yönelik davranışları tercih edecekleri varsayılmaktadır. Fakat unutulmamalıdır ki ötanazinin söz konusu olduğu durumlarda artık normal şartlardan bahsedilmemektedir. Bu halde bireyi, kesin ve yakın olan ölümünün öncesinde acı dolu bir hayat beklemektedir. Dolayısıyla bu durumla karşı karşıya kalan bireyler yeniden bir değerlendirme yapmak durumunda kalmakta, hayatının devam etmesi ya da sonlanmasının getireceği haz ve acıyı

¹¹¹ Hobbes, s. 116.

¹¹² Jeremy Bentham, *An Introduction to the Principle of Morals and Legislation*, Batoche Books, Kitchener, 2000. s. 14.

karşılaştırmaktadır. Bentham'ın hazcı teorisinde bir eylemin gerçekleştirilip gerçekleştirilmeyeceği konusunda karar verilirken altı husus dikkate alınmaktadır: yoğunluk, süre, belirlilik, yakınlık, yinelenme potansiyeli ve saflığı (tersi etkiyi getirip getirmeyeceği)¹¹³. Tedavisi olmayan hastalık teşhisi koyulmuş bir kişinin ötanazi kararı vermesinin de bu doğrultuda değerlendirilebilmesi mümkündür. Bu durumda kişi, ölmeyi seçmesi durumunda kaçınacağı acı ve kaybedeceği hazlar açısından tüm bu unsurları değerlendirmekte, eğer kaçınacağı acının miktarı kaybedeceği hazzın miktarından fazla ise ölmeyi seçebilmektedir.

B. Devletlerin Tutumu

Günümüzde ötanazi belirli devletlerde farklı şartlarla tanınırken genel itibariyle devletlerin aktif ötanaziye sıcak bakmadığı görülmektedir. Bu bölümde ötanazinin yasak olduğu ülkelere ilişkin genel yaklaşım ile birlikte aktif ötanaziye tanıyan devletlerin düzenlemelerine yer verilmiştir.

1. Ölme Hakkını Tanımayan Devletlerin Yaklaşımı

Ötanazinin tanınmaması, esasen, devletlerin bireyleri kendilerinden korumaya çalışmaları anlamına gelmektedir. Zira eğer tedavisi mümkün olmayan bir hastalığa yakalanılması ve hayatın acı içinde devam etmesi halinde dahi gerçekleşecek ölüm bir zarar olarak kabul edilecek olursa, kişinin zarar verecek olduğu tek kişi kendisidir. Hastalığı nedeniyle ölmeyi isteyen birey, toplumdaki başka bir bireye ya da toplumun bütününe karşı herhangi bir tehlike teşkil etmemekte; kendi hayatına ilişkin olarak, yalnızca kendini ilgilendiren bir karar vermek istemektedir. O halde devletin, buna izin vermemekteki gerekçelerinin incelenmesi gerekmektedir.

Bilindiği üzere klasik liberal görüşte olan ve insan haklarına negatif statü hakları olarak yaklaşan devlet anlayışı, zamanla yerini sosyal devlet anlayışına bırakmıştır. Sosyal devlet anlayışında artık devletin yalnızca bireylerin haklarını ihlal etmemek yönünde değil, birtakım haklardan yararlanmalarını sağlamak yönünde de yükümlülükleri bulunmaktadır. Fakat görülmektedir ki devletten sosyal haklar talep

¹¹³ Bentham, s. 31.

edilirken bireyler de birtakım görevler üstlenmiş, dolayısıyla görev-hak diyalogu ortaya çıkmıştır¹¹⁴. Bu doğrultuda sosyal devlet anlayışının ortaya çıkmasından sonra düzenlenen anayasalar incelendiğinde, birtakım hakların aynı zamanda kişilere ödevler de yüklemiş olduğu görülmektedir.

Ancak sosyal devlet anlayışı ve hak-ödev ilişkisi de ötanazinin tanınmamasını açıklayamamaktadır. Zira ödev anlayışı, hem birtakım hakların özel kişilere karşı ileri sürülebilmesini anlamında yatay etkisini¹¹⁵, hem de kişilerin kendi haklarına dayanarak başkalarının haklarını ihlal edemeyeceklerini¹¹⁶ ifade etmektedir; bu hakların aynı zamanda hak sahiplerine ödev yükleyeceğini değil. Devlete yönelik talepler olan insan hakları söz konusu olduğunda aksi görüşün öne sürülmesi, insan haklarının amacını ihlal etmiş olacaktır¹¹⁷. Dolayısıyla yaşama hakkının aynı zamanda yaşama ödevini ihtiva ettiği ve hayatta kalmanın bir ödev olduğu sonucuna ulaşılabilmesi mümkün değildir.

Bu durum, devletin bireyleri kendilerinden koruması niteliğindeki diğer yasal düzenlemelerine bakıldığında daha net olarak görülmektedir. Zira pek çok devletin yaptığı uyuşturucu kullanımının yasaklanması, araçlarda emniyet kemeri takılması gibi güvenlik önlemlerinin zorunlu tutulması, birtakım (örneğin ahlâka aykırı olan veya aşırı yararlanma teşkil eden) sözleşmelerin geçersiz sayılması şeklindeki yasal düzenlemelerinin sosyal devlet ya da hak-ödev ilişkisi ile bağdaştırılması mümkün değildir. Bu nedenle ötanazinin tanınmamasının sebeplerinin anlaşılabilmesi için öncelikle devletlerin bireyleri kendilerinden korumaları yönündeki eğiliminin incelenmesi, bunun için de bireylere yönelik olarak tutumlarına bakılması gerekmektedir.

Devletlerin yaptığı yukarıda örnekleri verilmiş olan yasal düzenlemelerde, bireyin *iradesinin aksine iyiliğini* gözettileri görülmektedir. Bu durum, bir nevi ailelerin çocuklarına yönelik tutumlarını anımsatmaktadır; çocuk/birey kendisi için neyin iyi, neyin kötü olduğunu bilmemekte ya da bilmesine rağmen farklı yönde

¹¹⁴ Mehmet Akad, Bihterin Vural Dinçkol ve Nihat Bulut, **Genel Kamu Hukuku**, 10. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2014, ss. 243-244.

¹¹⁵ Kemal Gözler, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, 4. Baskı, Ekin Basım, Bursa, 2013, ss. 416-418.

¹¹⁶ Kemal Gözler, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 15. Baskı, Ekin Basım, Bursa, 2013, ss. 117-118.

¹¹⁷ Mustafa Erdoğan, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, 3. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2012, s. 22.

hareket etmeyi istemekte, ebeveyn/devlet ise çocuğun/bireyin çıkarını korumak için birtakım kurallar koymaktadır. Bu şekilde kurallar koyulması ise devletin paternalist bir yaklaşım içinde olduğunu ortaya koymaktadır.

Paternalizmin tanımı konusunda, özellikle de amacı, yöntemi ve sonuçlarının çok çeşitli olması nedeniyle birtakım tartışmalar bulunmaktadır¹¹⁸. Fakat paternalist devlet anlayışının, ötanaziyle ilişkili olacak şekilde, bireyin çıkarını gözetmek adına ve rızası olmaksızın özgürlüğünün ve otonomisinin kısıtlanması olarak tanımlanması mümkündür¹¹⁹. Osmanlı Devleti'nde de görülen ve günümüzde Türk politik kültüründe de varlığını sürdüren¹²⁰ bu paternalist anlayış, pek çok devletin bireyleri kendi istekleri aleyhine korumaya çalışmasının temelinde bulunmaktadır. Dolayısıyla devletlerin ötanaziye tanınamalarının nedeninin, bireyleri kendilerinden korumaya yönelik bu paternalist yaklaşım olduğu söylenebilir.

2. Ölme Hakkını Tanıyan Devletlerin Düzenlemeleri

Daha önce de bahsettiğimiz üzere pasif ve dolaylı ötanaziye yaklaşım genel itibariyle daha sıcak iken ve doğrudan buna izin veren düzenlemeler yapmayan devletler dahi yasal mevzuatlarında yasaklayıcı hükümlere yer vermezken aktif ötanazi çok az sayıda ülkede yasalıdır. Zira devletlerin neredeyse tümünün yasal düzenlerinde, bireylerin ölümüne aktif bir şekilde yardım etmeyi yasaklayan düzenlemeler yer almaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde aktif ötanaziye yasal olarak tanıyan devletlerin ilgili düzenlemelerine yer verilmiştir. Burada belirtilmeyen devletler ise aktif ötanaziye ya genel mevzuatları kapsamında kasten öldürme olarak nitelemekte, ya da kendine özgü bir suç olarak düzenlemekte; her şekilde bir sağlık çalışanı ya da başka bir kişinin bunu aktif olarak isteyen hastanın ölümüne yardım etmesini suç olarak kabul etmektedir.

¹¹⁸ Paternalizm tanımı ve örnekleri hakkında detaylı bilgi için bkz. Gerald Dworkin, "Paternalism", **The Monist**, Cilt: 56, Sayı: 1, 1972, s. 65; eleştirileri için bkz. Bernard Gert ve Charles M. Culver, "Paternalistic Behavior", **Philosophy & Public Affairs**, Cilt: 6, Sayı: 1, 1976, ss. 45-57 ile Seana Valentine Shiffrin, "Paternalism, Unconscionability Doctrine, and Accommodation", **Philosophy & Public Affairs**, Cilt: 29, Sayı: 3, 2000, ss. 205-250.

¹¹⁹ Gerald Dworkin, "Defining Paternalism", **New Perspectives on Paternalism and Health Care**, (Ed. Thomas Schramme), Springer, Hamburg, 2015, ss. 21-23.

¹²⁰ Hanifi Kurt, "Politik Kültür ve İletişim", **Siyaset Bilimi**, (Düz. Halis Çetin), 3. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2012, s. 302.

Bu noktada ayrıca aktif ötanaziyi tanıyan devletlerin sağlık hizmetlerinin genel itibariyle gelişmiş olduğundan da bahsetmek gerekmektedir. Zaten ülkelere göre ötanazinin şartları incelendiğinde sıklıkla ölümcül ve tedavisi mümkün olmayan hastalığın mevcut olmasının arandığı görülecektir. Kişilere sağlık hizmetlerine kolay, masrafsız ve hızlı ulaşım sağlanmamasına karşın ölme hakkının tanınmasının ciddi problemler yaratacağı şüphesizdir. Nitekim ötanaziyi destekleyen görüşler de bunun son çare olması gerektiği noktasında fikir birliği içindedir. Tedavisi mümkün olan hastalıklar için, tedaviye erişim imkânı olmayan kişilere ötanazi imkanının sağlanması pek çok etik sorun doğuracaktır.

a. Hollanda

Hollanda, ötanazi tartışmasında genel olarak en başta incelenen ülkelerden biridir. Hollanda’da 1973 yılında gerçekleşen ötanaziye ilişkin bir yargılamanın konusunu yetmiş sekiz yaşında ciddi bir rahatsızlığı olan annesinin hayatına son veren bir doktorun durumu oluşturmuş, yapılan yargılamanın sonucunda ilk kez mahkeme her ne kadar doktoru suçlu bulsa da belirli şartların gerçekleşmesi durumunda doktorların hastalarını hayatta tutmalarının gerekmediğini belirterek aktif ötanazi uygulayan doktora herhangi bir ceza vermemiştir¹²¹. Bu ilk kararın ardından yapılan diğer yargılamalarda da benzer kararlar vermeye devam edilmiş, zamanla ve yargı yoluyla ötanazinin şartları yavaş yavaş tespit edilmeye başlanmıştır. Fakat bunu izleyen dönemde uzun süre boyunca herhangi bir yasal düzenleme yapılmamış, aktif ötanazi yargı yoluyla yasallaştırılan bir kavram olarak Hollanda’da varlığını sürdürmüştür.

Sonunda Hollanda Kraliyet Tabipler Birliği, Hollanda Sağlık Konseyi, mahkemeler ve Adalet Bakanlığı’nın ortak kararıyla ötanazi kılavuz ilkeleri belirlenerek başka hiçbir şekilde dindirilemeyecek dayanılmaz acılar çeken ve hastalığı ile ilgili net bir şekilde bilgilendirilmiş, gönüllü ve ısrarlı bir talepte bulunan hastalar için doktorların, bu kararın ikinci bir doktor tarafından desteklenmesi ve ardından yerel savcıya bir rapor sunulması şartlarıyla şartıyla ötanazi uygulamasının

¹²¹ Herbert Hendin, “The Dutch Experience”, **The Case Against Assisted Suicide for the Right to End-of-Life Care**, (Ed. Kathleen Folley ve Herbert Hendin), The Johns Hopkins University Press, 2002, s. 99

sınırları çizilmiştir¹²². Kılavuz ilkelerde bu şartların gerçekleşmesi durumunda o dönemde yasal olarak hala bir suç teşkil etmeye devam eden ötanazi nedeniyle herhangi bir kovuşturma yapılmayacağı belirtilmiş, daha sonra 1993 tarihinde çıkartılan bir statü ile kılavuza uygun hareket eden doktorlar hakkında bir kovuşturma başlatılmayacağı hususuna resmiyet kazandırılmıştır. Sonuç olarak 1970'lerin başında başlamış olan bu gelişmelerin sonucunda 2001 yılında nihayet buna ilişkin yasal düzenleme yapılarak Hollanda'da ötanazi ve tıp yardımcı intihara yasal olarak izin verilmiştir¹²³.

Bu açıklamalardan görülebileceği üzere Hollanda'da ötanazinin şartları fazlasıyla geniş tutulmuştur ve Hollanda, sıklıkla bu nedenle eleştirilmektedir. Eleştirilerin odak noktasını ise ötanazinin uygulama şartları arasında ölümcül hastalık tanısının yer almaması oluşturmaktadır. Buna göre Hollanda'da ötanazi ve tıp yardımcı intihar uygulanabilmesi için hastanın ciddi bir acı çekmesi ve bu acının dindirilememesi yeterli olup hastanın ölümüne neden olacak bir hastalığının bulunması gerekli değildir.

b. Kolombiya Cumhuriyeti

Anayasa Mahkemesi'nin kararıyla 1997 yılında ötanaziyi yasallaştıran Kolombiya, onurlu bir şekilde ölme hakkını insan onuru ve otonomiye dayanan diğer haklarla ilişkili ancak bağımsız bir temel hak olarak görmektedir¹²⁴. Dolayısıyla Kolombiya'da ölme hakkının tanınma süreci de yasal düzenleme ile değil yargı kararı ile gerçekleşmiştir. 1997'deki ilk kararı ile ötanaziyi yasallaştıran ve temel koşullarını belirten Mahkeme, o dönemden beri hiçbir yasal düzenlemenin yapılmamış olması karşısında 2014 yılında Sağlık Bakanlığı'na ötanazi için kılavuz ilkeleri yayınlama görevini vermiş olup bu ilkelere göre ciddi ve iyileşme ihtimali bulunmayan ölümcül bir hastalığı olan kişilerin, mantıklı düşünme yeteneği bulunması ve yeterli bir şekilde

¹²² Hendin, s. 100.

¹²³ McDougall ve Gorman, s. 74.

¹²⁴ Marcela Erazo-Munoz, Diana Borda-Restrepo ve Johana Benavides-Cruz, "Euthanasia in Colombia: Experience in a Palliative Care Program and Bioethical Reflections", **Developing World Bioethics**, 2023, s. 2.

bilgilendirildikten sonra ötanaziyi istemesi durumunda birden çok doktorun görüşü ile ötanazi uygulanmasına izin verilebilmektedir¹²⁵.

Bu şartlardan görülebileceği üzere Kolombiya, ötanazinin şartlarını başlangıçta sıkı bir şekilde düzenleyen ülkelerden biridir. Fakat daha sonraki dönemde Kolombiya’da 2018 yılında henüz reşit olmayan kişilere ilişkin ötanazi düzenlemeleri yapılmış, 2021 yılında ölümcül hastalık şartı kaldırılarak ciddi ve tedavisi mümkün olmayan bir hastalık durumu yeterli görülmüş, 2022 yılında ise tıp yardımlı intihar kabul edilmiştir¹²⁶. Bu doğrultuda başlangıçta ötanaziye yasallaştırmak konusunda fazlasıyla isteksiz olan Kolombiya’nın sonraki süreçte ötanazi şartlarını fazlasıyla genişlettiği görülmektedir. Kolombiya’nın daha sonraki süreçte ötanazinin şartlarını genişletmesi de yine eleştirilerin odak noktası olmaktadır.

c. Belçika Krallığı

Belçika’da ötanazi 2002’de yasallaştırılmış olup uygulanabilmesi için hastanın hafifletilmesi mümkün olmayan sürekli ve dayanılmaz bir acı içinde olması, bu acının hastalık ya da bir kazanın neden olduğu ciddi ve tedavisi veya iyileşmesi mümkün olmayan bir rahatsızlıktan kaynaklanması şartıyla; ayırt etme gücüne sahip hastanın, tamamen bilgilendirildikten sonra gönüllü ve ısrarlı bir şekilde ötanaziye istemesi şartlarının tümünün birlikte gerçekleşmesi aranmaktadır¹²⁷. Bunlara ek olarak ayrıca ötanaziye karar verilmeden önce ikinci bir doktorun ve hatta belirli durumlarda üçüncü bir doktorun görüşlerinin alınması ve tüm şartlar gerçekleşerek ötanazi uygulanmış ise buna ilişkin bir rapor düzenlenerek ilgili resmî kurumlara sunulması ve ötanazinin bu şekilde denetlenmesi gibi koruma prosedürleri de bulunmaktadır¹²⁸.

Bu şartlardan görülebileceği üzere Hollanda örneğinde olduğu gibi hastalık veya acının fiziksel olması gerekmemekte olup psikolojik rahatsızlıkların da bu kapsamda değerlendirilebilecek olması nedeniyle Belçika’da ötanazi kurallarının fazlasıyla geniş olduğunun söylenebilmesi mümkündür. Bu doğrultuda psikolojik

¹²⁵ Erazo-Munoz, Borda-Restrepo, Benavides-Cruz, s. 6.

¹²⁶ Erazo-Munoz, Borda-Restrepo, Benavides-Cruz, s. 3.

¹²⁷ Kasper Raus, Bert Vanderhaegen ve Sigrid Serckx, “Euthanasia in Belgium: Shortcomings of the Law and Its Application and of the Monitoring of Practice”, *The Journal of Medicine and Philosophy*, Cilt: 46, 2021, s. 83.

¹²⁸ Raus, Vanderhaegen ve Serckx, ss. 90-95.

nedenlerle ötanazi taleplerinin daha iyi değerlendirilebilmesi adına ötanazi uygulanmasından önce kılavuz ilkeler yayınlanarak tüm fizyolojik, psikolojik ve sosyal çözümlerin denenmesi gerekliliği getirilmiştir¹²⁹. Ancak psikolojik nedenlerle ötanaziye izin verilebilmiş olması için diğer çözümlerin yalnızca denenmesinin yeterli görülmesi noktasında Belçika eleştirilere maruz kalmaktadır. Bu eleştiriler özellikle denenmesi gereken özellikle psikolojik ve sosyal çözümlerin hangi noktada başarısız olduğunun ve ötanazinin son çare olarak kaldığının fazlasıyla belirsiz olması noktasında toplanmaktadır.

d Lüksemburg Büyük Dukalığı

Yasal düzenleme ile 2009 yılında ötanaziyi tanıyan¹³⁰ Lüksemburg'da ötanazi uygulanmasının şartları şu şekildedir: hastanın, talepte bulunduğu sırada ehliyetli ve bilinçli bir yetişkin olması; talebin yeterli değerlendirmenin ardından, dış baskılardan kaynaklanmaksızın gönüllü olarak, gerekirse tekrarlanarak yapılması; kişinin kaza sonucu veya patolojik bir bozukluktan kaynaklanan, iyileşme ihtimali bulunmayan, sürekli ve dayanılmaz fiziksel ve zihinsel acı veren ölümcül bir rahatsızlığının bulunması¹³¹.

Görülebileceği üzere Lüksemburg'da yalnızca fiziksel nedenlerle ötanazi kabul edilmiş olup yine dayanılmaz acı ve ölümcül hastalık şartları getirilmiştir. Şu hâlde, Lüksemburg'un ötanazinin şartlarını kendinden önce gelen diğer Avrupa ülkeleri Hollanda ve Belçika'dan çok daha sıkı tuttuğu görülmektedir ve bu noktada diğer ülkelerin karşılaştığı eleştirilerle karşılaşmamaktadır. Ayrıca Lüksemburg yasal düzenlemesi doğrultusunda bilinci yerinde olmayan hastalar bakımından bir kaza veya patolojik bir bozukluktan kaynaklanan ağır ve tedavisi mümkün olmayan bir rahatsızlığın bulunması ve hastanın geri döndürülmesinin mümkün olmadığı

¹²⁹ Raus, Vanderhaegen ve Serckx, ss. 87-88.

¹³⁰ Herman Nys, "A Discussion of the Legal Rules on Euthanasia in Belgium Briefly Compared with the Rules in Luxembourg and the Netherlands", **Euthanasia and Assisted Suicide: Lessons from Belgium**, (Ed. David Albert Jones, Chris Gastmans, Calum MacKellar), Cambridge University Press, 2017, s. 7.

¹³¹ Jocelyn Downie ve Georgia Lloyd-Smith, "Assisted Dying for Individuals with Dementia: Challenges for Translating Ethical Positions into Law", **New Directions in the Ethics of Assisted Suicide and Euthanasia**, (Ed. Michael Cholbi, Jukka Varelius), 2. Baskı, Springer, Cham, 2023, s. 78.

durumlarda da ötanazi uygulanabileceği açıkça belirtilmiştir¹³². Bu noktada ötanazi yasal düzenlemelerine ilişkin olarak Lüksemburg'un diğer ülkelerden farklı bir örnek teşkil ettiğinin söylenebilmesi mümkündür.

e. Kanada

Kanada'nın Quebec eyaleti 2015 yılında yasal düzenleme ile iki bağımsız doktorun onayına bağlı olarak ötanazinin önünü açmış; ayrıca aynı zamanda Kanada Yüksek Mahkemesi ölüme yardım edilmemesini temel hakların ihlali olarak değerlendirmiştir¹³³. Kanada Yüksek Mahkemesi'nin verdiği bu karara göre, kişinin kendi tıbbi kararlarını verirken bireysel otonomi veya kendi kaderini tayin etme değeri en üst düzeyde görülmeli ve bu, kişinin yaşamına son verilmesine ilişkin kararları da kapsamalıdır¹³⁴. Dolayısıyla Kanada'nın ötanaziye yasallaştırma gerekçesi olarak otonomiye vurgu yaptığı görülmektedir. Halihazırda yalnızca Quebec eyaletinde ötanaziye ilişkin yasal düzenleme mevcut olmakta birlikte tüm Kanada için geçerliliği bulunan Kanada Yüksek Mahkemesi'nin de yargı yolu ile ötanazi imkânı sağlanmamasını temel hakların ihlali olarak görmesi, tüm ülke için geçerli bir durum oluşturmaktadır.

Yasal düzenlemenin yapıldığı Quebec Eyaleti'nde ise ötanazi, reşit ve rıza gösterebilecek durumda olan; yaşamın sonuna gelmiş; ciddi ve tedavisi olmayan bir hastalık tanısı koyulmuş; geri dönüşü olmayan ileri düzeyde bir yeti yitimi durumu gören ve sürekli ve dayanılmaz fiziksel veya psikolojik acı çeken hastalar için mümkün kılınmıştır¹³⁵. Görülebileceği üzere Kanada, ötanazinin şartlarını şimdiye kadar incelenen ülkelere göre daha sıkı düzenlemiştir ve Kolombiya'nın aksine sonradan şartların hafifletilmesi gibi bir eğilim göstermemiştir.

¹³² Downie, Smith, s. 78.

¹³³ Emmanuelle Bélanger, Anna Towers, David Kenneth Wright, Yuexi Chen, Golda Tradounsky ve Mary Ellen Macdonald, "Of Dilemmas and Tensions: A Qualitative Study of Palliative Care Physicians' Positions Regarding Voluntary Active Euthanasia in Quebec, Canada", **Journal of Medical Ethics**, Cilt: 45, Sayı: 1, 2019, s. 48.

¹³⁴ Joshua T. Landry, Thomas Foreman ve Michael Kekewich, "Ethical Considerations in the Regulation of Euthanasia and Physician-Assisted Death in Canada", **Health Policy**, Cilt 119, Sayı: 11, 2015, ss. 1490-1498.

¹³⁵ Downie, Smith, s. 82.

f. İspanya Krallığı

İspanya, 2021 yılında çıkarttığı bir yasa ile ötanaziye yasallaştırmış olup profesyonel bir şekilde bilgilendirilmesinin ardından ısrarlı bir şekilde talepte bulunan ağır ve tedavisi mümkün olmayan bir hastalığa sahip olan ve bu nedenle rahatlatılması mümkün olmayan kronik ve dayanılmaz bir şekilde acı çeken kişiler için uygulanabilir hale getirmiştir¹³⁶. Ayrıca ötanazinin uygulanabilmesi için ikinci bir doktorun bu isteği onaylaması, bir komisyondan şartların gerçekleştiğine dair rapor alınması ve tüm bu süreç boyunca hastadan hala devam etmek isteyip istemediği konusunda birden çok kez onay alınması gibi koruyucu önlemler de öngörülmüştür¹³⁷.

Bu yasanın çıkartılma amacının günümüz toplumundan gelen sürekli bir talebe dengeli bir yanıt vermek ve her bireyin ölümlerinde yardım talep etme ve alma yönündeki otonomisine tam saygı duymak ve bu haklarını tanımak olduğu belirtilmiştir¹³⁸. Dolayısıyla İspanya'nın ölme hakkını tanıırken diğer argümanlardan çok otonomi vurgusu yaptığı söylenebilir. Bununla birlikte yine İspanya'da da rahatsızlığın ölümcül olması bir yana, fiziksel olması gerekliliğinin dahi bulunmaması dikkat çekmektedir ve bu noktada diğer ülkeler gibi eleştiri almaktadır.

g. Yeni Zelanda

Yeni Zelanda, 2021 yılına yürürlüğe giren yasa ile ölümcül hastalığı olan ve fiziksel ya da psikolojik acılarının dindirilmesi mümkün olmayan hastalar bakımından aktif ötanazi ve tıp yardımıyla intiharı yasallaştırmıştır¹³⁹. Referandum sonucunda yasalaşan bu düzenlemeye göre ötanazi talebinde bulunan hastanın ayırt etme gücünün bulunduğundan emin olunmalı, eğer bu değerlendirmeyi yapan doktorun bir şüphesi bulunursa bir psikiyatrik değerlendirmeden geçirilmelidir¹⁴⁰. Yakın tarihte ötanaziye

¹³⁶ Mercedes Martínez-León, Jorge Feijoo Velaz, Daniel Queipo Burón ve Camino Martínez-León, "Medico Legal Study of the Organic Law of the Regulation of Euthanasia in Spain Compared to the Rest of the Countries That Regulate Euthanasia and / or Assisted Suicide", **Spanish Journal of Legal Medicine**, Cilt: 48, Sayı: 4, 2022, s. 167.

¹³⁷ M. Martínez-León, Velaz, Burón ve C. Martínez-León, ss. 167-168.

¹³⁸ Josep Arimany-Manso ve Carles Martín-Fumadó, "Medicolegal Aspects of Euthanasia Regulation Law in Spain", **Spanish Journal of Legal Medicine**, Cilt: 47, Sayı: 3, 2021, ss. 89-91.

¹³⁹ M. Martínez-León, Velaz, Burón ve C. Martínez-León, s. 172.

¹⁴⁰ Helen Cassidy, Adam Sims, ve Susanna Every-Palmer, "Psychiatrists' views on the New Zealand End of Life Choice Act", **Australasian Psychiatry**, Cilt: 30, Sayı: 2, 2022, s. 254.

yasallaştıran ülkelerden biri olan Yeni Zelanda'nın da ötanazinin şartlarını sıkı bir şekilde belirleyen ülkelerden olduğu görülmektedir. Zira yasal düzenlemede her ne kadar fiziksel veya psikolojik acılardan bahsedilmişse de ölümcül bir hastalık teşhisinin varlığının aranması, psikolojik nedenlerle ötanazinin önünü kapatmakta ve ağır hastalık vurgusu yapmaktadır.

h. Diğer Ülkelerdeki Farklı Durumlar

Yukarıda anılan ülkeler tüm ülkede geçerli olmak üzere aktif ötanaziye yasallaştırmış olmakla birlikte özel durumu olan ülkelere de değinilmesi gerekmektedir. Farklı eyaletlerden oluşan ve eyaletlerin farklı düzenlemeler yapabildiği ülkeler olan Avustralya Milletler Topluluğu'nun belirli eyaletlerinde ötanazi yasal olup bunun dışında Almanya'nın da özel durumu nedeniyle bu bölümde bu iki ülke incelenmiştir.

(1) Avustralya Milletler Topluluğu

Genel olarak ötanaziye yasallaştıran ilk ülkeler arasında anılmasa da 1996 yılında Avustralya'nın Kuzey Toprakları Bölgesi ötanaziye yasallaştırmış, bu düzenleme yaklaşık olarak bir yıl boyunca yürürlükte kalmış ve bu dönemde ötanazi süreci dört hasta için sonuçlandırılmıştır¹⁴¹. Fakat bu bir yılın ardından anılan yasa yürürlükten kaldırılmış ve bunu izleyen süreçte ölme hakkı uzun süre boyunca Avustralya'nın hiçbir eyalet ya da bölgesinde tanınmamıştır. Fakat 2018 yılından itibaren Avustralya'nın belirli eyaletlerinde farklı şartlarla ölme hakkı yeniden tanınmaya başlanmıştır ve tüm ülkede geçerli olmasa da bu bölgelerde hastaların ölme haklarını kullanabilmeleri mümkündür¹⁴².

¹⁴¹ M. Martínez-León, Velaz, Burón ve C. Martínez-León, s. 172.

¹⁴² M. Martínez-León, Velaz, Burón ve C. Martínez-León, s. 172.

(2) Almanya Federal Cumhuriyeti

Almanya Federal Cumhuriyeti'nin ötanazi ile olan geçmişinin diğer ülkelerinkinden daha farklı olduğunun belirtilmesi gerekmektedir. Günümüzde Almanya'da ölme hakkı tanınmamakla birlikte geçmişte buna ilişkin yasal düzenlemeler yapılmış olup bu düzenlemeler ve uygulamalar, ötanazinin desteklenmesi ve yasallaşmasına büyük zarar verdiği için burada değinilmesi gerekmektedir. Almanya'da ötanazi düzenlemeleri ve uygulamalarının söz konusu olduğu dönem elbette ki Nazi dönemidir.

Nazi Almanya'sında Yahudi soykırımının hazırlığı olarak nitelendirilen dönemde engelli kişiler ve hatta çocuklar için, yaşamaya değer bir hayatları olmadığı gerekçesiyle "ötanazi" uygulanmış olup bu şekilde Aryan ırkı olduğu düşünülen en azından 100.000 engelli kişinin öldürüldüğü¹⁴³ ve bu sayının genel itibarıyla 200.000'e ulaştığı belirtilmektedir¹⁴⁴.

Bu dönemde gerçekleştirilen çocuklar dahil olmak üzere ölümcül bir hastalığı olmayan kişilerin rızaları alınmaksızın öldürülmeleri veya kısırlaştırılmaları gibi eylemler, zaman zaman ötanazi karşıtı iddialara temel alınmaktadır. Kaygan zemin olarak adlandırılan bu iddialara göre ötanazinin ölümcül hastalığı bulunan kişiler için yasallaşarak uygulanmaya başlanmasının ardından kapsamının genişletilmeye devam edeceği, ölümcül olmayan hastalıklar için de kabul edileceği ve bu şekilde genişlemeye devam ederek artık insanların öldürülmesi için hiçbir engel olmayacağı ifade edilmektedir.

Fakat Nazilerin gerçekleştirdiği bu zulümlerin gerçek anlamda ötanaziyle hiçbir ilgisi bulunmamaktadır ve bu dönemde yaşanan soykırımın ötanazi programından kaynaklandığının iddia edilmesi samimiysiz kalmaktadır. Zira o dönemde yapılan zulüm için "ötanazi" teriminin yalnızca yapılanların etkisinin ağırlığının azaltılması adına kullanıldığı, öldürülecek kişilerin devlet tarafından belirlenerek kendilerinin hiçbir söz hakkı bulunmaması gibi hususlar dikkate alındığında bunun ötanaziyle hiçbir ilgisi olmayan bir öldürme kampanyası olduğu

¹⁴³ Yount, s. 10.

¹⁴⁴ McDougall ve Gorman, s. 87.

açıkça ortadadır¹⁴⁵. Kabul edilmesi gerekmektedir ki tamamen farklı kaygılarla geliştirilmiş olan bir ötanazi kavramı hiç var olmasaydı dahi Nazi Almanyası’nda gerçekleştirilen vahşet her şekilde gerçekleştirilecek ve belki buna başka bir açıklama getirilecek, belki de hiçbir açıklama olmaksızın bu acımasızca uygulamalar yapılmaya devam edilecekti. Dolayısıyla Nazilerin gerçekleştirdikleri bu insanlık dışı eylemlerin esasen ötanazi kavramıyla ilgili olarak anılması dahi yanlış olmaktadır.

C. Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin Görüşü

“Eğer haklar, yalnızca işler yolunda gitmediğinde öne sürülen bir çeşit son çare ise insan hakları, haklar alemindeki son çaredir; daha yüksek bir başvuru imkânı bulunmamaktadır.”¹⁴⁶

İnsan haklarına ilişkin uluslararası sözleşmeler ve bu sözleşmelerin denetim mekanizması itibarıyla en etkili olan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Avrupa’da insan haklarının korunması için başvurulabilecek en üst kurumdur. Hakları ihlal edilen bireylerin bu kapsamda yaptıkları bireysel başvurunun ardından haklarını kullanmak ve ihlalleri önlemek adına izleyebilecekleri başka bir yol bulunmamaktadır. Dolayısıyla hakların tanınması ve korunmasında Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin görüşlerinin büyük önemi bulunmaktadır. Zira Mahkeme’nin ihlal kararı vermesinin ardından devletler aynı zamanda iç hukukta gerekli düzenlemeleri de yapmak, hakların tanınmaması söz konusu olduğunda bu hakları tanımak durumunda kalmaktadır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, ötanaziye ilişkin ilk değerlendirmesi olan Pretty/Birleşik Krallık kararını 29 Nisan 2002’de vermiş olup ötanaziye ilişkin olan tüm savlarını bu kararda ortaya koymuştur. Mahkeme, ötanazi olarak ifade edilen ölme hakkının tanınması talebini özellikle yaşam hakkı, kendi kaderini tayin veya otonomi, kötü muamele ve insan hayatının kutsallığı veya inanç özgürlüğü noktalarında değerlendirmiş ve bunlar üzerinden bir sonuca ulaşmıştır. Mahkeme’nin daha sonraki

¹⁴⁵ Charles F. McKhann, *A Time to Die: The Place for Physician Assistance*, Yale University Press, New Haven, 1999, ss. 185-186

¹⁴⁶ Donnelly, s. 12.

tarikhlerde konuya ilişkin vermiş olduğu 20 Ocak 2011 tarihli Haas/İsviçre, 19 Temmuz 2012 tarihli Koch/Almanya, 30 Eylül 2014 tarihli Gross/İsviçre ile 5 Haziran 2015 tarihli Lambert ve diğlerleri/Fransa kararlarında ise genel olarak ilk kararındaki savlarını tekrarladiğı, yeni bir görüş ileri sürmediğı veya farklı bir gerekçelendirme yapmadığı görölmektedir. Bu kapsamda çalışmamızda Mahkemenin görüşleri, Pretty v. Birleşik Krallık kararı üzerinden incelenmiştir.

1. Yaşam Hakkı

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, Pretty/Birleşik Krallık başvurusunda ilk kez belirttiğı, o zamandan beri de pek çok kez tekrarladiğı üzere ikinci maddenin, madde metni çarpıtılmaksızın yaşama son verilmesi hakkını da içerecek şekilde yorumlanamayacağı görüşündedir¹⁴⁷. Mahkeme'nin savına göre yaşam hakkının, tersi olan ölme hakkını da içerecek şekilde yorumlanması, ilgili maddenin çarpıtılması anlamına gelmektedir.

Fakat Mahkeme'nin kararları incelendiğinde görölmektedir ki bir tersi var olan tüm haklar, tersini de içerecek şekilde yorumlanmaktadır. Örneğin vicdan ve din özgürlüğü, herhangi bir dine inanmama özgürlüğünü de içermektedir¹⁴⁸. Zorla evlendirilme olgusunun, rızası bulunmayan tarafın evlenme hakkını ihlal edecek olduğu açık olup¹⁴⁹ ifade özgürlüğünün ifadeyi açıklamama özgürlüğünü de içerdigi, doğrudan 10. maddenin metninde belirtilmiştir. Etkili başvuru hakkının ise başvurma zorunluluğunu getirmediğine hiçbir şüphe bulunmamaktadır; zira mahkemeye başvurma hakkına sahip olan bir kişinin bu hakkı kullanmaması durumunda devlet tarafından zorlanması ya da kendisi adına dava açılması gibi bir durum (toplumun korunmasına ilişkin birtakım istisnai durumlar hariç olmak üzere) söz konusu

¹⁴⁷ European Court of Human Rights, "Pretty v. the United Kingdom, no. 2346/02, judgment of 29 April 2002", **Reports of Judgments and Decisions**, Carl Heymanns Verlag, Köln, 2002-III, (Pretty v. UK) s. 186.

¹⁴⁸ European Court of Human Rights, "Buscarini and Others v. San Marino [GC], no. 24645/94, judgment of 18 February 1999", **Reports of Judgments and Decisions**, Carl Heymanns Verlag, Köln, 1991-I, s. 158: "Mahkeme şu hususu yineler ki 9. maddede belirtilmiş olan düşünce, vicdan ve din özgürlüğü sözleşme kapsamında demokratik toplumun en temel gerekliliklerinden biridir. ...Bu özgürlük, aynı zamanda, dini inançlara sahip olma ya da olmama, bir dini uygulama ya da uygulamama özgürlüğünü de içerir."

¹⁴⁹ European Court of Human Rights, **Guide on Article 12 of the European Convention on Human Rights**, Council of Europe, Strasbourg, 2020, s. 8: "Genel olarak, zorla evlendirme, rızası olmayan tarafın evlenme hakkını ihlal eder."

olmamaktadır. Aynı şekilde toplantı ve dernek kurma özgürlüğü, toplantıya katılma ya da dernek kurma veya var olan derneğe üye olmaya zorlama şeklinde uygulanamamaktadır¹⁵⁰. Tüm bu hususlar Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin çeşitli kararlarında pek çok kez tekrarlanmış ve Mahkeme'nin yerleşik içtihadı haline gelmiştir.

Tüm bu örnekler ışığında hakların, tersini de içerecek şekilde yorumlanmasının maddelerin çarpıtılması anlamına gelmeyeceği açıkça ortaya koyulmuş bulunmaktadır. Dolayısıyla hakların tersini içermesi genel uygulama iken Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi aksi yöndeki savını yalnızca yaşam hakkı açısından getirmiş olduğundan, bunun gerekçesini belirtmesi gerekmektedir. Mahkeme, dernek kurma özgürlüğü tersini de içermekte iken yaşam hakkının içermemesine ilişkin yaptığı gerekçelendirmede 2. maddenin metninin 11. maddeden farklı düzenlenmiş olduğu ve 2. maddenin yaşamın kalitesi ya da insanların hayatlarıyla ne yapmayı seçtiğiyle ilgilenmediğinden bahsetmektedir¹⁵¹.

Öncelikle madde metinleri kıyaslanacak olursa aralarında hiçbir fark olmadığı görülecektir¹⁵². 11. maddede sendikalara dahil olma açısından bir amaç belirtilmiş olmakla birlikte toplanma ve topluluklara dahil olma açısından herhangi bir amaç belirtilmemiştir. Dolayısıyla 11. madde metni de insanların toplanma ve topluluklara dahil olma haklarıyla ne yaptıkları ile ilgilenmemektedir. Bu açıdan her iki maddenin de bu hakların insanlar tarafından hangi amaçla kullanıldığı ve hakkın kullanımının kalitesiyle ilgilenmediği sonucuna ulaşılmaktadır. Dolayısıyla Mahkeme, bir tersi var olan tüm hakların tersini de içerdiğini kabul etmekte iken neden yaşam hakkı açısından bir istisna yarattığını gerekçelendirememiş olup bir çelişki içindedir.

¹⁵⁰ European Court of Human Rights, “Sigurdur A. Sigurjónsson v. Iceland, 16130/90, 30/06/1993”, **HUDOC Database**, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57844> (28/12/2023): “11. madde, bir topluluğa dahil olma özgürlüğünün negatifini de kapsar şekilde ele alınmalıdır.”

¹⁵¹ ECHR, *Pretty v. UK*, s. 186.

¹⁵² European Court of Human Rights, **European Convention on Human Rights**, Council of Europe, Strasbourg, 2010, (Convention), m. 1/1-c. 1: “Herkesin yaşam hakkı yasayla korunur.” ECHR m. 11/1-c. 1: “Herkes barışçıl olarak toplanma ve topluluklara dahil olma hakkına sahiptir; bu hak, kendi çıkarlarını korumak için sendikalara dahil olma özgürlüğünü de içerir.”

2. Kendi Kaderini Tayin/Otonomi

Mahkeme, kendi kaderini tayin ve otonomi kavramlarının doğrudan sözleşmede yer almamakla birlikte özel hayata saygının düzenlendiği 8. maddenin temelinde yatan önemli kavramlar olduğu ve kişinin, hayatının son anlarını nasıl geçirmek istediği konusundaki kararına saygı duyulmasını isteme hakkına sahip olduğu kanısındadır; dolayısıyla ötanazinin tanınmamasının, özel hayata saygı gösterilmesi hakkını (daha spesifik şekilde ifade etmek gerekirse kişisel özgürlük ve otonomiyi) ihlal ettiği Mahkemece kabul edilmiştir¹⁵³.

Bu tespitin ötanazi tartışmaları açısından büyük önemi bulunmaktadır. Zira insan hakları açısından Avrupa'daki son başvuru mercii olan ve insan hakları alanında bağlayıcı kararlar verebilen bir mekanizma olması sebebiyle tüm dünyada önemi bulunan Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi, her ne kadar ölme hakkının tanınması gerekliliğine hükmetmemişse de bu hakkın tanınmamasının kişisel özgürlük ve otonominin ihlali olduğunu kabul etmiştir ve bu iddialara meşru bir yasal zemin sağlamıştır. Ancak, Mahkeme tarafından bu tespitin ardından hakkın kısıtlama nedenlerine ilişkin incelemeye geçilmiş, bu noktada ise hakkın kötüye kullanılma risklerinden dolayı, ötanazinin kabul edilmesi halinde savunmasız durumda olanların haklarının ihlal edilebilecek olması nedeniyle hakkın kullanımını tamamen yasaklamasının, demokratik toplumda gerekli görülerek ihlal olarak nitelenemeyeceği sonucuna ulaşılmıştır¹⁵⁴.

Kanımızca Mahkeme bu noktada hataya düşerek kişisel otonomiye toplumsal olarak etkisi olan bir husus olarak nitelendirmiştir. Zira küresel ölçüde tanınan neredeyse tüm hakların kullanımının, başkalarının haklarını ihlal edebilmesi mümkündür; oysaki bu gerekçeyle diğer hakların tanınmasının engellenmesi yoluna gidilmemekte, yalnızca hak bazında kısıtlayıcı düzenlemeler yapılmaktadır. Ötanazinin tanınmamasına gerekçe olarak gösterilen hakkın kötüye kullanılması ihtimali ve bu hakkın kullanılmasının savunmasız durumda olanların haklarını ihlal edebileceğine ilişkin savlar, neredeyse tüm diğer haklar için de geçerlidir. Buna rağmen örneğin ifade özgürlüğü ve toplanma özgürlüğü gibi hakların tamamen

¹⁵³ ECHR, Pretty v. UK, ss. 193-194.

¹⁵⁴ ECHR, Pretty v. UK, s. 197.

yasaklanması yerine çeşitli kısıtlayıcı ve koruyucu mekanizmalar getirilmekte iken yalnızca otonomi için tamamen yasaklamanın ölçülü olduğunun kabul edilmesi için bir gerekçe getirilmesi gerekli olup Mahkeme tarafından bu gereklilik yerine getirilmemiştir. Zira belirli şartlar altında toplumsal açıdan tehlike teşkil edebilecek diğer haklar için hakkın tamamen kullanılmasının yasaklanması gibi bir uygulamaya gidilmesi Mahkeme içtihatlarına göre söz konusu değildir.

3. Kötü Muamele

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin görüşüne göre kötü muamelenin söz konusu olabilmesi için devletin kendi eliyle gerçekleştirdiği veya üçüncü kişilerce gerçekleştirilen ve devletin önlemediği bir *muamele* söz konusu olmalıdır; devlet tarafından gerçekleştirilen eylemler sonucunda ortaya çıkmamış olan bir hastalık nedeniyle yaşanan sıkıntılar kötü muamele olarak nitelenerek devlete bunu önlemek adına pozitif yükümlülükler yüklenmesi, olağan *muamele* tanımının fazlasıyla ötesine geçmektedir¹⁵⁵. Bu nedenle Mahkeme'nin görüşünce devlete, herhangi bir *muamele* sonucunda gerçekleşmemiş olan *kötü durumun* önlenmesine yönelik pozitif bir yükümlülük getirilmesi mümkün değildir.

Öncelikle belirtmek gerekir ki insan hakları eğer hala negatif statü hakları olarak değerlendiriliyor olsaydı, yani devletlerin haklara ilişkin tek yükümlülüğü bu hakları ihlal etmemek olsaydı, Mahkeme'nin görüşü yerinde olurdu. Fakat bilindiği üzere artık devletlerin aynı zamanda kendi eliyle gerçekleştirilmemiş olduğu hak ihlallerini de önleme yükümlülüğü bulunmaktadır. Zira Mahkeme de zaten konuya ilişkin yapmış olduğu değerlendirmede, üçüncü kişilerin gerçekleştirdiği kötü muamele teşkil eden eylemleri önleme yükümlülüğünden bahsetmiştir. Mahkeme, devletin kendi eliyle gerçekleştirmediği eylemleri, üçüncü kişiler tarafından gerçekleştirilen ve kendiliğinden gerçekleşen olarak ikiye ayırmakta ve biri için devletin bu kötü durumu sonlandırma yükümlülüğünü kabul edip diğeri için reddetmekte, bunun gerekçesi olarak da herhangi bir *muamelenin* var olmamasını göstermektedir. Madde metninde gerçekten de bir muameleden bahsediliyor olmakla birlikte insan hakları hukukuna sabit kuralların uygulanması değil de devamlı

¹⁵⁵ ECHR, *Pretty v. UK*, ss. 190-192.

genişleyen içtihat hukuku olarak yaklaşıyor olması dikkate alındığında¹⁵⁶ inceleme konusu olan 3. maddenin amacının, insanlara uygulanan kötü muamelelerin önlenmesi olarak değil, insanların yaşadıkları kötü durumun önlenmesi olarak alınmasının önünde hiçbir engel bulunmamaktadır. Buna rağmen Mahkeme, üçüncü kişilerin gerçekleştirdiği eylemler ile kendiliğinden gerçekleşen eylemler arasında bir ayrıma giderek devletin birini önleme veya sonlandırma yükümlülüğünden bahsederken diğeri için böyle bir yükümlülüğü olmadığından bahsetmektedir.

4. İnsan Hayatının Kutsallığı/İnanç Özgürlüğü

Mahkeme, doğrudan bir gerekçe olarak kullanmamakla birlikte, ötanaziye ilişkin vermiş olduğu kararlarda insan hayatının kutsallığına da değinmektedir. Yaşamın kutsallığı, esasen dini bir sav olup hukuki tartışmalarda yeri bulunmamaktadır. Kaldı ki Mahkeme bir yandan devamlı olarak insan hayatının kutsallığına değinirken, bir yandan da ötanaziye ilişkin başvuruların inanç özgürlüğüyle ilgisini kabul etmeyi reddetmektedir¹⁵⁷. Yukarıda da belirtildiği üzere Mahkeme inanç özgürlüğünü, herhangi bir dine inanmama özgürlüğünü de kapsayacak şekilde yorumlamaktadır. Dolayısıyla ötanazinin tanınmamasına ilişkin kararlarda dini bir sava dayanılması karşısında bir dine inanmama özgürlüğünün ihlal edildiği iddiasının ciddi anlamda incelenmesi gerekmektedir. Dolayısıyla insan hayatının kutsallığına dayanan Mahkeme, doğrudan kendisi, başvurucuların inanç özgürlüğünü ihlal etmekte, buna rağmen inanç özgürlüğünün ihlal edildiği iddiasını kabul etmemektedir.

Öte yandan insan hayatının kutsallığı savının hukuki alanda kabul edilmesi, yaşam hakkının dokunulmaz haklardan olması zorunluluğunu doğurmaktadır; zira bir hususun hem kutsallığı kabul edilip hem de çeşitli durumlarda kutsal olmadığına iddia edilebilmesi mümkün değildir. Halbuki bilindiği üzere yaşam hakkının düzenlendiği Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 2. maddesinde bu hakka ilişkin çeşitli istisnalar düzenlenmiştir. Bunlar sözleşme metninde “bir kişinin hukuk dışı şiddetten

¹⁵⁶ Britt Van Den Akker, Rien M. J. P. A. Janssens ve Henk A. M. J. Ten Have, “Euthanasia and International Human Rights Law: Prolegomena for an international debate”, **Medicine, Science and the Law**, Cilt: 37, Sayı: 4, 1997, s. 293.

¹⁵⁷ ECHR, Pretty v. UK, ss. 198-199.

korunması, bir kişinin hukuka uygun bir şekilde yakalanması veya hukuka uygun şekilde yakalanmış bir kişinin kaçmasının önlenmesi, bir ayaklanma veya isyanın bastırılması için hukuka uygun şekilde gerçekleştirilmiş eylemler”¹⁵⁸ olarak sıralanmıştır. Aynı maddenin birinci fıkrasında izin verilmiş olan ölüm cezası ise 1983 yılında imzalanan 6 numaralı protokol ile yasaklanmış, fakat aynı protokolde savaş zamanında ölüm cezasının uygulanabileceğine ilişkin bir istisna getirilmiş;¹⁵⁹ savaş zamanı da dahil olmak üzere ölüm cezasının tamamen kaldıran 13 numaralı protokolün¹⁶⁰ imzalandığı 2002 yılına kadar ise ölüm cezasının (belirli durumlarla sınırlı olsa dahi) insan haklarını ihlal ettiği kabul edilmemiştir.

O halde Avrupa Konseyi ve Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi’nin 2002’den beri olan görüşüne göre insan hayatı kutsal olmakla birlikte, hukuka aykırı şiddet eylemi gerçekleştiren, hukuka uygun bir şekilde yakalanmış olan veya devlete karşı isyan eden kişilerin yaşamları kutsal değildir. Bu kişilerin, devlet eliyle hayatlarına son verilerek *bu hakkı kullanmaya devam etmek istemelerine rağmen* yaşam haklarının ihlal edilmesi insan haklarına uygundur; fakat tedavisi mümkün olmayan bir hastalığı bulunup zaten ölümü bekleyen, ancak çektiği acılar nedeniyle ölüm zamanına ve şekline karar vermek isteyen bireylere bu hakkın tanınması insan haklarını ihlal edecektir.

¹⁵⁸ ECHR, Convention, m. 2/2.

¹⁵⁹ ECHR, Convention, Protocol No. 6, m. 2.

¹⁶⁰ ECHR, Convention, Protocol No. 13, m. 2.

BÖLÜM ÜÇ

ONURLU ÖLÜM TARTIŞMALARI

İnsan hakları hukuku alanında insan onurunun öne çıkışında Birleşmiş Milletler Antlaşması ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi tarihsel öneme sahiptir. Öyle ki II. Dünya Savaşı'nda yaşananların ardından normatif insan hakları düzenlemelerinde büyük bir gelişme yaşanmış, insan onuru kavramı ise bu gelişmelerin en temel noktasını oluşturmuştur. İnsan onurunun korunması başlangıçta genel olarak insan yaşamının saldırılara karşı korunması, daha sonraki dönemlerde ise insanlara insan onuruna uygun bir yaşam sağlanması olarak anlaşılırken bir yandan da ölme hakkına yönelik iddiaların temelini oluşturmaktadır. Hatta ötanazi, etimolojik olarak *iyi ölüm* anlamına gelmesine rağmen sıklıkla onurlu ölüm (death with dignity) olarak ifade edilmektedir¹⁶¹.

Özellikle tıbbın ve teknolojinin tedavisi hala mümkün olmayan hastalıklar söz konusu olduğunda dahi insan hayatını uzun süreler boyunca devam ettirebilecek noktaya ulaşması ve hala bu yöndeki gelişimini devam ettiriyor olması, böyle bir durum söz konusu olduğunda insanların yaşam kalitesinin de tartışma konusu haline gelmesine neden olmaktadır. Onurlu ölüm olarak ifade edilen ötanaziyi destekleyen veya buna karşı çıkan pek çok sayıda görüş mevcut olup bunlar konuya çeşitli noktalardan yaklaşmaktadır.

Ölme hakkının savunucuları genel itibariyle insanların bedenlerine ve yaşamlarına ne olacağına karar verme özgürlüğüne sahip olmaları gerektiğini ve buna ölümcül bir hastalığa ya da yaşam kalitelerini olumsuz etkileyen başka bir sakatlık durumuna sahip olmaları halinde kendi yaşamlarına son verip vermemenin de dahil olduğunu savunmaktadır. Ötanazi savunucuları, bireyleri bu haktan mahrum bırakmanın gereksiz acılara yol açtığına ve temel insan haklarını ihlal ettiğine inanmaktadırlar. Bu kapsamda en sık öne sürülen argümanlardan en önemlileri insanların kendi isteklerine aykırı bir şekilde yaşamaya zorlanmalarının insan onuruna, otonomilerine ve kendi kaderlerini tayin haklarını zedelediği hususlarıdır.

¹⁶¹ Michael J. Meyer, "Dignity, Death and Modern Virtue", **American Philosophical Quarterly**, Cilt: 32, Sayı: 1, 1995, s. 45.

Ölüm hakkına karşı çıkanlar ise, kişinin kendi hayatını almasının veya bir kişinin başka bir kişinin hayatına son vermesinin ahlaki açıdan yanlış olduğunu ve yaşamın kutsallığına aykırı olduğunu savunmaktadırlar. Ötanaziye destekleyen argümanlar kişinin yaşamaya zorlanmasının insan onuruna aykırı olduğunu öne sürerken ötanaziye karşı çıkan argümanlar ise insan yaşamının kutsallığı noktasında insan yaşamının değerinden bahsetmekte ve böylece tartışmayı yine insan onuru noktasına çekmektedir. Ayrıca, bireylerin kendi yaşamlarına son vermelerine izin verilmesinin, savunmasız bireylere yaşamlarını vaktinden önce sonlandırmaları için baskı yapılması gibi suistimallere yol açabileceğini görüşü de sıklıkla tekrarlanmaktadır. Bu noktada öne sürülen en önemli argümanlardan biri de kaygan zemin argümanı olup aşağıda detaylı olarak açıklandığı üzere bir kez insan yaşamı ihlal edilmeye başladığında artık bunun önüne geçilemeyecek şekilde genişleyeceğinin öne sürülmesidir.

Görülebileceği üzere hem ötanaziye destekleyen hem de karşı çıkan görüşlerde insan onuru tartışmaya dahil olmakta ve bu şekilde, ölme hakkı ile insan onuru birbirine sıkı sıkıya bağlanmaktadır. Bu doğrultuda insan yaşamının değeri olarak da ifade edilebilecek insan onurunun ötanazi tartışmasında özellikle incelenmesi gerekmektedir. Bir yandan da çalışmamızda yer verildiği üzere insan onurunu otonomiye bağlayan görüşler bulunmaktadır. Kişinin mevcut yaşamını devam ettirmektense ölmeyi tercih ettiği hallerde hayatta tutulmaya devam edilmesi kişisel otonomisinin ihlali anlamını taşımakta fakat bu durumun, insan onurunun da ihlali olup olmadığının incelenmesi gerekmektedir.

Aynı şekilde insan onurunun bir diğer bağlantılı kavramı ise özgürlük oluşturmaktadır. Özellikle ötanazi tartışmasında insan onuru, otonomi ve bireysel özgürlükler birbiriyle bağlantılı bir şekilde tartışmanın merkezinde yer almaktadır. Açıklanan bağlamda bu bölümde öncelikle ötanaziye destekleyen ve karşı çıkan görüşlere ve bunların karşı savlarına kısaca yer verilmiş, ardından onurlu ölüm bağlamında insan onuru kavramı incelenmiştir.

I. ÖTANAZİYİ DESTEKLEYEN ANA ARGÜMANLAR

Ötanaziyi destekleyen argümanlara çalışmamızın bu bölümüne kadar zaman zaman yer verilmiş olmakla birlikte bu bölümde anılan argümanlar başlıklar altında detaylı olarak incelenmiştir. Ötanazinin desteklenmesine ilişkin görüşlerin temelini insan onuru ve bununla bağlantılı olarak otonomi ve bireysel özgürlük oluşturmakla birlikte diğer görüşlere de yer verilmesi gerekmektedir.

A. Yaşam ve Ölüm Arasındaki Çizgi

Ötanaziyi destekleyen görüşlerde tekrarlanan bir husus da ötanazi tartışmasının aslında yaşamak ve ölmek arasında değil, nasıl ve ne zaman ölüneceği olduğunun unutulmaması gerektiğidir. Çalışmamız kapsamında ötanazi, yalnızca ölümcül hastalık tanısı koyulmuş bireylerin ölümüne yardım edilmesi anlamında değerlendirilmiş olup literatürde de sıklıkla bu tanım kullanılmaktadır. Bu durumda olan, yani ölümcül bir hastalık teşhisi konulmuş olan kişinin hayatı seçmesi mümkün değildir. Bu durumdaki kişiler zaten ölmektedir ve onları iyileştirebilecek bir tedavi bulunmamaktadır.

Ötanaziyi tercih etmek isteyen kişilerin yavaş ve acılı bir ölümden kaçınmaya çalışmaları söz konusu olup aslında yaşama seçenekleri varken ölmeyi seçmeleri gibi bir durum söz konusu değildir. Bu şekilde acı içinde ve yavaş bir şekilde gerçekleşen ölüm, hastalar tarafından kişisel kontrolün (veya başka bir ifadeyle otonominin) ve onurun kaybedilmeye başlanmasıyla ilişkilendirilmektedir. Kaldı ki fiziksel acı, denklemdaki faktörlerden sadece birini oluşturmakta, duygusal acı ise başka kişilere ya da tıbbi unsurlara bağlı kalmaktan kaçınmak ve dolayısıyla ötanazi yoluyla ölmek isteyenler için daha büyük önem taşımaktadır.

Kaldı ki bu noktada onurlu ölüm kavramı ile kastedilen ölümün, gerçekten ölümün gerçekleştiği belki de birkaç saniye süren ölümü ifade etmediğinin de altının çizilmesi gerekmektedir. Burada kastedilen, ölümcül ve tedavisi mümkün olmayan bir hastalık tanısı konulmasından sonra fiziksel ölümün gerçekleşme anına geçen sürecin tümüdür¹⁶². Dolayısıyla aslında ölüm anının nasıl ve ne zaman gerçekleşeceği, ötanazi

¹⁶² Meyers, s. 48.

taleplerinin gerekçesinin yalnızca küçük bir sürecini oluşturmaktadır. Asıl olarak odaklanılması gereken nokta ise ölüm gerçekleşinceye kadar kişinin hayatının nasıl devam edeceği ve ne kadar acı çekeceği ya da hayatı üzerindeki kontrolü ne denli kaybedeceği.

B. Yaşamak veya Hayatta Kalmak Arasındaki Fark

Onurlu ölüm tartışmasında dikkate alınması gereken bir diğer hususu ise yaşamak ve hayatta kalmak arasındaki fark oluşturmaktadır. Zira yaşam, yalnızca biyolojik fonksiyonların yerine getirilmesinden ibaret değildir. Nitekim tıp ve hukuk alanlarında bedenin fiziksel olarak canlı kalmaya devam edebilecek olsa dahi beyin ölümünün gerçekleşmesi durumunda kişinin yaşamasının mümkün olmadığı kabul edilmekte, bu durumda hastayı hayatta tutan cihazlar ile bağlantısının kesilmesi ötanazi kapsamında dahi değerlendirilmemektedir. Bu durumda olan bir kişinin artık rasyonel düşünme yeteneği bulunmadığından ve bu yeteneğini yeniden kazanması mümkün olmadığından artık bir yaşamdan söz edilemez. Buradan anlaşılabileceği üzere bedenin canlılığını sürdürmesi, yani kişinin bir anlamda hayatta kalması ile yaşaması aynı anlama gelmemektedir. Öyle ki beyin fonksiyonlarını tamamen kaybetmiş kişilerin, aynı fiziken ölmüş kişiler gibi artık insan onurundan söz edilemeyeceği ifade edilmektedir¹⁶³.

Ötanazi tartışmasını konusunu oluşturan durum ise doğrudan beyin ölümünün gerçekleşmediği fakat hastanın, fiziksel zorluklar ve acılar nedeniyle yaşamını devam ettirememesi halidir. Bu durumda kişinin bilinci yerinde olmakla ve düşünerek kararlar verebilme yeteneği bulunmakla birlikte fiziksel zorluklar nedeniyle yalnızca hayatta kalabilmekte, bunun ötesinde, yani hasta bir şekilde biyolojik varlığını devam ettirmek dışında, yaşama dair çoğu zaman hiçbir unsura sahip olamamaktadır. Kişi, yaşadığı acılar nedeniyle belki de hiçbir aktivite gerçekleştirememekte, zaten ölmekte olması nedeniyle geleceğe dair arzular ve hayalleri bulunmamakta, devam eden hayatı ve kişisel ilişkileri bekleyen ölümünün gölgesinde kalmaktadır.

Hayatta kalmanın ötesinde yaşamının kapsamını kendi kararlarını verebilmek, arzular ve hayallerinin olması, yaptığı aktiviteler ile insan ve hatta hayvanlarla

¹⁶³ Meyers, s. 49.

kurduğu ilişkiler oluşturmaktadır. Hatta insanların değerli bir yaşam anlayışı oluşturabilmesini ve bunun peşinden gidebilmesini insan onurunun kaynağına; bu yöndeki kabiliyeti ise insan haklarının temeline koyan görüşler bulunmaktadır. Buna göre insan onuru, tamamen beden ve ruhu bir arada tutma mücadelesine adanmış bir yaşamdan daha fazlasını gerektirmektedir¹⁶⁴. Bu bağlamda artık bir süre daha hayatta kalması mümkün olan kişilerin yaşamının zaten sonlanmış olmasından bahisle bunu dilemeleri halinde hayatlarını da sonlandırma yönünde bir haklarının olması gerektiği öne sürülmektedir. Dolayısıyla ötanazi tartışmalarında ölümcül hastalığı olan kişilerin yaşama seçeneklerinin zaten olmaması nedeniyle asıl tercihin yaşamak ve ölmek arasında yapılmadığı gibi, yaşamak ve hayatta kalmak arasında yapıldığı unutulmamalıdır.

C. Özgürlük, Otonomi ve Kendi Kaderini Tayin

Ötanazinin söz konusu olduğu durumlarda ölümü kesin ve yakın olup hastalığı nedeniyle acı çekmekte olan kişi, ölümünün zamanına ve şekline karar vermek istemektedir. Bu noktada Mill tarafından geliştirilen zarar prensibine dönülecek olursa bu kararın ya da kişinin ölümünün, kendisi dışında kimsenin hakkını ihlal ettiğinden bahsedilmesi mümkün değildir. Dolayısıyla zarar prensibi dikkate alınarak kişilerin, hareketlerinin sorumluluklarını üstlenerek diledikleri şekilde hareket etmelerine imkân verilmesi gerektiği ifade edilmektedir. Aksi yöndeki paternalist görüşlerin, kişinin özgürlüğüne ve kişisel otonomilerine haksız bir müdahale teşkil edeceği ve insan hakları ihlali oluşturacağı öne sürülmektedir.

Ötanazinin tanınması halinde kararı doktorların vereceği ve hastanın otonomisinin ihlal edileceği yönündeki görüşlere¹⁶⁵ ise katılmak mümkün değildir. Zira doktorların karar vereceği husus yalnızca ötanazinin mevcut durumda uygulanabilir olup olmadığıdır, karar yine hastaya ait olacağından otonomisi ihlal edilmemiş olacaktır. Hatta yukarıda ayrıntılı olarak incelendiği üzere aktif ötanaziye tanıyan ülkelerde sıklıkla hastadan ısrarlı bir talep bulunması şartı aranmış olup kişinin

¹⁶⁴ James Griffin, **On Human Dignity**, Oxford University Press, New York, 2008, s. 47.

¹⁶⁵ Gavrilă Simona Petrina, "Issue of Human Euthanasia: Life Holiness or Right to Death?", **Agora International Journal of Juridical Sciences**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2011, s. 353.

kendi kararını vermesinin ötesinde bu karardan emin olmasının sağlanması yönünde önlemler alınmıştır.

D. İnsan Onuruna Saygı

Ötanazinin tanınması yönündeki görüşlerde temel olarak tüm insan haklarının temeli olan insan onuru ve buna ek olarak birbiriyle yakından bağlantılı kavramlar olan ve bir arada düşünülmesi gereken özgürlük ve otonomiye¹⁶⁶ dayanıldığı görülmektedir. Hatta ifade edildiği üzere bir sebeple küçük düşürülen ve kendi kararlarını verme imkanları elinden alınan insanların kendilerine insan onuru atfedilmesini sağlayan en temel nedenleri artık gösteremez hale gelmeleri ve artık özgürce hareket edememeleri nedeniyle kişi olma kimliklerini dahi kaybettiklerini öne sürecek kadar ileri giden görüşlere rastlanmaktadır¹⁶⁷.

Ötanazi karşıtı olan görüşlerde ise buna karşı çıkılarak sıklıkla hastaların hissettikleri onurlarını kaybettikleri düşüncesinin şefkat ve merhamet eksikliğinden kaynaklandığı ve bu nedenle ötanazinin tercih edildiği şeklinde bir düşünce bulunmaktadır. Buna göre yaşlı veya tedavisi mümkün olmayan bir hastalığa sahip kişilerin, hayatlarının son anlarında yaşamlarının kablolar, tüpler ve cihazlar ile mekanikleştirilmesi, bir zamanlar bağımsızlarken kendilerini pasif ve bağımlı bir halde bulmaları karşısında otonomi ve insan onuruna sarıldığı ifade edilmektedir¹⁶⁸. Acı çeken ve ölmekte olan kişiler için gerçek şefkat, insani ve sevgi dolu bakım için vazgeçilmez olup bunların eksikliğinde birey terk edilmiş, değersizleştirilmiş ve onurun kaybı hissine yol açarak ölümü arama eğilimini arttırdığı söylenmektedir¹⁶⁹. Dolayısıyla ötanaziye karşı çıkan görüşlerde sıklıkla aslında kişilerin onurlarını

¹⁶⁶ Ötanazi tartışmasındaki sorunun hukuki değil ahlaki olması nedeniyle başta otonomi, yaşam hakkı ve özgürlük olmak üzere haklar merkezli bir yaklaşımla çözülemeyeceği yönündeki görüş için bkz. Kumar Amarasekara ve Mirko Bagaric, "The Vacuousness of Rights in the Euthanasia Debate", **International Journal of Human Rights**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2002, ss. 19-44.

¹⁶⁷ George Kateb, **Human Dignity**, Harvard University Press, Cambridge, 2011, s. 20.

¹⁶⁸ Leon R. Kass, "I Will Give No Deadly Drug": Why Doctors Must Not Kill", **The Case Against Assisted Suicide for the Right to End-of-Life Care**, (Ed. Kathleen Folley ve Herbert Hendin), The Johns Hopkins University Press, 2002, s. 39.

¹⁶⁹ Yale Kamisar, "The Rise and Fall of the 'Right' to Assisted Suicide", **The Case Against Assisted Suicide for the Right to End-of-Life Care**, (Ed. Kathleen Folley ve Herbert Hendin), The Johns Hopkins University Press, 2002, s. 49.

kaybetmediği, farklı nedenlerle onurlarını kaybetmiş gibi hissettikleri vurgulanmaktadır.

II. ÖTANAZİYE KARŞI ÇIKAN ANA ARGÜMANLAR

Ötanaziyi destekleyen görüşler kadar buna karşı çıkan görüşler de mevcuttur ve ölme hakkına ilişkin tartışma süregelmektedir. Ötanaziye karşı çıkan görüşler genel itibariyle insan hayatının kutsallığı, ötanazinin suistimale açık olduğu, bir kez kişilerin öldürülmeye başlanması halinde insan hayatına saygının sona ereceği ve şartların devamlı olarak genişletileceği gibi kaygılardan oluşmaktadır. Bu bölümde anılan tartışmalara ve yeri geldikçe karşı görüşlere yer verilmiştir.

A. Yaşam Hakkının Korunması ve İnsan Hayatının Kutsallığı

Ötanaziyle ilgili tartışmaların biri de insan yaşamının kutsallığı ve yaşam hakkının korunmasına ilişkindir. Ötanazi karşıtı görüşler genel itibariyle yaşamın kutsallığından bahsetmekte ve kişinin bu yönde bir rızası olsa dahi ötanazinin yasallaştırılmasının yaşamın kutsallığını ihlal edeceğini öne sürmektedirler. Yaşamın kutsallığı argümanını öne sürenlerin insan yaşamının esas değeri ile kişinin kendisi için değeri arasında bir ayrım yapmaksızın insan yaşamını kasten sona erdirmenin insan yaşamının evrensel değerini inkâr etmek anlamına geldiğini düşünmekte ve bu nedenle yaşam kendiliğinden sona erinceye kadar kişinin her türlü acıya katlanması gerektiğini belirttikleri görülmektedir¹⁷⁰.

Fakat bu noktada insan hayatına son vermenin genel olarak hem ahlaki hem de hukuki olarak yasaklanmasının, kişinin yaşamını devam ettirme seçeneği olmasının yanı sıra yaşamı sona erdirilen kişinin bireysel durumuna da bağlı olduğu unutulmamalıdır. Zira bir yaşamı sona erdirmenin yanlışlığı, esas olarak yaşamına son verilen bireye zarar vermekte ve bu zarar da esas olarak o kişiyi değer verdiği ve istediği bir şeyden mahrum bırakmak anlamına gelmesi nedeniyle söz konusudur¹⁷¹.

¹⁷⁰ Ronald Dworkin, *Life's Dominion, An Argument About Abortion, Euthanasia, and Individual Freedom*, Alfred A. Knopf, New York, 1993, s. 195.

¹⁷¹ John Harris, "Euthanasia and the Value of Life", *Euthanasia Examined: Ethical, Clinical and Legal Perspectives*, (Ed. John Keown), Cambridge University Press, Cambridge, 1999, s.9.

Ancak ötanazi söz konusu olduğunda kişinin istediği bir şeyden mahrum bırakılması söz konusu değildir. Tam aksine yaşamına devam ettirme seçeneği bulunmayan bir kişinin hayatının nasıl ve ne zaman sonlanacağını seçme isteğinin reddedilmesi, o kişinin asıl değer verdiği ve istediği bir şeyden mahrum bırakılması anlamını taşımaktadır.

Yukarıda da değinilmiş olduğu üzere yaşamak ile hayatta kalmak arasında bir fark mevcut olup bu fark da yaşamın kutsallığı argümanına karlı belki de en büyük darbeyi indirmektedir. Zira belirli durumlarda hala nefes almakta olan bir kişinin hayatı o denli zorlaşmaktadır ki buna artık yaşamak denilememekte, böyle bir hayatın kişinin kendisi için bir değeri kalmamaktadır. Ölme hakkını kullanmak isteyen kişinin içinde olduğu zor durumun öylesine ağırlaşmasıdır ki artık kendi bakış açısına göre insanca bir hayat süremez hale gelmiştir.

Ayrıca insan yaşamının kutsallığını savunan görüşler meşru savunma ve ölüm cezası noktasında da eleştirilmektedir. Buna göre yaşamın kutsallığını savunan görüşler, ölüm cezasına çarptırılan veya kendisine karşı meşru savunmada bulunulurken öldürülen kişi ahlaki olarak masum olmayan olarak tanımlanmakta ve bu kişilerin hayatına son verilmesi etik olarak görülmektedir; fakat kişinin ahlaki açıdan masum olmaması, hayatını kutsal olmaktan çıkaracak veya dokunulmaz olarak sahip olduğu insan onurunu kaybetmesine yol açacak şekilde suçlunun temel insanlığını yok etmesi mümkün değildir¹⁷². Bu durum dahi yaşamın kutsallığına ilişkin argümanların çelişkilerini ortaya koymaya yetmektedir.

B. Kaygan Zemin

Onurlu ölüm argümanının karşısındaki en büyük problemlerden biri kaygan zemin argümanıdır. Buna göre ötanazinin yalnızca ölümcül hastalığa yakalanmış ve dayanılmaz acı içinde olan kişiler açısından kabul edilmesi ve normalleşmesinin ardından şartların gittikçe kolaylaşabileceği ve daha sonraki dönemde bu şartları taşımayan kişilerin de öldürülmesinin söz konusu olabileceği öne sürülmektedir. Bu argümanın mantığı incelendiğinde bir uygulamanın belirli şartlar altında kabul

¹⁷² Paterson, Craig, **Assisted Suicide and Euthanasia: A Natural Law Ethics Approach**, Ashgate, Hampshire, 2008, s. 17.

edilmesinin ardından farklı şartlar altında kabul edilmesine de daha sıcak bakılacağı yatmaktadır; öyle ki bir kez insan yaşamı sona erdirilmeye başlanıldığında artık durmak için mantıklı bir neden kalmamaktadır¹⁷³.

Genel itibariyle bu argümanın değerlendirilmesi gerekliliği bulunmaktadır. Zira farklı ülkelerde ötanazinin ölümcül hastalığa yakalanan kişiler açısından kabul edilmesinin ardından psikolojik rahatsızlık gibi hallerde de kabul edildiği uygulamalar mevcuttur. Fakat genel itibariyle bir kez hastaların yaşamına son verilmeye başlanmasının ardından çizginin çekilemeyeceği ve insanların öldürülmeye devam edileceğinin kabulü mümkün değildir. Zira benzer durumlar farklı uygulamalarda da görülmektedir. Nitekim ülkelerin yasal düzenlemeleri incelenirken belirtildiği üzere sınırlı şartlarla ötanaziye tanımış olan ülkelerin bu şartları genişletmeksizin uygulamaya devam ettiği ve koruma mekanizmalarını işlettiği uygulamalar mevcuttur ve bu durum, kaygan zemin argümanlarının önemli bir eleştiri noktasıdır.

Bu noktada belirtilmektedir ki benzer tartışmalardan biri olan kürtaj konusunda böyle bir sorunla karşılaşmamaktadır. Nitekim yaşamın kutsallığı ve insan yaşamının korunması gibi argümanlarla kürtaja da karşı çıkılmakla birlikte bu uygulama dünya genelinde pek çok ülkede yasaldir. Ülkeler kendi yasal mevzuatlarına göre kürtaj sınırını farklı zamanlarda, örneğin gebeliğin onuncu haftası veya yirminci haftası gibi bir noktada çekmiş veya ileri dönem hamileliklerde kürtaja izin verilmesini (tecavüz ve ensest gibi) farklı şartlara bağlamış ve bu şekilde uygulayagelmiştir. Tüm dünyadaki durum incelendiğinde öncelikle kürtaja çok ağır şartlar ve zaman sınırları koyulması, bunun ardından kaygan zeminde kayılmaya devam edilerek artık kadının bedeninden ayrıldığında kendi başına hayatta kalabilecek embriyonun kürtajı gibi bir durum söz konusu olmamaktadır. Kürtajın yasal olduğu ülkelerin mevzuatları doğrultusunda kürtajın yasal sınırları çizilmiş ve bu sınırlar uygulanmaya devam edilmiştir.

Ötanazi söz konusu olduğunda da uygulamanın ve yasal sınırların kürtajda olduğu gibi olmaması için hiçbir neden yoktur. Hangi durumlarda ötanaziye izin verilerek hangi durumlarda verilmeyeceğinin rasyonel sınırlarının çizilmesi son derece makul bir yaklaşımdır ve bu şartların gerçekleştiği kişilerin, yani ölümcül hastalığı olup acı çeken ve artık bu acının dinmesini isteyen kişiler ile bu şartların

¹⁷³ Rachels, s. 172.

gerçekleşmediği, tedavisi mümkün olan bir hastalığı olup bu hastalığı tedavi etmek isteyen kişi arasındaki farkın belirlenmesi ve bunların farklı uygulamalara tabii tutulmamaları için hiçbir neden yoktur¹⁷⁴. Hukuk sistemleri her somut durumun gereklerine göre bu ve benzer ayrımları her gün yapmaktadır.

C. Suistimal Tehlikesi

Ötanaziye karşı gelen argümanlardan bir diğeri de ölme hakkının tanınması durumunda bunun kötüye kullanılması ihtimalinin bulunması, yani aslında ötanazinin gerçekleşmesine ilişkin şartları taşımayan ya da şartları taşısa dahi aslında bu hakkı kullanmak istemeyen kişilerin ölümüne neden olunması ihtimalidir. Bu olasılıklar arasında en sık verilen örnekleri miras elde etmek gibi kaygılarla hareket eden aile üyelerinin suistimleri, yanlış teşhis koymak ya da gerekli bilgilendirmeleri yapmamak şeklinde gerçekleşebilecek profesyonel veya kurumsal suistimler oluşturmaktadır¹⁷⁵.

Bu noktada unutulmaması gereken bir husus da her toplumda ve her türlü sosyal politika ile ilgili olarak bazı bireylerin suistimal teşkil eden eylemlerde bulunduklarıdır; hastalara rastgele ölümcül ilaçlar enjekte eden hemşireler, yersiz ameliyatlar yapan doktorlar gibi pek çok örnek mevcuttur ve yürürlükteki politikaların türü ne olursa olsun, bu tür aykırı vakalar zaman zaman ortaya çıkacaktır¹⁷⁶. Söz konusu politika ne kadar tartışmasız bir şekilde herkes tarafından kabul edilen bir prosedür olsa dahi, örneğin basit bir hastalığa standart ilaçların reçete edilmesi gibi, bunun kötüye kullanılarak hastaya kasten yanlış bir ilaç verilmek suretiyle zarara neden olunması ile karşılaşmaktadır. Tıp dışından bir örnek vermek gerekirse yine tamamen tartışmasız bir husus olan suç unsuru teşkil eden maddelerin polis tarafından güvenlik altına alınmasında bile bu maddelerin kişisel çıkar amacıyla polis memurları tarafından satılması gibi durumlarla her ülkede karşılaşmaktadır. Fakat bu şekilde aykırı suistimal eylemlerine bakılarak tüm politika ya da prosedürün yasaklanması gibi bir durum başka hiçbir konuda söz konusu değilken ötanazi açısından geçerli olması

¹⁷⁴ Rachels s. 173.

¹⁷⁵ Margaret Battin, "Voluntary Euthanasia and the Risks of Abuse: Can We Learn Anything from the Netherlands?", **Law, Medicine and Healthcare**, Cilt: 20, Sayı: 1-2, 1992, ss. 136-137.

¹⁷⁶ Battin, s. 135.

düşünülemez. Zira burada yapılması gereken suistimallerin engellenmesi için önlemler almak ve denetim yöntemleri geliştirmektir, yoksa bu risk nedeniyle tamamen yasaklama yoluna gitmek değil.

D. Haklar Çatışması Sorunu

Ötanaziye ilişkin olarak üzerinde durulması gereken başka bir husus ise haklar çatışmasıdır. Sıklıkla ölme hakkının, ya da otonomi veya özgürlük haklarının yaşam hakkı ile çatıştığı öne sürülmektedir. Bu nedenle insan hakları arasında hiyerarşik sıralama yapılamayacak olması nedeniyle de çözülemez bir sorunla karşılaşmış olunmaktadır.

Fikrimizce haklar arasında hiyerarşi bulunmaması, insan haklarının sorumluları açısından geçerli bir kavramdır. Yani haklar arasında hiyerarşi bulunmaması devletlerin, haklar arasında tercih yapması ve birini korurken diğerini koruma dışı bırakmasının önüne geçilmesini ifade etmektedir. Fakat hakların sahipleri açısından böyle bir kısıtlama getirilmesi mümkün değildir. Zira hak sahibi olan bireylerin, dilediği hakkı kullanıp dilediği hakkı kullanmamak; hakları kendisi açısından önem sırasına koyabilmek gibi bir özgürlüğü bulunmaktadır. Dolayısıyla ötanazi söz konusu olduğunda aslında bir haklar çatışmasından değil, devlet için bir yükümlülükler çatışmasından söz edilmektedir. Bu durumda devletin yaşam hakkını koruma yükümlülüğü ile kişisel otonomi ve özgürlüğe saygı duyma yükümlülükleri çatışmaktadır.

Tüm bunlar birlikte değerlendirildiğinde ötanazi konusunda dikkate alınması gereken en önemli hususların kişi özgürlüğü ve otonomisi olduğu görülmektedir. Zira devletler açısından bakıldığında haklar arasında bir hiyerarşi kurulması mümkün olmamakla birlikte bireysel açıdan bakıldığında böyle bir sorunla karşılaşmamaktadır. Bireyler, gerekli olan tüm bilgiler ışığında kendi adlarına karar vererek ölme hakkı ile yaşama hakkı arasında bir tercih yapmakta, devletlerin ise bireyin tercih ettiği hak hususunda hareket etme yükümlülüğü bulunmaktadır. Bu doğrultuda ötanazinin tanınmaması, insanların hayatlarına ilişkin olarak verecekleri belki de önemli kararda seçme haklarının ellerinden alınması nedeniyle büyük bir insan hakları ihlaline neden olmaktadır.

Bu çatışma sorununun çözülmesi ise ancak paternalist tutumdan vazgeçilerek bireylerin başkalarının haklarını ihlal etmeyen ve kendi hayatlarına ilişkin olarak verdikleri karara ve kendi hakları arasında yapmış oldukları öncelik sıralamasına saygı duyulması ile mümkündür¹⁷⁷.

E. Engelliler ve Diğer Savunmasız Kişiler Açısından Yaratılan Problemler

Engelliler ve savunmasız kişiler açısından yaratılacağı düşünülen sakıncaların en başında ötanaziye insan onuru açısından yaklaşılması olduğu ifade edilmektedir. Bu görüşe göre hayatını devam ettirmek için başkalarının yardımına ihtiyaç duyulması ve benzeri durumların insanlık onuruna aykırı olduğunun kabul edilmesi, bu şekilde yaşamlarına devam eden ve etmek isteyen engellilerin ve diğer kişilerin insan onuruna sahip olmadığını ima etmekte, engelli hakları açısından olumsuz sonuçlar yaratma riski taşımaktadır¹⁷⁸.

Bu kabulün yarattığı ikinci sakıncalı sonuç ise ötanazi uygulanmasının şartlarını taşımasına rağmen ölmeyi seçmeyen kişiler bakımından söz konusu olmaktadır. Belirli şartlar altında yaşamaya devam edilmesinin insan onuruna aykırı olduğu gibi bir algı yaratılması durumunda aslında ölmeyi seçmeyecek olan kişilerin, (özellikle de yaşlıların) bu yönde bir baskı hissetmelerine yol açılabilmesi mümkündür.

Bu görüşlere karşı çıkılırken ötanazinin tanınmasına ilişkin çalışmaların, özgür iradeleri ile ölmeyi seçecek olan kişilerin bu hakkı kullanmalarına imkân tanımak olduğu; aynı durumda bulunan tüm kişilerin ölmeyi seçmeye yönlendirilmesi olmadığı üzerinde durulmaktadır. Bunların yanı sıra insan onuru kavramı, yaşamın kutsallığına benzer olarak bir nevi dini öğreti oluşturmakta ve devlete koruyacak ulvi bir amaç

¹⁷⁷ Otonomi iddiasıyla paternalizme karşı çıkılmasının mümkün olmadığı yönündeki görüş için bkz. Douglas N. Husak, "Paternalism and Autonomy", **Philosophy & Public Affairs**, Cilt: 10, Sayı: 1, 1981, ss. 27-46.

¹⁷⁸ Konuya ilişkin ayrıntılı bilgi için bkz. Susan M. Behuniak, "Death with 'dignity' The wedge that divides the disability rights movement from the right to die movement", **Politics & the Life Sciences**, Cilt: 30, Sayı: 1, 2011, ss. 17-32.

vermesi nedeniyle paternalizmi destekleyerek¹⁷⁹ kişisel özgürlüğün ve otonominin tercihine engel teşkil etmektedir¹⁸⁰.

III. TARTIŞMANIN İNSAN ONURU BAĞLAMINDA DEĞERLENDİRİLMESİ

Bilimsel gelişmeler neticesine ölümcül hastalıklara rağmen yaşamın sürdürülebilmesi, daha fazla insanın bağımlı bir varoluşun getirdiği problemlere ve acılara katlanmaktansa onurlu bir şekilde ölme hakkını talep etmesine neden olmuştur. Görülebileceği üzere gerek ötanaziyi destekleyen gerekse karşı çıkan görüşler doğrudan insan onuruna dayanmasalar dahi sık sık insan onurundan bahsetmektedirler. İnsan onuru bu tartışmanın öylesine temeline oturmuştur ki ötanazi için “onurlu ölüm (death with dignity) kavramı kullanılmaktadır. Onurlu ölümü de kapsayan insan onuruna saygı argümanının, literatürde ötanaziyi destekleyen pek çok görüş, onursuz bir ölümden kaçınılması yoluyla insan onurunun korunması gerekliliğini savunan organizasyonlar olmak üzere pek çok kişi tarafından kullanılmaktadır¹⁸¹. Bu nedenle ötanaziye ilişkin tüm bu tartışmaların insan haklarına temel olarak alınan insan onuru kavramı bağlamında özel olarak değerlendirilmesi; onurlu ölüm veya onurlu ölümün söz konusu olduğu durumlarda onursuz bir hayata zorlanmama gibi kavramların aslında insan hakları alanında sıklıkla tüm hakların temeline koyulan insan onuru ile aynı anlamda kullanılıp kullanılmadığının irdelenmesi gerekmektedir.

A. Ölümde Onura Bireysel Bakış

Ötanazinin yasallaştırılmasının lehinde ve aleyhinde olan argümanlar insan onurunun yanı sıra, hukuk, etik ve siyaset temelinde de kutuplaşırken, ölümde onur kavramı kamu bilincinde önemli bir şekilde ötanazi ile bağlantılı olmaya devam

¹⁷⁹ Tarunabh Khaitan, “Dignity as an Expressive Norm: Neither Vacuous Nor a Panacea” **Oxford Journal of Legal Studies**, Cilt: 32, Sayı: 1, 2012, s. 3.

¹⁸⁰ Bu noktada, insan hakları hukukunun temelini insan onuru üzerine kurulmuş olduğu ve sıklıkla başvurulmuş insan hakları tanımlarının insan onurunu içerdiğini hatırlatmakta fayda vardır.

¹⁸¹ Sharon Young, “Understanding Rights in the Context of a ‘Right to Die’”, **Regulating the End of Life: Death Rights**, (Ed. Sue Westwood), Routledge, New York, 2022, 130.

etmektedir¹⁸². Yapılan bir araştırmada çekilen fiziksel ve psikolojik acıların ardından en sık dayanılan ikinci ötanazi gerekçesi olarak “onurun kaybedilmesinden kaçınılması” cevabı verilmiş olup çalışmaya katılan hastalardan ötanazi talepleri kabul edilenlerin %56’sının, ötanazi talebi reddedilenlerin ise %42’sinin bu kaygıyı taşıdığı görülmüştür¹⁸³. İnsanların ölüm hakkında düşünme ve konuşma şekli, "onurlu" bir şekilde ölmeye verdikleri önem, yaşamın uygun bir şekilde sona ermesinin bireyler için ne denli önemli olduğunu göstermektedir¹⁸⁴.

Tüm bireysel onurlu ölüm taleplerinin ortak noktası, kişinin kendi hakkındaki algısını ve özsaygısını koruması, kendi kaderini tayin etmesi, yani otonomisini koruması gibi yaşamın sonunda desteklenmesi gereken değerlere; yani kişinin öz kimliğinin korunmasına işaret etmeleridir¹⁸⁵. Bu bağlamda kişiler yaşamlarının sonunda kendi iradeleri doğrultusunda hareket edememeleri, bakıma muhtaç olmaları, yaşadıkları devamlı acı ve bunun getirdiği rahatsızlığı onurun kaybı olarak nitelemekte ve bundan kaçınmak istemektedirler.

B. Onurlu Ölüm ile İnsan Onuru Arasındaki İlişki

Tartışma konusu ötanazi olduğunda insan onuru kavramının ise özel olarak incelenmesi gerektiği hususunun çalışmamızda sık sık altı çizilmiştir. Zira ötanazinin insan hakkı olarak değerlendirilip değerlendirilemeyeceği noktasında insan haklarının temelindeki kavram olan insan onuruyla doğal ilişkisinin yanı sıra, ötanazinin temeli de sıklıkla insan onuruna, acı çekmek zorunda bırakılmak yerine insan onuruna uygun bir ölümün tercih edilmesine dayandırılmaktadır.

Şimdiye kadarki tüm açıklamalardan görülebileceği üzere insan onuru fazlasıyla yoruma açık bir kavramdır. Bireylerin otonomi ve özgürlük kaybını insan onurunun kaybı olarak nitelemelerinin yanı sıra hukuki, ahlaki ve politik tartışmalarda da sıklıkla insan onuru ve ötanaziyi tercih eden kişilerin durumu arasında bir bağlantı

¹⁸² Hazel Biggs, **Euthanasia, Death with Dignity and the Law**, Hart Publishing, Oxford, 2001, s. 169.

¹⁸³ Ilinka Haverkate, Bregje D. Onwuteaka-Philipsen, Agnes van der Heide, Piet J. Kostense, Gerrit van der Wal ve Paul J. van der Maas, “Refused and Granted Requests for Euthanasia and Assisted Suicide in the Netherlands: Interview Study with Structured Questionnaire”, **British Medical Journal**, Cilt: 321, 2000, s. 865.

¹⁸⁴ R. Dworkin, s. 199.

¹⁸⁵ Britt-Marie Ternstedt, “A Dignified Death and Identity-Promoting Care”, **Dignity in Care for Older People**, (Ed. Lennart Nordenfelt), Wiley-Blackwell, West Sussex, 2009, 148.

kurulmakta, bu kişilerin ölme haklarının tanınmasının insan onurlarına saygı duyulması anlamına geleceği, aksinin insan onurunun ihlal edilmesi anlamını taşıyacağı sıklıkla ifade edilmektedir. Bu anlayışa göre ölümün de insanın yaşamı gibi saygın olması gerektiği, yaşamın sonundaki kişisel seçimleri onaylanarak insanların kendi kaderlerini kontrol etmeleri sağlanmasının gerektiği ifade edilmektedir¹⁸⁶.

Bu bağlamda insan onurunun, otonomi ve irade özgürlüğü doğrultusunda seçimler yapma becerisini kapsayan bir kavram olduğu, bunun sonucunda sağlanması gerekli bir yaşam kalitesini de beraberinde getirdiği ifade edilmektedir. Buna göre ölüm sürecinin uzaması ve bu süreçte kişisel kontrolün azalması durumunda insan onurunun tehlikeye girmesi nedeniyle ölüm üzerinde hiç değilse belirli bir düzeyde kontrol sahibi olmak, onurlu bir şekilde ölmek olarak kabul edilmektedir¹⁸⁷. Bu görüşlere göre ölümün zamanını ve şeklini seçme fırsatı sunuyor olması nedeniyle ötanazi, kişinin hayatı boyunca deneyimlediği şekilde hareket edebilmesini sağlaması, yani kendi hayatına ilişkin olarak seçim yapmak ve bu seçimlere saygı gösterilmesini istemek imkânı vermesi açısından insan onurunu korumaktadır¹⁸⁸.

Mevcut tartışma bağlamında ötanazi ve onurlu ölüm arasındaki yakın ilişkinin, bireysel otonominin bir ifadesi olarak kendi kaderini tayin hakkına yapılan vurguda aranması gerektiği de ifade edilmektedir¹⁸⁹. Bu noktada bir kez daha gördüğümüz üzere onurlu ölüm tartışmasında insan onuru temel kavram olarak tek başına alınamamakta, otonomi ve kendi kaderini tayin ile birleştirilmek zorunda kalmaktadır. Fakat insan onurunun otonomiyle birleştirilmesi de eleştiriyle karşılaşmaktadır. Bu görüşlerde insan onuru teorisinin daimî olarak gelişmesine vurgu yapılarak insanların, insan olmanın doğasından kaynaklanan bir şekilde zayıflık ve benzeri bir nedenle gerek yaşamı gerekse bedeni üzerinde tam bir otonomi ile hareket edemeyebileceği, bu durumun ise insan onurunu kaybettiği sonucunu doğurmayacağı ifade edilmektedir¹⁹⁰.

Bununla birlikte kişinin insan onuruna olan saldırının, seçme hakkının elinden alınmasından kaynaklandığını öne süren görüşlere de değinmek gerekmektedir. Buna

¹⁸⁶ Biggs, s. 145.

¹⁸⁷ Biggs, s. 29.

¹⁸⁸ Biggs, s. 12.

¹⁸⁹ Biggs, s. 11.

¹⁹⁰ Déirdre Dwyer, "Beyond Autonomy: The Role of Dignity in 'Biolaw'", **Oxford Journal of Legal Studies**, Cilt: 23, Sayı: 2, 2003, s. 331.

göre onur, seçimle başlar ve bir kişiyi yaşamına devam etmek istediği halde öldürmek nasıl ki onursuzluk ise ölmek isteyen bir kişiyi iradesine aykırı bir şekilde gibi yaşamaya zorlamak da aynı şekilde onursuzluk anlamına gelmektedir¹⁹¹. Bu görüşe göre de yine onurlu ölüm tartışmasındaki onur kavramının aslında insan haklarının temelinde yer alan insan onurundan farklı bir anlam kazandırılarak temelde otonomi ile birleştirilmesi söz konusu olmaktadır. Dolayısıyla aslında kişinin iradesine aykırı bir şekilde hayatta kalmaya zorlanmasının kişinin algılanan onuru anlamında haysiyetsiz veya belki de ahlaksız bir davranış olduğunun altı çizilmekle birlikte yine de kişinin asıl insan onuruna zarar geldiğinin söylenebilmesi bu görüşe göre de mümkün olmamaktadır.

Görülebileceği üzere *ötanazinin insan onuruna uygun, onurlu bir ölüm olduğu* savları birtakım problemlere yol açmaktadır. Bu problemler ise ötanazi talepleri bulunan kişiler söz konusu olduğunda bahsedilen onurları ile insan haklarının temeli olarak ifade edilen insan onuru arasında bir fark yaratılarak çözülmeye çalışılmaktadır. Zira kişinin insan onuruna saygı gösterilmesi talebinin genellikle varoluşsal onurdan ziyade haysiyet olarak ifade edilebilecek olan farklı bir kavramı ifade ettiği görülmekte olup bu kavramın anlamlandırılması veya önemsenmesi için varoluşsal insan onuruna başvurulması gerekmediği öne sürülmektedir¹⁹². Kişinin kendi kararlarını verme yetkisinden, yani otonomisinden mahrum bırakılması onur kırıcı olabileceks ve bu bağlamda insan onuru ve otonomi arasında bir bağdan bahsedilebilirse de bu da yine haysiyet anlamındaki onur ile ilişkilidir. Yoksa detaylı olarak incelendiği üzere her ne kadar otonomi ile insan onuru arasında sıkı bir bağ olsa da hiçbir şart altında varoluşsal insan onurunun kaybı söz konusu olamamaktadır. Nitekim yukarıdaki açıklamalardan da görülebileceği üzere literatürdeki görüşler söz konusu olduğunda insan onuru kavramı devamlı olarak özgürlük, otonomi ve kendi kaderini tayin etmek gibi kavramlarla birleştirilmekte ve ötanazi tartışmasında ölümü bekleyen kişinin insan onurunun, tek başına argümanlara temel alınmamaktadır.

Dolayısıyla bu noktada insan onuruyla sıkı sıkıya bağlantılı olan diğer kavramlar da göz önünde tutulmalıdır. Belirli durumlarda kişiler bakıma muhtaç

¹⁹¹ Joel Feinberg, **Harm to Self: The Moral Limits of the Criminal Law**, 3. Cilt, Oxford University Press, New York, 1986, s. 354.

¹⁹² Suzy Killmister, "Autonomy and Dignity", **The Routledge Handbook of Autonomy**, (Ed. Ben Colburn), Routledge, New York, 2023, s. 172.

olmaları durumunda özgürlüklerini kullanma imkanlarını veya kişisel otonomilerini kaybedebilmektedirler. Bu insan onuruyla sıkı sıkıya olan kavramların kullanılamaması veya kaybı ise bazı kişiler için bir problem teşkil etmemekteyken diğerleri için insan onurlarının kaybı gibi hissettirebilmektedir. Bu belirli şartların aslında bu kişilerin varoluşsal insan onurlarını hiçbir şekilde etkilemiyor olmasına, bu kişilerin de tüm diğer insanlarla eşit onura ve değere sahip olmalarına karşın haysiyetlerini kaybetmiş gibi hissetmelerin arasında bir ayrım yapıldığı da görülmektedir¹⁹³. Buna göre onur ile haysiyet gibi bir ayrım yapılmayarak insan hakları tartışmasının merkezindeki insan onuru ile ötanazi tartışmasında bahsedilen onurun aynı kavramlar olduğu ifade edilmekte; ancak insan onurunun esasen kaybedilmemesine rağmen hasta kişi tarafından kaybedilmiş gibi hissedildiği ve bu öz algının da önemli olduğundan bahsedilmektedir. Buna göre kişinin insan olmaktan kaynaklanan varoluşsal değerini kaybetmesi söz konusu değilken kendi onuruna ilişkin algısının zedelenmesi, küçük düşürülme veya kontrol kaybı gibi durumlarda bu onur algısının değişmesi gibi durumlar söz konusu olabilmektedir¹⁹⁴.

Dolayısıyla ölümcül hastalığı olan kişilerin yaşadığı durumun aslında insan onurunun kaybedilmesi olarak anlaşılmaması gerekmektedir. Yukarıda ayrıntılı olarak bahsedildiği üzere insan onuru sonradan kazanılan veya kaybedilebilecek bir değer değildir. Her insan buna varoluşsal olarak doğuştan sahiptir ve ne olursa olsun bunun kaybedilmesi mümkün değildir. Fakat onurlu ölüm tartışmalarında insan onuru ve ötanazi, belki de ayrılması mümkün olmayan bir şekilde birleşmiştir. Bu bağlamdaki kargaşayı önlemek adına insan onurunun farklı anlamları bulunduğu, ya da aslında insan onurunun tek anlamı bulunmakla birlikte kişinin insan onurunun kendisini kaybetmeksizin bu onura ilişkin algısının değiştiğinden söz edilmek durumunda kalınmaktadır.

¹⁹³ Hayden Ramsay, "Euthanasia: Compassion, Dignity and Respect", **Sophia**, Cilt: 36, Sayı: 2, 1997, s. 50.

¹⁹⁴ Meyers, s. 46.

SONUÇ

İnsan hakları ve temel haklar söz konusu olduğunda hem pozitif alandaki düzenlemelerin hem de haklar doktrininin en temelinde insan onuru kavramı yer almaktadır. Bununla birlikte bu denli temel ve önemli bir kavram olan insan onurunun tanımının yapılması noktasında sorunlarla karşılaşmaktadır. Somut düzenlemelerde insan onuruna ilişkin bir tanıma yer verilmeyişinin, böylesine geniş ve yoğun anlam ihtiva eden bir kavramı kısıtlamamak, her daim gelişmekte olan insan haklarının zamanın gereklerine göre farklı yorumlar yapmasına izin vermek açısından önemli olduğuna şüphe bulunmamaktadır.

Fakat modern haklar doktrinde insan onuruna dayanılması nedeniyle günümüzdeki şartlar altında insan onuru kavramının uygulanabilirlik açısından gerek mahkemeler, gerek örgütler, gerekse yasa koyucular tarafından somutlaştırılması gerekliliği doğmaktadır. Bu noktada insan haklarının tanımıyla paralel bir şekilde ve en basit haliyle insan onurunun, insanın, doğuştan var olan ve kaybedilmesi mümkün olmayan varoluşsal değeri olarak tanımlandığı görülmektedir.

Öte yandan onurlu ölüm olarak nitelenen ötanazi tartışmasında ötanaziye destekleyen görüşlerde de sıklıkla insan onuruna dayanılmaktadır. Tedavisi mümkün olmayan ölümcül bir hastalığa yakalanmış, hatta belirli durumlarda hareket etme yeteneğini tamamen kaybetmiş olan kişilerin son günlerini acı çekerek yaşamak durumunda bırakılmasının insan onurunu ihlal ettiği öne sürülmektedir. Hatta bu kişilerin kendi iradelerine göre, alışık oldukları yaşamı süremiyor olmalarını otonomilerini, özgürlüklerini ve dolayısıyla onurlarını kaybetme şeklinde ifade edildiği dahi görülmektedir. Burada da görülebileceği üzere ötanazi bağlamında insan onuru argümanına başvurulduğu çoğu zaman, bu kavramın otonomi veya özgürlük ile birlikte kullanıldığı görülmektedir.

Onurlu ölüm tartışmalarında aslında soyut bir kavram olan insan onurunun somutlaştırılması noktasında farklı yorumlar yapılmakta ve insan onuru farklı kavramlarla birlikte değerlendirilmekte, bu ise birtakım sorunlara neden olmaktadır. Zira kaybedilmesi mümkün olmayan insan onurunun kaybedildiğinden söz edilmesi veya onursuz bir şekilde yaşamaktansa ölmenin tercih edilmesinden bahsedilmesi, insan onurunun temel niteliğine aykırıdır. Kaldı ki böyle bir kabul, ötanazi hakkını

kullanma şartlarını sağlayan fakat yaşamını devam ettirmek isteyen kişilerin de insan onurundan yoksun bir şekilde yaşamaya devam ettikleri sonucunu doğuracaktır. Dolayısıyla tanazi savlarının insan esas değeri anlamındaki insan onuruna dayandırılmasından uzaklaşılarak tek başına birer kavram olan otonomi ve bireysel özgürlük argümanlarının kullanılması çok daha sağlıklı olacaktır.

Hal böyle olmakla birlikte gerek doktrindeki görüşlerde gerekse kamuoyunda ve bireylerin kanılarında insan onuru ve ölme hakkı belki de ayrıştırılmaları mümkün olmayan bir şekilde birleşmiştir. Tam da bu nedenle ya insan haklarının temelindeki insan onuru ile ötanazi argümanlarında kullanılan insan onuru kavramlarının farklı anlamlar ihtiva ettiği, ya da her ikisi aynı kavram olsa da ötanazi talebi bulunan kişinin aslında insan onurunun zedelenmesi söz konusu değilse de buna ilişkin kendi algısının zedelendiğinden bahsedilmektedir.

İlk zme göre insan haklarının temelindeki insan onuru kavramı varoluşsal bir kavram olup kaybı mümkün değilken ötanazi tartışmalarında başvurulan onur, aslında kişinin belirli standartlarla yaşamını sürdürmesi veya kendisine saygın bir şekilde muamelede bulunulmasını gerektiren haysiyeti ifade etmektedir. İkinci zme göre ise kişilerin, hangi şartlarda hayatlarına devam ederlerse etsinler, ölme hakları tanınsın veya tanınmasın, otonomilerini ve birtakım özgürlüklerini kaybetseler dahi insanın asıl değerini ifade eden insan onurlarını kaybetmeleri mümkün değildir. Öte yandan içinde bulundukları şartların ağırlığı nedeniyle kendilerine duydukları öz saygının zedelenmesi ve bu haliyle kendi algıladıkları anlamıyla onurlarını kaybetmeleri söz konusu olabilmektedir.

Kişinin saygın bir yaşam sürme veya bu şekilde muamele görme taleplerinin veya kendine duyduğu öz saygının kaybının da bireysel anlamda son derece önemli olduğuna şüphe yoktur. Fakat hukuksal anlamda ötanazi talepleri söz konusu olduğuunda buna ilişkin argümanların ve gerekçelerin, insan haklarının temelinde yer alan insan onuru kavramından uzaklaştırılarak onurlu ölüm kavramındaki onur ile arasındaki farkın net bir şekilde çizilmesi gerekmektedir.

KAYNAKÇA

Akad, Mehmet, Bihterin Vural Dinçkol ve Nihat Bulut, **Genel Kamu Hukuku**, 10. Baskı, Der Yayınları, İstanbul, 2014.

Amarasekara, Kumar ve Mirko Bagaric, “The Vacuousness of Rights in the Euthanasia Debate”, **International Journal of Human Rights**, Cilt: 6, Sayı: 1, 2002, ss. 19-44, [doi: 10.1080/714003748].

Andorno, Robert, “Human Dignity and Human Rights”, **Handbook of Global Bioethics**, (Ed. Henk A. M. J. Have ve Bert Gordjin), Springer, Dublin, 2014, ss. 45-58.

An’xian, Luo, “Human Dignity in Traditional Chinese Confucianism”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 177-181, [doi: 10.1017/CBO9780511979033.021].

Arimany-Manso, Josep ve Carles Martin-Fumadó, “Medicolegal Aspects of Euthanasia Regulation Law in Spain”, **Spanish Journal of Legal Medicine**, Cilt: 47, Sayı: 3, 2021, ss. 89-91.

Artuk, Mehmet Emin ve A. Caner Yenidünya, “Ötanazi”, **Prof. Dr. Turhan Tufan Yüce’ye Armağan**, Dokuz Eylül Üniversitesi, İzmir, 2001, ss. 297-319.

Barrett, Martyn, “Dignity, Respect, Human Rights, Cultural Diversity and Intercultural Relations”, **Intercultura**, Sayı: 105, 2022, ss. 19-24.

Battin, Margaret, “Voluntary Euthanasia and the Risks of Abuse: Can We Learn Anything from the Netherlands?”, **Law, Medicine and Healthcare**, Cilt: 20, Sayı: 1-2, 1992, ss. 133-143.

Beauchamp, Tom L., “Suicide in the Age of Reason”, **Suicide and Euthanasia: Historical and Contemporary Themes**, (Ed. Baruch A. Brody), Springer, New York, 1989, ss. 183-219.

Behuniak, Susan M., “Death with “dignity” The wedge that divides the disability rights movement from the right to die movement”, **Politics & the Life Sciences**, Cilt: 30, Sayı: 1, 2011, ss. 17-32.

Beitz, Charles R, “Human Dignity in the Theory of Human Rights: Nothing But a Phrase?”, **Philosophy and Public Affairs**, Cilt: 41, Sayı: 3, 2013 ss. 259-290, [doi: 10.1111/papa.12017].

Bélanger, Emmanuelle, Anna Towers, David Kenneth Wright, Yuexi Chen, Golda Tradounsky ve Mary Ellen Macdonald, “Of Dilemmas and Tensions: A Qualitative Study of Palliative Care Physicians’ Positions Regarding Voluntary Active Euthanasia in Quebec, Canada”, **Journal of Medical Ethics**, Cilt: 45, Sayı: 1, 2019, ss. 48-53, [doi: 10.1136/medethics-2017-104339].

Benn, Stanley I., **A Theory of Freedom**, 2. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 1990.

Bentham, Jeremy, **An Introduction to the Principle of Morals and Legislation**, Batoche Books, Kitchener, 2000.

Berg, Jessica W., Paul S. Appelbaum, Charles W. Lidz ve Lisa S. Parker, **Informed Consent: Legal Theory and Clinical Practice**, 2. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2001.

Berlin, Isaiah, “Two Concepts of Liberty”, **Liberty: Incorporating Four Essays on Liberty**, (Ed. Henry Hardy), Oxford University Press, Oxford, 2002, ss. 166-217.

Biggs, Hazel, **Euthanasia, Death with Dignity and the Law**, Hart Publishing, Oxford, 2001.

Braarvig, Jens, “Buddhism: Inner Dignity and Absolute Altruism”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 170-176.

Braarvig, Jens, “Hinduism: The Universal Self in a Class Society”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 163-169.

Brassington, Iain, “What Passive Euthanasia is”, **BMC Medical Ethics**, Cilt: 21, Sayı: 1, 2020, ss. 1-13.

Broeckaert, Bert, “Euthanasia: History”, **Encyclopedia of Global Bioethics**, (Ed. Henk ten Have), Springer, Cham, 2016, ss. 1188-1194.

Cassidy, Helen, Adam Sims, ve Susanna Every-Palmer, “Psychiatrists’ views on the New Zealand End of Life Choice Act”, **Australasian Psychiatry**, Cilt: 30, Sayı: 2, 2022, ss. 254-261.

Cooper, John M., “Greek Philosophers on Euthanasia and Suicide”, **Suicide and Euthanasia: Historical and Contemporary Themes**, (Ed. Baruch A. Brody), Springer, New York, 1989, ss. 9-38.

Crespo-Brauner, Maria-Claudia ve Anderson Orestes Cavalcante Lobato, “Human Dignity in Brazilian Law: A Founding Principle of Laws and Court Judgements”, **The Reality of Human Dignity in Law and Bioethics: Comparative Perspectives**, (Ed. Brigitte Feuillet-Liger ve Kristina Orfali), Springer, Cham, 2018, ss. 181-190.

Dales, Richard C., “A Medieval View of Human Dignity”, **Journal of the History of Ideas**, Cilt: 38, Sayı: 4, 1977, ss. 557-572.

Diyanet İşleri Başkanlığı, **Hız. Peygamber ve İnsan Onuru**, 2. Baskı, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 2013.

Donders, Yvonne, “Do Cultural Diversity and Human Rights Make a Good Match?”, **International Social Science Journal**, Cilt: 61, Sayı: 199, 2010, ss. 15-35, [doi: 10.1111/j.1468-2451.2010.01746.x].

Donnelly, Jack, **Universal Human Rights in Theory and Practice**, 3. Baskı, Cornell University Press, New York, 2013.

Downie, Jocelyn ve Georgia Lloyd-Smith, “Assisted Dying for Individuals with Dementia: Challenges for Translating Ethical Positions into Law”, **New Directions in the Ethics of Assisted Suicide and Euthanasia**, (Ed. Michael Cholbi, Jukka Varelius), 2. Baskı, Springer, Cham, 2023, ss. 67-92.

Downie, R. S. ve Elizabeth Telfer, “Autonomy”, **The Journal of the Royal Institute of Philosophy**, Cilt: 46, Sayı: 178, 1971, ss. 293-301.

Dreier, Horst, “Human Dignity in German Law”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 375-385.

Düwell, Marcus, “Human Dignity: concepts, discussions, philosophical perspectives”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 23-49.

Dworkin, Gerald, “Paternalism”, **The Monist**, Cilt: 56, Sayı: 1, 1972, ss. 64-84, [doi: 10.5840/monist197256119]

Dworkin, Gerald, **The Theory and Practice of Autonomy**, 6. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2008.

Dworkin, Gerald, “Defining Paternalism”, **New Perspectives on Paternalism and Health Care**, (Ed. Thomas Schramme), Springer, Hamburg, 2015, ss. 17-30, [doi: 10.1007/978-3-319-17960-5].

Dworkin, Ronald, **Life’s Dominion, An Argument About Abortion, Euthanasia, and Individual Freedom**, Alfred A. Knopf, New York, 1993.

Dwyer, Déirdre, “Beyond Autonomy: The Role of Dignity in ‘Biolaw’”, **Oxford Journal of Legal Studies**, Cilt: 23, Sayı: 2, 2003, s. 331.

Erazo-Munoz, Marcela, Diana Borda-Restrepo ve Johana Benavides-Cruz, “Euthanasia in Colombia: Experience in a Palliative Care Program and Bioethical Reflections”, **Developing World Bioethics**, 2023, ss. 1-8, [doi: 10.1111/dewb.12430].

Erdoğan, Mustafa, **İnsan Hakları Teorisi ve Hukuku**, 3. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2012.

European Court of Human Rights, **European Convention on Human Rights**, Council of Europe, Strasbourg, 2010.

European Court of Human Rights, **Guide on Article 12 of the European Convention on Human Rights**, Council of Europe, Strasbourg, 2020.

European Court of Human Rights, “Buscarini and Others v. San Marino [GC], no. 24645/94, judgment of 18 February 1999”, **Reports of Judgments and Decisions**, Carl Heymanns Verlag, Köln, 1991-I, ss. 605-625.

European Court of Human Rights, “Pretty v. the United Kingdom, no. 2346/02, judgment of 29 April 2002”, **Reports of Judgments and Decisions**, Carl Heymanns Verlag, Köln, 2002-III, ss. 155-201.

European Court of Human Rights, “Sigurdur A. Sigurjónsson v. Iceland, 16130/90, 30/06/1993”, **HUDOC Database**, <http://hudoc.echr.coe.int/eng?i=001-57844> (28/12/2023).

Feinberg, Joel, **Harm to Self: The Moral Limits of the Criminal Law**, 3. Cilt, Oxford University Press, New York, 1986.

Ferngren, Gary B., “The Ethics of Suicide in the Renaissance and Reformation”, **Suicide and Euthanasia: Historical and Contemporary Themes**, (Ed. Baruch A. Brody), Springer, New York, 1989, ss. 155-181.

Gert, Bernard ve Charles M. Culver, “Paternalistic Behavior”, **Philosophy & Public Affairs**, Cilt: 6, Sayı: 1, 1976, ss. 45-57.

Gilabert, Pablo, **Human Dignity & Human Rights**, Oxford University Press, Oxford, 2018.

Goodin, Robert E., “The Political Theories of Choice and Dignity”, **American Philosophical Quarterly**, Cilt: 18, Sayı: 2, 1981, ss. 91-100.

Gözler, Kemal, **Anayasa Hukukunun Genel Esasları**, 4. Baskı, Ekin Basım, Bursa, 2013.

Gözler, Kemal, **Türk Anayasa Hukuku Dersleri**, 15. Baskı, Ekin Basım, Bursa, 2013.

Griffin, James, **On Human Dignity**, Oxford University Press, New York, 2008.

Griffin, Miriam, “Dignity in Roman and Stoic Thought”, **Dignity: A History**, (Ed. Remy Debes), Oxford University Press, New York, 2017, ss. 47-65.

Harris, John, “Euthanasia and the Value of Life”, **Euthanasia Examined: Ethical, Clinical and Legal Perspectives**, (Ed. John Keown), Cambridge University Press, Cambridge, 1999, ss. 6-22.

Haverkate, Ilinka, Bregje D., Onwuteaka-Philipsen, Agnes van der Heide, Piet J. Kostense, Gerrit van der Wal ve Paul J. van der Maas, “Refused and Granted Requests for Euthanasia and Assisted Suicide in the Netherlands: Interview Study with Structured Questionnaire”, **British Medical Journal**, Cilt: 321, 2000, ss. 865-866, [doi: 10.1136/bmj.321.7265.865].

Hendin, Herbert, “The Dutch Experience”, **The Case Against Assisted Suicide for the Right to End-of-Life Care**, (Ed. Kathleen Folley ve Herbert Hendin), The Johns Hopkins University Press, 2002, ss. 97-121.

Hennette-Vauchez, Stéphanie, “Human Dignity in French Law”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 368-374.

Hill, Jr, Thomas E., “Kantian Perspectives on the Rational Basis of Human Dignity”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 215-221.

Hobbes, Thomas, **Leviathan or, The Matter, Form, And Power of A Commonwealth, Ecclesiastical and Civil**, (Ed. Sir William Molesworth), John Bohn, London, 1839.

Hurst, Samia A. ve Alex Mauron, “The ethics of palliative care and euthanasia: exploring common values”, **Palliative Medicine**, Cilt: 20, Sayı: 2, 2006, ss. 107-112, [doi: 10.1191/0269216306pm1109oa].

Husak, Douglas N., “Paternalism and Autonomy”, **Philosophy & Public Affairs**, Cilt: 10, Sayı: 1, 1981, ss. 27-46.

Imbach, Ruedi, “Human Dignity in the Middle Ages (Twelfth to Fourteenth Century)”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 64-73.

International Court of Justice, **Acts and Documents Concerning the Court No.7 Charter of the United Nations, Statute and Rules of Court and Other Documents**, United Nations, Netherlands, 2021.

Kaczor, Christopher, **Disputes in Bioethics: Abortion, Euthanasia, and Other Controversies**, University of Notre Dame Press, Notre Dame, 2020.

Kamisar, Yale, “Physician-assisted suicide: the last bridge to active voluntary euthanasia”, **Euthanasia Examined: Ethical, Clinical and Legal Perspectives**, (Ed. John Keown), Cambridge University Press, Cambridge, 1999, ss. 225-260.

Kamisar, Yale, “The Rise and Fall of the ‘Right’ to Assisted Suicide”, **The Case Against Assisted Suicide for the Right to End-of-Life Care**, (Ed. Kathleen Folley ve Herbert Hendin), The Johns Hopkins University Press, 2002, ss. 69-93.

Kant, Immanuel, **Groundwork of the Metaphysics of Morals**, çev. Mary Gregor, (Ed. Mary Gregor), 11. Baskı, Cambridge University Press, Cambridge, 2016, s. 47.

Kant, Immanuel, **The Metaphysics of Morals**, çev. Mary Gregor, (Ed. Raymond Geuss), Cambridge University Press, Cambridge, 1991.

Kass, Leon R., “‘I Will Give No Deadly Drug’: Why Doctors Must Not Kill”, **The Case Against Assisted Suicide for the Right to End-of-Life Care**, (Ed. Kathleen Foley ve Herbert Hendin), The Johns Hopkins University Press, 2002, ss. 17-40.

Kateb, George, **Human Dignity**, Harvard University Press, Cambridge, 2011, s. 20.

Keller, Perry, “The Protection of Human Dignity Under Chinese Law”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 414-421.

Keown, Damien, “Human Rights”, **The Oxford Handbook of Buddhist Ethics**, (Ed. Daniel Cozort ve James Mark Shields), Oxford University Press, Oxford, 2018, ss. 531-551.

Kerstein, Samuel J., “Kantian Dignity: A Critique”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 222-229.

Khaitan, Tarunabh, “Dignity as an Expressive Norm: Neither Vacuous Nor a Panacea” **Oxford Journal of Legal Studies**, Cilt: 32, Sayı: 1, 2012, ss. 1–19, [doi: 10.1093/ojls/gqr024].

Killmister, Suzy, “Autonomy and Dignity”, **The Routledge Handbook of Autonomy**, (Ed. Ben Colburn), Routledge, New York, 2023, ss. 167-177.

Kim, Sungmoon, “Virtue, Dignity, and Constitutional Democracy: A Confucian Perspective”, **Human Dignity in Asia: Dialogue Between Law and Culture**, (Ed. Jimmy Chia-Shin Hsu), Cambridge University Press, Cambridge, 2022, ss. 243-268.

Kurt, Hanifi, “Politik Kültür ve İletişim”, **Siyaset Bilimi**, (Düz. Halis Çetin), 3. Baskı, Orion Kitabevi, Ankara, 2012.

Landry, Joshua T., Thomas Foreman ve Michael Kekewich, “Ethical Considerations in the Regulation of Euthanasia and Physician-Assisted Death in Canada”, **Health Policy**, Cilt: 119, Sayı: 11, 2015, ss. 1490-1498.

Lanneau, Régis, “Human Dignity in France”, **Handbook of Human Dignity in Europe**, (Ed. Paolo Becchi ve Klaus Mathis), Springer, Cham, 2019, ss. 259-280.

Locke, John, **An Essay Concerning Human Understanding**, (Ed. Roger Woolhouse), Penguin Books, London, 1997.

Lorberbaum, Yair, “Human Dignity in the Jewish Tradition”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 135-144.

Lubin, Timothy, “Dignity and Status in Ancient and Medieval India”, **Human Dignity in Asia: Dialogue Between Law and Culture**, (Ed. Jimmy Chia-Shin Hsu), Cambridge University Press, Cambridge, 2022, ss. 285-307.

Marques, Claudia Lima ve Lucas Lixinski, “Human Dignity in South American Law”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity: Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 394-400.

Maróth, Miklós, “Human Dignity in the Islamic World”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 155-181.

Martínez-León, Mercedes, Jorge Feijoo Velaz, Daniel Queipo Burón ve Camino Martínez-León, Medico Legal Study of the Organic Law of the Regulation of Euthanasia in Spain Compared to the Rest of the Countries That Regulate Euthanasia and / or Assisted Suicide”, **Spanish Journal of Legal Medicine**, Cilt: 48, Sayı: 4, 2022, ss. 166-174.

Matsui, Shigenori, “Human Dignity in Japanese Law”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 422-428.

McCrudden, Cristopher, “Human Dignity and Judicial Interpretation of Human Rights”, **European Journal of International Law**, Cilt: 19, Sayı: 4, 2008, ss. 655-724, [doi: 10.1093/ejil/chn043].

McDougall, Jennifer Fecio, Martha Gorman, **Euthanasia: A Reference Handbook**, 2. Baskı, ABC Clio, California, 2008.

McKhann, Charles F., **A Time to Die: The Place for Physician Assistance**, Yale University Press, New Haven, 1999.

Messetti, Paulo André Stein ve Dalmo de Abreu Dallari, “Human dignity in the light of the Constitution, human rights and bioethics”, **Journal of Human Growth and Development**, Cilt: 28, Sayı: 3, 2018, ss. 283-289.

Meyer, Michael J., “Dignity, Death and Modern Virtue”, **American Philosophical Quarterly**, Cilt: 32, Sayı: 1, 1995, ss. 45-55.

Mieth, Dietmar, “Human Dignity in Late-Medieval Spiritual and Political Conflicts”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 74-84.

Mill, John Stuart, **On Liberty, Utilitarianism, and Other Essays**, (Ed. Mark Philp ve Frederick Rosen), 4. Baskı, Oxford University Press, Oxford, 2015.

Möller, Kai, “Two Conceptions of Positive Liberty: Towards an Autonomy-based Theory of Constitutional Rights”, **Oxford Journal of Legal Studies**, Cilt: 29, Sayı: 4, 2009, ss. 757-786.

Niemi, Hanna-Maria, “The Use of Human Dignity in Legal Argumentation: An Analysis of the Case Law of the Supreme Court of Finland”, **Nordic Journal of Human Rights**, Cilt: 39, 2021, ss. 280-299.

Nys, Herman, “A Discussion of the Legal Rules on Euthanasia in Belgium Briefly Compared with the Rules in Luxembourg and the Netherlands”, **Euthanasia and Assisted Suicide: Lessons from Belgium**, (Ed. David Albert Jones, Chris Gastmans, Calum MacKellar), Cambridge University Press, 2017, ss. 7-25.

Obayashi, Keigo “The Development of Individual Dignity in Japan: Overcoming Constraints in Law, Family and Society”, **Human Dignity in Asia: Dialogue Between Law and Culture**, (Ed. Jimmy Chia-Shin Hsu), Cambridge University Press, Cambridge, 2022, ss. 40-61.

Ober, Josiah, “Meritocratic and Civic Dignity in Greco-Roman Antiquity”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 53-63.

Oehling, Alberto, "Human Dignity in Spain", **Handbook of Human Dignity in Europe**, (Ed. Paolo Becchi, Klaus Mathis), Springer, Cham, 2019, ss. 851-868.

Orfali, Kristina, "Putting the Principle of Human Dignity to the Test: A 'Useless' Concept from an American Perspective?", **The Reality of Human Dignity in Law and Bioethics: Comparative Perspectives**, (Ed. Brigitte Feuillet-Liger ve Kristina Orfali), Springer, Cham, 2018, ss. 203-218.

Paterson, Craig, **Assisted Suicide and Euthanasia: A Natural Law Ethics Approach**, Ashgate, Hampshire, 2008.

Pele, Antonio, "Human Dignity in the Renaissance? *Dignitas Hominis* and 'Spiritual Counter-Subjectivity': A Foucauldian Approach", **Philosophy & Social Criticism**, Cilt: 45, Sayı: 6, 2019, ss. 753-776.

Petrina, Gavrilă Simona, "Issue of Human Euthanasia: Life Holiness or Right to Death?", **Agora International Journal of Juridical Sciences**, Cilt: 5, Sayı: 2, 2011, ss. 350-355.

Pharo, Lars Kirkhusmo, "The Concepts of Human Dignity in Moral Philosophies of Indigenous Peoples of the Americas", **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 147-153.

Rachels, James, **The End of Life: Euthanasia and Morality**, Oxford University Press, Oxford, 1990.

Ramsay, Hayden, "Euthanasia: Compassion, Dignity and Respect", **Sophia**, Cilt: 36, Sayı: 2, 1997, ss. 43-54.

Raus, Kasper, Bert Vanderhaegen ve Sigrid Serckx, “Euthanasia in Belgium: Shortcomings of the Law and Its Application and of the Monitoring of Practice”, **The Journal of Medicine and Philosophy**, Cilt: 46, 2021, ss. 80-107, [doi: 10.1093/jmp/jhaa031].

Rosen, Michael, **Dignity: Its History and Meaning**, Harward University Press, Cambridge, 2012.

San Julián Puig, Verónica, “Human Dignity as a Fundamental Principle in Biomedicine: A Spanish Perspective”, **The Reality of Human Dignity in Law and Bioethics: Comparative Perspectives**, (Ed. Brigitte Feuillet-Liger ve Kristina Orfali), Springer, Cham, 2018, ss. 97-115.

Schneewind, Jerome B., **The Invention of Autonomy: A History of Modern Moral Philosophy**, Cambridge University Press, New York, 1998, s. 3.

Sevilla-Liu, Anton, “Buddhist Philosophical Approaches to Human Dignity”, **Human Dignity in Asia: Dialogue Between Law and Culture**, (Ed. Jimmy Chia-Shin Hsu), Cambridge University Press, Cambridge, 2022, ss. 269-284.

Shiffrin, Seana Valentine, “Paternalism, Unconscionability Doctrine, and Accommodation”, **Philosophy & Public Affairs**, Cilt: 29, Sayı: 3, 2000, ss. 205-250, [doi: 10.1111/j.1088-4963.2000.00205.x].

Shultziner, Doron, “A Jewish Conception of Human Dignity: Philosophy and Its Ethical Implications for Israeli Supreme Court Decisions”, **Journal of Religious Ethics**, Cilt: 34, Sayı: 4, 2006, s. 665-683.

Shultziner, Doron, “Human Dignity: Functions and Meanings”, **Global Jurist Topics**, Cilt: 3, Sayı: 3, 2003, ss. ii-21.

Snead, Carter, “Human Dignity in US Law”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 386-393.

Steenbakkens, Piet, “Human Dignity in Renaissance Humanism”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 85-94.

Ternstedt, Britt-Marie, “A Dignified Death and Identity-Promoting Care”, **Dignity in Care for Older People**, (Ed. Lennart Nordenfelt), Wiley-Blackwell, West Sussex, 2009, 146-167.

Van Den Akker, Britt, Rien M. J. P. A. Janssens ve Henk A. M. J. Ten Have, “Euthanasia and International Human Rights Law: Prolegomena for an international debate”, **Medicine, Science and the Law**, Cilt: 37, Sayı: 4, 1997, ss. 289-295, [doi: 10.1177/002580249703700403].

Verbeek, Theo, “Rousseau and Human Dignity”, **The Cambridge Handbook of Human Dignity Interdisciplinary Perspectives**, (Ed. Marcus Düwell, Jens Braarvig, Roger Brownsword, Dietmar Mieth), Cambridge University Press, Cambridge, 2014, ss. 117-125.

Young, Sharon, “Understanding Rights in the Context of a ‘Right to Die’”, **Regulating the End of Life: Death Rights**, (Ed. Sue Westwood), Routledge, New York, 2022, ss. 127-141.

Yount, Lisa, **Library in a Book: Right to Die and Euthanasia**, Revised Edition, Facts on File, New York, 2007.

Zhai, Xiaobo, “Personal Dignity Under Chinese Constitutional Law”, **Human Dignity in Asia: Dialogue Between Law and Culture**, (Ed. Jimmy Chia-Shin Hsu), Cambridge University Press, Cambridge, 2022, ss. 220-242.

